

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: צבי וולפסון, פנחס חורגין, שמעון ראבידוביץ (עורך-תורג'ום)
 חברי-המערכת בארץ ישראל — שמעון הלקין
 מנהל-המערכת: משה טשרנוביץ

שנה י"ח (כרך ל"ה) תשרי-חשון, תשי"ז חוברת א' (189)

ה ת ו כ ן :

- 1 דת ומדינה בישראל ..... צבי רודי
- 9 משנכנס אדר ... (פרק מספר זכרונות, סוף) ..... דוד שמעוני
- 14 טריאולטים (שיר) ..... אליהו מייטוס
 מכובשי הדרך (על ד"ר מ. ז. רייזין — ליובל שנת הע"ה לחייו)
- 15 שלמה דמשק
- 26 רשימות על היהדות ..... אבא אחימאיר
- 30 ישראל פרידלנדר בתור חוקר הרמב"ם ..... ישראל יעקב דינסטאג
- 37 על מגילות מדבר יהודה וקביעת זמנן ..... בן-ציון כ"ץ
- 39 אנטרופיה (שיר) ..... דוד קרמר
- הערכות ודברי בקרת
 על השירה העברית בארץ-ישראל ..... מ. פיינשטיין
- כאספקלריה זעירה
 תשקיף הספרות העתית במדינת ישראל ..... ב. י. מ—י
- רשימות וסקירות
 מאורע-השנה החשוב ביותר ..... א. רמבה
- 53 ידיעות
- מפתח ותוכן הענינים לכרך ל"ד

"בצרון"
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by: CHAIM TCHERNOWITZ (Rav Tzair)

Editors: PINKHOS CHURGIN, HARRY A. WOLFSON
SIMON HALKIN (*S. Israel*), SIMON RAWIDOWICZ (*Contributing Editor*)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Eighteenth Year of Publication

Vol. XXXV TISHREI-CHESHVAN 5717 (October, 1956) No. 1 (189)

CONTENTS :

Religion and Politics in Israel.....	<i>Zevi Rudi</i>	1
With the Coming of Spring (Reminiscences, conclusion)	<i>David Shimoni</i>	9
Triolets (Poem)	<i>Eliyahu Maitus</i>	14
A Pioneer In American Hebrew Letters, Dr. M. Z. Raisin at Seventy-Five	<i>S. Damesek</i>	15
Random Thoughts On Judaism.....	<i>Abba Achimeir</i>	26
Israel Friedlanders' Works on Maimonides	<i>Jacob I. Dienstag</i>	30
The Dead Sea Scrolls.....	<i>Ben-Zion Katz</i>	37
Entropy (Poem)	<i>David Kramer</i>	39
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS		
Hebrew Poetry in Israel	<i>M. Feinstein</i>	40
Mirror of the Israeli Press	<i>B.I.M.—i</i>	47
NOTES AND COMMENTS		
The Most Important Event of the Year.....	<i>A. Remba</i>	50
News and Events		53
Index to Volume XXXIV		

BITZARON
1141 Broadway
New York
MU 6-7680

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside of U.S.)

Copyright 1956, by Bitzaron, Inc.

בְּצֵרוֹן

נוֹפֵד עֲלֵידֵי חַיִּים מִשְׂרֵנוּכִיץ (רֵב צַעִיר) ז"ל

שנה י"ח (כרך ל"ה) תשרי-חשון, תשי"ז חוברת א' (189)

דָּת וּמְדִינָה בְּיִשְׂרָאֵל

מאת צבי רנדי

1

ה"קולטורקאמף" בישראל הולך וגובר בממדים ובתופעות-לוי שלא שוערו מראש — את אשר יגורנו בא לנו!

הפולמוס החריף המתנהל בומן האחרון בשאלות הדת והאמונה במדינת ישראל ותרגום ההתנצחות הסואנת לשפת המעשים של התנגשויות פיסיות, ההתרסה העזה כלפי כפיה דתית ולעומתה צעקת חמס על הסכנה הנשקפת מצידם של פורקי עול שמים המחללים כאילו את קדשי היהדות והאומרים להתנקש במסורת הדתית היהודית, — מאבק זה, כפי שנתגולל עתה בצורה מוחשית ומעציבה כאחת, מוכיח בעליל את השתלטותה של דיסהרמוניה תרבותית ורוחנית בחיי ישראל. היסודות השונים של חיי הרוח והתרבות בחברה הישראלית כבר חדלו מאז לפעול ולהתפתח מתוך הסתכמות והדדיות הדוקה ביניהם, הם נפרדים עתה בכיוונים מכיוונים שונים וכל הסימנים מעידים על כך שאין להתחמק יותר מנקיטת עמדה ביחס להכרעה בשאלת הדת והמדינה, וכל הטוען אחרת אינו אלא נתפס לשיטת המדיניות של בת-היענה.

אכן, יש להבין לרוחם של אלה הנרתעים כאילו מהעובדה עצמה התופכת את הדת לבעיה הדורשת את פתרונה ללא דיחוי. כי מן הידועות הוא שכל תקופה של התעוררות הבעיה הדתית בדברי ימי העמים היא גם תקופה של שידוד מערכות ומאבקים סוציאליים, של התלקחות יצרים פוליטיים ומלחמה אכזרית

בין רשויות של אינטרסים הנהפכת לפעמים לרועץ למדינה והאומה, משהוחלט לעשות את החתך הקובע והמכריע בהפרדת הכנסיה מהמדינה מן הצד האחד ולבטל בהחלט את הכלל המקובל במשך מאות בשנים והמנוסח במשפט הנודע Cuius regio, eius et religio (בעל השלטון המדיני הוא גם הקובע את אמונת נתיניו) מן הצד השני.

ברם, משנתעוררה פעם המחשבה בדבר בעיה זו, אזי אין לעבור עליה יותר בשתיקה ורשאים אנו להעמידה לאור הבקורת העניינית והאובייקטיבית. מי שאינו עומד על בעיה זו, אינו מחויב כמובן להידרש לה ולייגע את מוחו, אבל אין לו גם הרשות והיסוד להפריע לאחרים מלנסות למצוא פתרון בכיוון זה. במידה שהמדובר הוא ביחס שבין המדינה והכנסיה בעבר ובהווה, יחס שמתלבטים בו אצל אומות העולם מאז המאה הרביעית, הרי בישראל אין כל מקום לדבר על יחסים עם כנסיה, כיוון שלפנינו אינה ניצבת כנסיה יהודית בתורת מעצמה, כדוגמת הכנסיה הקתולית על כל כחותיה המניעים ומגמות ההתפתחות שלה במהלך המאורעות העולמיים ובתמורות המתחוללות בארצות שונות. ואילו היינו ובאים ועושים טיול היסטורי בהתפתחות היחסים שבין הכנסיה והמדינה, כי אז אפשר להגיע לשתי המסקנות, עליהן כבר עמדנו במקום אחר (*):

א. היחס בין המדינה והכנסיה משמעו יחס משפטי, לאמור: הוא מהווה את המכלול של יחסים המוסדרים בדרך החוק בין השתיים. אולם נוסחה קצרה זו מכילה בתוכה שורה של עובדות שונות. וכל הבא לדון אל גופו של הענין, מתברר לו כי דיון כל שהוא לא יוכל להיעשות מעיקרו בדרך של הנחה אפריורית, ואף שום התפלספות לא תוכל לפתור בעיה זו שהיא כה ריאליט על אף התוכן האידיאלי שלה. יחס תקין כללי בין המדינה והכנסיה אינו בנמצא; שכן אף אחת מהשתים אינה כח אחיד, יציב, שווה-הסוג. אל הבעיה יש להתקרב רק בדרך אמפירית, היסטורית. מבחינה היסטורית אפשר לעקוב אחרי בעיה זו בפרק זמן של כמעט אלפים שנות התפתחות. מסקירה כזו, כפי שנעשתה במאמרנו הנ"ל, אפשר להסיק שעל אף השפע של צורות ונתונים, קיימת היתה בכל זאת חוקיות מסויימת בהתפתחות היחס שבין המדינה והכנסיה ושורר היה מעין עקרון התפתחות היסטורי-כולל, בשלוש המאות הראשונות לספירה לא הכירה, כידוע, המדינה בכנסיה הנוצרית כגוף משפטי. ההכרה המדינית בזכויותיה של זו באה רק בתקופת הקיסרים קונסטאנטין וליקניוס, בשנת 313, בצו הידוע בשם "חוק הסובלנות של מילאנו". אולם עוד לפני תום המאה הרביעית, בשנת 380, נקרעת האגרת של 313 לקרעי קרעים על ידי הקיסר תאודוסיוס הגדול, הנצרות מוכרזת כדת-המדינה היחידה. הכנסיה הנוצרית הופכת לכנסית-המדינה, המדינה הרומאית והכנסיה הנוצרית נעשות לאחת, כמעט עד להתמוגגות גמורה. אחדות זו, שנוסדה בסוף המאה הרביעית, קבעה את היחס שבין המדינה והכנסיה

(* ויעוין נא במאמרי: "המדינה, הכנסיה והדת" שנפרסם בכתב-העת "בטרם" 1950.

לתקופה של לא פחות מארבע־עשרה מאות שנה, לאמור עד סוף המאה הי"ח, שעה שמתבצעת הפרדה בין המדינה לבין הכנסיה והשתחררות המדינה משלטונה הגמור של הכנסיה נעשתה לעובדה.

ב. בתולדות היחסים בין המדינה והכנסיה שורר לאמיתו של דבר עקרון־התפתחות טלאולוגי, כיון שהיחס בין השתיים, במידה שיהלום את רוחה של האומה, אינו ניתן להתקנה מלאכותית. הוא מתהווה והולך, הוא נוצר במרוצת הזמנים מתוך הכרחים פנימיים, משפטיים, מדיניים, דתיים. בית־המחוקקים יכול רק לתפוש ולהשיג את ההכרחים ההיסטוריים ולגלגל אותם ביעודים בעלי תוקף חוקי. אבל אין ביכולתו ליצור את התנאים עצמם. גדולה מזו: יחס זה מתהווה מתוך תנאים מיוחדים, כפי שהם נתונים באומה מסוימת ובמדינה מסוימת בלבד. יחס מתוקן בין המדינה והכנסיה שיהא חולם מעיקרו את כל העמים ויהא מקובל בדרך כלל על המדינות, אינו בנמצא.

מפני טעם זה אין גם להסתייע במדינות זרות, בהן קיימת שיטה מסוימת של הפרדה בין המדינה והכנסיה. כידוע קיימת צורת־הפרדה אמריקאית, צרפתית שוויצרית וכיו"ב, אבל אינו קיים טיפוס־הפרדה כללי, כזה שיהא שריר ומקובל לגבי כל המדינות והכנסיות הקיימות בעולם. התנאים המיוחדים הם הם הקובעים ומכריעים בכל אתר ואתר. בארצות־הברית של אמריקה דחו מדעת כבר עם ייסוד המדינות, קשר חוקי כל שהוא בין שרותי המדינה והכנסיה — והפרדה זו נעשתה דוקא משום טעמים דתיים. אמנם קיים בארצות־הברית קשר הדוק בין המדינה והדת, אך לעומתו קיימת גם הפרדה מוחלטת בין המדינה והכנסיה. בצרפת בוצעה הפרדה קיצונית כתוצאה של סכסוך קשה בין שלטונות־המדינה והאפיפיוריות משום טעמים פוליטיים גרידא. במשך מאה שנה החליפה צרפת שלוש או ארבע פעמים את שיטות המדיניות הכנסית שלה. בשווייץ היו גורמים אחרים לגמרי שקבעו את ההפרדה הזאת. ושוב היה מצב־דברים אחר לגמרי בבלגיה, מקום שהכנסיה נפרדה מהמדינה (ולא להיפך: המדינה מהכנסיה). והיא בלבד נהנתה מכל היתרונות של הפרדה זו. פורטוגל וכמה מדינות של אמריקה הלטינית אף הן הגשימו את ההפרדה, אבל בתוקף תנאים היסטוריים וטרי־טוריאליים מיוחדים להן בלבד. גם כל אותם החוזים והקונקורדאטים שנכרתו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם בין המשטרים הטוטאליטאריים לבין הוואטיקן לא נכרתו לפי דוגמה אחת כללית, כשם שגם חיסול ההשפעה של הכנסיה וביטולה בארצות הדמוקרטיה העממית לא נעשו באותה הקצב ובאותם הממדים. בכל מדינה מהמדינות היתה ההפרדה בראשיתה ובסופה שונה ונבדלת בהחלט. עובדה בלתי־מופרכת זו עומדת בעינה בעבר כבהווה; דוגמה אחת כללית להפרדה בין המדינה והכנסיה, שאפשר יהא להעבירה בשלימות מארץ אחת לשניה אינה בנמצא. שכן כל מדינה קשורה בהיסטוריה, במסורת ובמהות החוקית של העם הנידון.

2

לאור ההערות האלה מתבלט מבחינה מתודולוגית השוני הרב שבין מדינת ישראל ובין המדינות האחרות בגישה עצמה אל שאלה זו ובנסיון פתרונה. אולם על אף השוני המזדקר ועל אף הקושי שבפתרון, הרי שאלה זו תובעת עתה במפגיע את פתרונה בישראל. לא תועלנה כאן אמתלאות מדומות ואף הסתייעות בקואליציה של מפלגות פוליטיות — ביחוד בין מפא"י והדתיים על כל הוויתורים שעושה הראשונה לאחרונים — כדי לדחות בלי הרף את קבלתה של חוקה ישראלית ולהתחמק מבעיה נוקשה זו. האימפרוביזציה שבחיבור החוקה הישראלית על ידי הרוב הקואליציוני שבכנסת אינה אלא תולדה של שיקולים מפלגתיים אלה ולא פרי מחשבה תחוקתית שיטתית, כפי שזו יכלה להיות רצויה למדינה צעירה זו. אמנם תנאים היסטוריים בשביל שיטת הפרדה, כפי שהיו מצויים בדפוסים שונים בארצות אחרות אינם, או — שמא להתבטא בזהירות — אינם עדיין בישראל. שנית, הרי המדובר כאן, כנזכר לעיל, לא בהסדר היחסים בין מדינה וכנסיה יהודית, שאינה קיימת, כי אם בין המדינה הקיימת לכל פרטיה ודקדוקיה ובין הדת, נכון יותר בין מפלגות דתיות, העושות את הדת קרדום לחפור בו לשם קארירות פוליטיות כלכליות ופיסקאליות. נוסף לכך — ואלו הם דברים קל בעינינו — ניצבות מול שיטה זו עכבות והתנגדויות שאין לחסל או לסלק אותן פשוט על ידי פעולות תחוקה גרידה, שלישית, יש להודות שרבים מהבלתי־דתיים, שאינם סתם אפיקורסים זולים ואינם מתנגדים בנוֹן־קונפורמיזם סתמי, כשם שאינם כפופים כעבדים נרצעים למשמעת מפלגתית עיוורת, אלא שעם זה הם רוצים בכל מאודם בפתרון שאלה זו, אינם ששים כל עיקר לניתוח שרירותי והרפתקני של ההפרדה הרצויה, שכן אין הם יכולים להתעלם מהיחסים ההיסטוריים ומהצורך בהתפתחות אורגנית.

שלושת המומנטים הקובעים האלה אינם אלא הוכחה נוספת לתסבוכת המיוחדת במינה של שאלה זו כפי שהיא מתגלית לכל בר־דעת אובייקטיבי, בהדרשו לה. ואין כל פלא אם לאור המצב הנתון תתעורר בעקבות הנוסחה הנודעת של "לא ככל הגויים ישראל", אך מאידך גיסא הלא ברור שמשפט המדינה לא יוכל בשום פנים ובשום צורה להשלים עם הרעיון של הזדהות מדינת ישראל עם תאוקרטיה, ביחוד בכל הנוגע לרשויות חיים, כגון חינוך, משפחה, שבת, מנהגי פולחן, המשפט במובן הרחב של המלה על כל השקפות העולם העלולות להתבלט בהן — ביחוד כשהמיעוט הדתי, העומד בכל תוקף על תביעות מעין אלו נוהג כאילו יש בכוחו להפוך את המדינה למעין terra oboedientiae "ארץ הציות" ואולי גם השעבוד ללא תנאי של הפרט ברשויות־החיים הנ"ל.

החתירה מדעת לקראת מדינה תיאוקרטית באה לידי גילוי מובהק

בהצהרותיהם ובמאמריהם של גדולי וטובי המחנה האורתודוכסי. בקובץ האקדמאי הדתי "יבנה" (ניסן תש"ט) המוקדש לבעיות המדינה בישראל מצהיר הרב הראשי לא"י הרב ד"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג: "שאיפת כל היהדות הדתית בארץ ובתפוצות מוכרחה להיות שהתחיקה תכלול טעיף יסודי כי המשפט בארץ יהא מבוסס על יסודות התורה". הראשון לציון הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל ז"ל נראה קצת יותר כמתווך בדרישתו ל"כינוסה של כנסת ישראל ויסוד הסנהדרין שממנה תצא הוראה לישראל והיא תעמוד על המצפה לשמור את דרכי התורה ומצוותיה בכל ארצות חיינו בבית ובשדה, בעיר ובכפר ובהנהלת מדינת ישראל". המשפטן של המזרחי וחברי הכנסת ז. ורהפטיג משכיל להלביש דרישה זו צורה יותר אלגנטית ולפרש את התנגדותו המוחלטת לקבלת חוקה שבכתב בנוסחה: "חוקה שבעל פה מתאימה למסורת שלנו, מסורת תורה שבעל פה. יש לנו רק תורה אחת שבכתב ואידך פירושא זיל גמור". אך ידיד-הנפש שלי והיקר באדם, הרב א. חן בא וקובע מסמרות: "המשפט של המדינה הוא, מובן מאליו, משפט התורה. כל משפט חברתי של המדינה כפוף למרותה של היהדות, אף אילו היתה עומדת בסתירה גמורה לתנאי היום ולכל שהיום רואהו כ"טוב". ביתר דעתנות דיבר כבר הרב מאיר בראילן (ברליון) ז"ל, לפי גירסתו אסור להשלים עם הרעיון בדבר האפשרות של מערכת חוקים כפולה של בתי-דין דתיים או "רבניים" לחוד וחילוניים לחוד, כי בשבילו הדבר הוא כבר בבחינת *res Judicata* ש"הדרך היחידה לכל יהודי נאמן היא לדרוש בכל תוקף ולהתאמץ בכל החיל והאומץ — כי משפט אחד יהיה לנו בכל שטחי מדינתנו ולא רק לנו אלא לכל תושבי המדינה, אף לאלה שאינם מבני ברית. והמשפט האחד הזה הוא המבוסס על תורת ישראל וכל המסתעף הימנה ולא משפט אחר ותורה אחרת". מכאן רק צעד אחד אל הפסקנות שבתכנית לחוקה במדינה היהודית כפי שהוצעו על ידי ד"ר יצחק ברויער והרב משה בלויא ז"ל, פסקנות שהובעה בסעיפים כגון: "התורה היא משפטו של העם הישראלי", אגב נסיגה דיפלומטית: "אין לדרוש איפוא הפרדה בין מדינה ודת בציבור העברי בא"י אלא אם כן יתברר כי באין הפרדה בין מדינה ודת לא תהיה לחרדים האפשרות לפתח חיי-ציבור חרדיים אפילו בינם ובין עצמם". או לא פחות ולא יותר: "בציבור העברי רשאי להיחשב יהודי רק מי שהוא יהודי על פי משפט התורה", כלומר יש להוציא מכלל ישראל כשמונים אחוז של אזרחי המדינה ובראש וראשונה לכל את שרי הממשלה של מפא"י, הפרוגרסיבים והציונים הכלליים, חבריהם לקואליציה של הדתיים. אין להטיל אף שמץ דופי בתום הלב של כל הרבנים האלה הבאים בתביעות ודרישות מעין אלה ומנסחים אותן אפילו בחוקים וסעיפים כמצע לתחוקה ישראלית.

אולם מה שמתחולל עתה על רקע זה בישראל, עשוי רק להעמיק עוד יותר את הקרע שבין המאמין ובין האדם הדתי, כפי שזה רווח בחזיתו של היהודי המודרני שלא נתפס לשום פוליטיקאניות ורחוק הוא לכתחילה מכוונה כל שהיא לנצל את הדת לתכליות מפלגתיות ומגמות כיתתיות.

לא סמולנסקין ולא לילינבלום ואף לא אחד-העם אבל גם לא הרצל ונורדוי יכלו לחזות מראש את אשר יתרחש בשטח זה עם ייסודה של המדינה העברית, כיוון שלא יכלו להעלות גם על דעתם את אפשרותו של "קולטורקאמף" בממדים כה נרחבים אצלנו, אשר עם כל ההתחמקויות והתחבולות הפרלמנטאריות לא נוכל בשום פנים ובשום צורה להחליץ ממנו, ודוקא בזמן הקרוב ביותר. ומן המעניין הוא לציין, כי החיכוכים האידיאולוגיים על רקע זה, כפי שהם מתגלים עכשיו ומלווים גם התלקחות יצרים פוליטיים, פחות משהם חדורים מגמה של מחלוקת לשם שמים, הרי מעיקרם הם נושאים כלפי חוץ אופי מעשי בהחלט. ייתכן ופחד שוא הוא הפחד מפני השתלטותם של "נטורי קרתא" וצורחי "שאבעס" למיניהם ברשויות-החיים השונות. ברם, על כל ההסתיעות בנימוקים היסטוריים ביחס לשמירה קפדנית על המסורת היהודית (שבת, מצוות מעשיות, חיי אישות, חינוך, משפט וכיו"ב) הרי ההסתערות על החרדים, נכון יותר של מפלגות החרדים, על כל התכסיסים שבה אינה אלא בבחינת נטע זר על אדמת ישראל. כי ללא תפונה אתה מוצא כאן משום חיקוי לכוונות והמגמות של *ecclesia militans* בלי שיהא מובטח לה הנצחון מראש. דוקא בנקודה זו יכולים להאחו כל החפשים, שכנגדם מופנית הטענה שכאילו כל מחשבותיהם שאולות מן הגויים, שכן הם רועים בשדות זרים ושותים מבארות של נכרים. תהליך הסקולריזציה, שעבר על כל אומות העולם במאה וחמשים השנים האחרונות ואשר אותותיו ניכרים למדי גם בתרבות העברית, אין להתכחש לו גם במדינת ישראל. עם כל הויתורים שנעשים ואשר יעשו עוד לאורתודוכסיה הלוחמת, אין לתזוז את גלגל ההיסטוריה אחרנית. לא יעלה הדבר אפילו כשזו נתמכת עתה אידיאולוגית על ידי חוג חדש של "מבקשי אלוהים" מבין חכמי רחביה וכמה דוקטורים לפילוסופיה בחיפה המכריזים בכינוסים ובכתבי-עת על הצורך ב"בית-ספר אחיד בישראל, שיהיה דתי בלבד, מאחר שדבר זה הוא הכרח היסטורי".

וזאת לדעת: לא נשתנינו מכל עם מבחינת ההשתלשלות ההיסטורית של התרבות. מאז תקופת האמגסיפציה במערב אירופה והתגבשותה של ציבוריות יהודית בחיי ההמונים של עמנו במזרח אירופה אנו עדים לתהליך ממושך וטבעי של סקולריזציה בכל רשויות החיים. טבעי היה איפוא שעם התגבשותה של הציבוריות היהודית והתגברותה של התנועה הציונית על זרמיה ומפלגותיה והיווצרותו של פרולטאריון יהודי עירוני, תבוא גם התארגנותה של האורתודוכסיה, שראתה לה כאחת מחובותיה הראשונות להקים רשת בתי-ספר גם משלה.

המחלוקת שנתעוררה עם הקמתם של סוגי בתי־ספר שונים, לבשה כבר אז צורה של מחלוקת תרבותית מתוך מגמה ברורה של השתלטות תרבותית ברחוב היהודי, במידה שהתנאים האובייקטיביים, בהם היה נתון מיעוט לאומי שכזה, היו יכולים להרשות זאת. כידוע שונים היו התנאים בשנים הראשונות לקיום האבטונומיה היהודית בליטא ואחרים היו התנאים בפולין בפרק־הזמן שבין שתי מלחמות־העולם. אולם בכל המאבק הזה על רקע תרבותי לא היה אף דמיון למאבק שבין מדינה עצמאית לבין כנסייה השואפת אף היא לשלטון, כיון שאף באבטונומיה הלאומית האידיאלית ביותר לא היתה ליהודים עצמאות מדינית כשם שלא היתה קיימת גם כנסייה יהודית במובן המקובל של המלה. כי רק עם הקמתה של המדינה היהודית, שאינה נבדלת בחילוניותה משאר המדינות שבעולם, נתעוררה בכל חריפותה האקטואלית גם הבעיה של הפרדת הכנסייה מהמדינה, בלי שתהא קיימת במדינה זו — כאמור לעיל — כנסייה יהודית בדומה לכנסיות אחרות שבעולם. בעיה זו של יריבות בעינה עומדת, בלי שיהא קיים באופן מוחשי היריב השני, אבל יחד עם זה הרי הפאנטום שלו מהלך אימים בכנסת ובציבור, ביוריסדיקציה ובתרבות, בחיי המשפחה ובתחבורה — חידון־שוא הבא באחוזן התביעות והדרישות אשר לכנסייה ממשיית.

אכן, פאנטום הוא כאן לפנינו, והנתלים בו עושים את עצמם כאילו לא היה המדובר בחזון שוא, בתדמית ובמערכת מחשבות שאין להם שחר. כי על כן לא יחדלו מלהתריע שהם דוגלים בדת וברת ישראל בלבד, בעוד שכונתם היא למצוות המעשיות בלבד. על ידי כך אתה נקלע לתוך מבוך, המזכיר לך את מצבם של אלה, שאין להם מה להשיב נגד תעצומותיהם של תיאולוגים, כיון שההת־נצחות עמהם מוכרחה להפסק דוקא בנקודה מכרעת, על שום דברם במשפטים סתומים ומכריזים על משהו החוצץ בין כוונותיהם האמתיות לבין מצב־הדברים בפועל וטוענים בדעתנות מפליאה להנחות ללא תנאי בחינת מעשה בית־דין ללא מערערים, שריחה של האפודיקטיות שבהמנע המשגה infallibility של האב הקדוש עולה ממנה. וממילא נעשה כאן למיותר הוויכוח בדבר מהותה של תרבות ישראל, שנתהוותה לראשונה כיצירה אנושית ולא כחטיבה כנסיתית במסגרת גאוגרפית מצומצמת, אלא שהאופי החילוני שלה נתערטל לימים על ידי גורמים מבחוץ והוטבעה עליה צורה דתית על ידי מניעים מבפנים עד כדי כך שהדת הישראלית שימשה כתחליף לריאליות מדינית בגולה, עד ייסוד המדינה. ומה מצער הוא המצב כשאינו עתה מקום לוויכוח על רקע שכזה, ומי שלא נתפס לאפיקורסות זולה ושחצנות של קריאות מעין „הדת היא אופיום לעם“ ומי שלא נתפס לאותו „פאנטום“ ואינו שותף לכל אותה התיחמות „דתית“, עומד עתה ותוהה כשהוא שוקק קושיות על גבי קושיות. כלום בא מי שהוא לבטל את המנהגים הנאים של המסורת היהודית? כלום מתכוונים החפשים שבחפשים לפגוע בשמירת השבת כיום מנוחה כללי לאחר ששת ימי עבודה, בלי להפוך יום מנוחה זה ליום תלאות ורכדוכים על ידי איסור של תנועה ונעילת בתי־אוכל וקפה ועל ידי קיפוחים אחרים, שיש בהם כדי להצר את צעדיו של אדם ולגרום לו

מורת־רוח דוקא ביום המנוחה וההג שלו? ואין כבר לדבר על הקיפאון הגמור במהלך־החיים הבא בעקבות איסור־השימוש במסילת־הברזל, הטלגרף, הטלפון, החשמל וכו'. כי דרישות לצמצומים וקיפוחים שכאלה בזמננו התובעות סנקציה משפטית מטעם המדינה, פירושן בסופו של דבר תביעה מפורשת למדינה תאוקרטית, שתכלכל את עניניה והליכותיה על פי השולחן ערוך. והרי הצעד העקבי הבא אחרי דרישה שכזאת עלול להיות גם איום במלקות וארבע־מיתות־בית־דין. הידים החמומות המתאמנות עתה בוריקת אבנים על המכוניות הפרטיות העוברות בשבת תמלאנה בדחילו ורחימא גם תפקיד זה. מתברר, כי תפיסה זו, המתאמרת לכבוש עמדה של השקפת עולם והשקפת־חיים, עושה פלסתר תפיסה נכונה של יחסים בין מלוכה וכהונה, בין חיי המדינה של העם כולו ובין החיים הדתיים של חלק קטן ממנו. ברם, כל שתפיסה זו תתמיד בקיצוניותה כן תסייע ביותר להחשפת הגרעין האמיתי של הבעיה; כל שתגדל בה מדת האבסורד, כן ילך ויתברר המצב לאשורו. כי במידה שההתנצחות תתגלגל בצורה יותר ממשית ותתבע וכן גם תאכוף עלינו פתרון ממש, כן יובהר ויונתר שהמדובר כאן לא במדינה ובדת כשני מכלול־מושגים היסטוריים, שיש להפריד ביניהם בהתאם לצרכי ההווה, אלא המדובר הוא בהפרדה הקיימת כבר ממילא ולמעשה זה דורות ביהדות, היא ההפרדה של חייהדת מחיי המדינה.

על הצורך בהפרדה זו של חייהדת מחיי המדינה עמד לראשונה חיים טשרנוביץ — רב צעיר ז"ל («בצרון» שנה ט', חוברת ט' אב־אלול תש"ח). אלא שאיש לא שם לב לזה. הפרדה זו היא גם הקובעת בשבילנו, שכן היא גם גרעין המחלוקת, שאפשר ויש לישבה.

אנו ניצבים כאן כבמעגל־קסמים. כי במידה שהדת מופיעה כקובעת בחייו של מיעוט מהעם היהודי, הרי תאב אתה לדעת מה מעלה כאן גם האמונה, נכון יותר האמונה הדתית. בעטיה של שאלה פילוסופית זו מתגוללת שאלה שניה, יותר ריאלית ומוחשית, והיא: מה הם הדוגמות והעקרונות שאפשר להשמיט כשבאים להפריד בין חיי הדת ובין חיי המדינה, משום שלמעשה הם נעשו זרים בהחלט לאדם המודרני מישראל ואין בהם אפילו משום קורטוב של אמונה. ואין זה בגדר סוד, שמצויים גם עיקרים ומצוות, הנראים אפילו בעיני המאמין כמיותרים.

נמצאנו חוזרים אל הנחתנו הראשונה שבראשית המאמר: היחס בין המדינה והדת, ובמקרה דגן היחס בין חייהדת ובין חיי המדינה, אינו אלא יחס משפטי, לאמור הוא מהווה את המכלול של יחסים המוסדרים בדרך החוק בין השנים.

בהסדר היחסים האלה ובהפרדה של חייהדת מחיי המדינה על ידי מתן סנקציה משפטית להפרדה זו מטעם הרשות המחוקקת תבחן גם הדמוקרטיה הישראלית. אם דמוקרטיה היא או לא.

תנו לדתיים אשר לדתיים ולמדינה אשר למדינה!

מִשְׁנֵבְנֵם נִסְן . . .

מאת דוד שמעוני

ר' משה־זלמן נחפו מאד, הוא רוצה לגמור את כל הקניות עד הערב, ולהפליג לדרך מחר בבוקר השכם. «משיכיר בין תכלת ללבן». חפזונו נמסר גם לי, וכמעט שמתעלמים מעיני חמודות השוק וקסמיו. והן אחרי פרידת־חורף ארוכה קוסם לי השוק ביתר עזו. אמנם הרפש רב ועמוק, אבל מה עליזה בו ההמולה ומה רבה בו התכונה! האביב מורגש לא רק בתכלת הזכה של השמיים, לא רק ברוח, שהיא קרירה אמנם עדיין אבל מבושמת בריח נפלא של אדמה שחורה ודשנה, הנושמת נשימות עמוקות ומרעננות לאחר שנשתחררה משריון הקרח והשלג, לא רק בצהלה האדירה של סוסים וסייחים צעירים, הממלאים את הכיכר רחבת־הידיים שבמרכז השוק, לא רק בהמיה ובצפצוף הבלתי פוסקים של יונים ואנקורים הנוחתים סיעות־סיעות על הכיכר ונוברים בגללי הסוסים, כי אם גם בחיוכים הנסוכים על פני עוברים־ושבים, ברעמי הצחוק של השקצים והשקצות, ברחבות ובנדיבות של ה«צפרא־טבא» מפי מכרים. אבל עם צהלת האביב מתמזגת גם שמחת התכונה לקראת הפסח. הנה עוברים סבלים טעוני סלי מצות המכוסים בסדיגים לבנים, הנה עוברת בעלת־בית עם סל גדוש כוסות וצלחות המשקשים זה בזה בתוך הליכתה, כאילו הם מכריזים: «לכבוד פסח!», ואחריה פוסעת בעוז עוזרת צעירה הנושאת בשתי ידיה סלים מלאים סלק ותפוחי־אדמה, כשמבית־שחיה מזדקר למעלה כדגל רם ונישא מטאטא־ורדים חדש המודיע בלי אומר ובלי דברים על התפקיד הגדול המחכה לו, לנקות את הבית מכל אבק של שאור, מכל שמץ של חמץ. הנה עוברת קבוצת סיידים, אחד בשנות העמידה ושניים שוליות, מלוכלכים בלובן מכף רגל ועד ראש, ובידיהם סולם, מברשות ודליים מלאי סיד. זה! כלום איני רואה בעיני השוליות את חשקם הלוהט להתיז קצת סיד על העוזרת הצעירה והתמירה? אך נראה, כי גם להם אין פנאי: היום, אמנם לא קצר אבל המלאכה מרובה ואד יעלה מן הארץ! בחצרות קרובות ורחוקות מגעילים כלים בדוודים מלאים מים רותחים, ופה ושם מיתמר למעלה ומתרסק

ראה «בצרון», חוברת ח' (188) אלול, תשט"ו.

בנשיבות הרוח עשן קל, שביום הבהיר הוא נראה כמוך לבן-אפרורי. אך למי יש פנאי להתבונן בכל אלה? אגב, גם הרעב מתחיל להציק. אני נכנס לחנותה של חייה-שפרה, מוציא מכיסי אדרתי את חבילות הצידה ואנו צועדים לבית-המרזח של אורליק לסעוד את לבנו. בחדר הראשון, הגדול, יושבים ועומדים איכרים הומים ורועשים. על הדלפק מתנוססים בקבוקי יי"ש מלאים וריקים, קערות עם תפוחי-אדמה אפויים בקליפותיהם, צלחת עם דגים מלוחים מתובלים בפלפל ובצלים, כיכרות לחם קיבר וכעכים. מאד-מאד הייתי רוצה ששואל, בנו של המרוזחן וחברי ל"חדר", יראני בכל גדולתי כשאני נכנס לסעוד אצלם ממש כאחד גדול. אבל במקום שואל מתרומם לקראתנו איכר מדובלל שערות פשתן, רץ ישר אל ר' משה-זלמן, פורש אליו את זרועותיו ומחבקו בכל כוחו. כשהוא מתכוונן להעתיר עליו עתרת נשיקות, "שלום עליך, רבין משה — הוא צועק בשמחה רבה — צפרא טבא עליך! רבין משה, וכיצד הבריאות? כמה קיצים, כמה חרפים לא התראינו! יהודון טוב וכשר הוא — פונה האיכר לחברו — הוא היה רבין אצל ה'ידיים בכפר שלי, יהודון טוב וכשר! נשתה, רבין משה, כוסית יי"ש לכבוד הפגישה. על חשבוננו, רבין, אל תדאג... נשתה לחייך..."

ר' משה-זלמן משתחרר במאמץ לא קטן מחיבוקי האיכר, מושיט לו יד ואומר: רב תודות לך, מיקיטא, ומה שלימך ושלום בת הזוג ושלום הנערים? אבל עכשיו אין לי פנאי, יש עסקים. ערב-פסח! הלא מבין אתה: ערב פסחא!

מיקיטא, אשר גם בלי טביעת עין של צורבא דרבנן אפשר היה לקבוע מיד שהוא בגילופיו, מתישב, יותר נכון נופל על הספסל, ובקול ספק של עלבון ספק של תמיהה ממלמל:

— תמוה! תמוה! לשתות כוסית יי"ש אין לו פנאי... אי-אי-אי, והן יהודון טוב הוא, רבין משה, יהודון ישר! לשתות כוס יי"ש אין לו פנאי! תמהוני שכמותו!

אני עובר עם רבי משה-זלמן לחדר השני המיועד בעיקרו ליישובניקים, לכפריים היהודים. הללו במקום יי"ש שותים תה קלוש, לפעמים הם מזמינים גם איזה תבשיל. באמצע החדר שולחן עץ גדול וסביבו ספסלי עץ. בפינת החדר כיור לנטילת-ידיים ותחתיו קערה נתונה על שרפרף. בצידו של הכיור תלויה על מסמר מגבת מצבע לא ברור. אורליק בעל בית-המרזח הכיר אותי יפה, וכשאמרתי לו שדברי מאכל הבאנו אתנו ודרוש לנו רק תה, אמר שנמתין קצת ויפרוש לנו גם מפה על השולחן. מובטחני שזאת היתה זכותי. אורליק היה מרוצה מאד מזה, שנכדו של ר' משה בן הרב הוא חברו של שואל בנו. והוא אמנם שב מיד עם מפה מקופלת. לגולל אותה לא מצא לנחוק, כי גם כמות-שיהיא, מקופלת-שמונה, הספיקה כדי לכסות את פינת השולחן, שלידה ישבנו. איני יודע מה היה מראה המפה בכללה, אבל בחלקה הגלוי לעין קשה היה להגדיר את צבעה. ירוק, צהוב, אדום, שחור — כל צבעי הקשת על רקע עכור ודלות.

על-כּל-פּנים אי-בהירות זו לא הפריעה לנו ליהנות הנאה יתירה מסעודתנו. ר' משה-זלמן שהיה לבוש כל הזמן פרוות כבשים התעייף כנראה מאד מההליכה הממושכת והוא נח עתה להנאתו, כשהוא משוחרר מהמלבוש הכבד. הנאה זו יכולתי להעריך כראוי. לאחר שאכלנו ושבענו וברכנו הוסיף עוד לשבת במנוחה, ואני לא האצתי בו. הוא הוציא מכיס מכנסיו מקטרת-איכרים עם מכסה נחושת ושקיק עור קטן עם מאחורקה (שרשי טאַבק). הוא פיטם את המקטרת בשרשי הטאבק המפּוֹר־ררים, הידקם באצבעו והדליק. עשן חריף תימר, הוא שאף אותו בהנאה, חיך ואמר:

— בביתכם אני מתבייש לעשן מאחורקה כדרך האיכרים, ולעשן טאַבק טוב אין ביכלתי. זה עולה ביוקר. מוטב כוס חלב לילדים, או ביצה לאשתי החלשה. אבל בדרך כלל אני מעשן רק לעתים רחוקות. יש אומרים שהעישון מפּוֹר את הדאגות ומרכז את המחשבות. אבל אני, כשהנני מודאג ומוטרד, איני יכול לעשן. העישון הוא תענוג, ואיך לי להתענג כשאני נזכר תמיד באשתי העובדת עבודת פרך למרות מיחושיה ובתינוקותי היקרים והעלובים. הן ימים ולילות אני מתגעגע אליהם, יודע את עניים וסיבלם ואין בידי להושיע. המלמדות — הכנסתה מועטת ובזיונה גדול. מי אינו מלגלג על מלמד, וביחוד על מלמד כפרי. «מלמד הוא לעולם מלמד», בודאי שמעת גם אתה מימרה שגורה זו. אמנם «תלמוד תורה כנגד כולם», אבל כל זאת רק להלכה, למעשה אין אדם מושפל כמלמד. לא-כל-שכן אם המלמד הוא גם «לא יוצלח». ואנוכי «לא יוצלח» הנני. לא, שאיני יודע כיצד ללמד. ברוך השם, אני יודע להכניס קצת תורה גם למוחות מטומטמים, אבל אינני «בעל פועל». כך אומרים הבעלי-בתים שלי, כלומר, איני יכול לרדות בתלמידי, איני יכול להכותם. והללו, כלומר תלמידי, הרי הם פרוצים כסייחים, שקצים לכל דבר, והרצועה כאילו נבראה בשבילם, אבל מה לעשות ואני איני יכול להלקות ילדים. מיד כשאני שומע בכיו של ילד, אני נזכר בילדי ולבי מתכווץ. והתלמידים מרגישים מיד בחולשתי זאת (אה, הם ערומים כנחשים!) ומטפסים לי על הראש. לא פעם החלטתי לעזוב את המלמדות, להשתקע בכפר מגורי ולהרחיב קצת את העסק שלנו שם, כלומר את החנות... אבל איך עושים זאת? לשם הרחבת העסק נחוץ להשקיע ממון קורח, אולי מאתים-שלוש מאות קאַרבובאַנצים, ומהיכן אקחם? ומאיך גיסא, המלמדות היא אמנם פרנסה בזויה, אף-על-פי-כן היא פרנסה בטוחה. אגב, יודע אתה מה שכחנו? שכחנו לקנות כעכים וסוכריות. בודאי אתה זוכר אצל מי קנינו אשתקד. ילד איכרים כי יחלה — ראשית חכמה קונים לו כעך. מתי רואה ילד איכרים כעך לבן? הן כל הימים מאכלו פת-קיבר, חמוצה של כרוב ולפעמים גם דייסא של דוחן מתובלת בשמן חמניות. למראה כעך השגציל החולה מתמלא שמחה גדולה כל כך, שמרוב שמחה הוא מחלים. לא חשוב, שהכעך הוא ישן נושן, קשה כאבן, שיניים יש להם דווקא בריאות, שיניים של ברזל. אבל אם התינוק החולה מתעקש ואינו פונה לכעך — סימן רע הוא לו, סימן שמחלתו אנושה.

אז נשאת רק הסגולה האחרונה — נותנים לו סוכריה. אם נגזר על השגציל לחיות — ימצוץ את הסוכריה, ימצוץ עד שיבריא.

ר' משה-זלמן מחייך, מוצץ במרץ את המקטרת, וניכר שהוא נהנה. אני נח עכשיו קצת — הוא אומר לי כמתנצל — כמו שנאמר, וירא מנוחה כי נעמה'. הן מתי אני זוכה לקצת מנוחה? גם כשיש לי מנוחת-הגוף אין לי מנוחת-הנפש... אבל עכשיו אני מרגיש את עצמי בטוב. את הקניות, ברוך השם, כבר סידרנו רובן ככולן, ומחר מחרתיים אזכה להתראות עם בני ביתי היקרים. אמנם איני מביא להם מתנות, אבל גם בלי מתנות אנו שמחים זה בזה. אגב, לזוגתי ולחמותי יש מתנה. כשאני יושב בלילות, בזמן הקצר שאני מבלה בבית, ועוסק בתורה לשמה, לומד גמרא עד שעה מאוחרת, הרי אשתי וחמותי נמוגות מנחת. חמותי אומרת שניגוני מזכיר לה את ניגונו של אביה הרב עלי השלום. גם אז אני מעשן את המקטרת שלי... הנך רואה, דוד, יש שעות של קורת-רוח גם לאנשים עניים. אגב, מדוע לא תבוא אלינו פעם? בני ביתי מכירים אותך כבר יפה מסיפורי והם ישמחו לך מאד. הם יטיילו אתך בשדות וביערות... אה, יש לנו יערות שאין דוגמתם בכל העולם כולו! יערות-בראשית! הן הפריצים מכל הסביבה באים אל היערות שלנו לצוד צבאים וגם דובים. ואיזה גרגרים צומחים שם, שחורים ואדומים, מכל המינים! אך ראה, שקעתי בדיבורים, והנה כבר מתקרבת שעת-מנוחה. מנוחה נתפלל היום בבית-המדרש הגדול של המתנגדים, בבית מדרשו של ר' רפאל. מתי אני זוכה להתפלל מנוחה במניין? אגב, בבית-מדרש זה גם היריד של המלמדים. ישובניקים ומלמדים נפגשים שם לשם קביעת קנאלונג' לזמן' הבא'.

עייפים ומיוגעים, אך גם מרוצים ומעודדים, שבנו הביתה לאחר צאת הכוכבים. מה שנוגע לי, הרי מותר לומר, שהייתי במצב-רוח מרומם. לא חס ושלום, ששתיתי לשכרה בחנות הינות של לאפין, אבל הן טעום טעמתי מכמה מיני יינות, כדי לומר "מבינות", והטעימות הללו, אמנם רק בקצה-הלשון, נצטרפו בכל זאת לחשבון מסויים. היינן היה מוזג לתוך גביעון זעיר מחבית זו ומחבית אחרת, מבקבוק גמלוני אחד ומבקבוק ענקי שני, ועלי היה להכריע, איזהו היין שיבור לו ר' משה-זלמן בשביל "ארבע כוסות", לו וליתר הישובניקים שבכפרו. מובן, שגם ר' משה-זלמן טעם מהיינות, אבל הוא הודה ולא בוש, כי אינו מוצא שום הבדל בין מין למין, והואיל ולי כבר היתה חזקה מאשתקד ומלפני אשתקד להוציא כאור משפט ולהחליט החלטה אחרונה איזה יין יזכה לעלות בלילות הסדר על שולחן היהודים בכפר הנידח שבפולסיה. נתבקשתי מר' משה-זלמן לא להתעצל ולטעום מכל מין ומין. לא אגיד שהזמנה זו היתה לי למורת-רוח. עם כל טעימה וטעימה הייתי מלקק שעה קלה את הלשון כבוחן ובודק, וגם עוצם לרגע את העיניים כמשתדל לחרות בויתרון את טעם היין הנבדק, בסופו של

דבר נתבלבלתי לגמרי, הואיל ואליבא דאמת לא הבחנתי גם אני שום הבדל בין יין של חבית זו ובין יין של חבית אחרת. בשעה חמורה זו עמד לי כחד-הויכרוך שלי כפודה ומציל. נזכרתי, כי בשנה שעברה זכה בבחירתי יין שנמוג מתוך בקבוק עצום של זכוכית ירוקה, שהיה נתון בסל-נצרים גדול. התחלתי איפוא לבלוש במבטי אחרי הבקבוק העצום של זכוכית ירוקה ומצאתי בלי יגיעה יתירה. «זהו היין הנראה לי ביותר» — אמרתי בבטחון, ובעל החנות שמח כמוצא שלל רב: «אכן, תגיד לאמא שלך, למלכה בת ר' משה בן הרב, שלא רבים הם המבינים ביינות כמותך!» מובן, שמחמאה זו רוממה את רוחי, אבל לפני שבר גאון, והשבר לא התמהמה. עוד לא הספקתי לספר בבית את כל פרשת קורות היום, את כל ההצלחות שלנו בקניות המרובות וגם את דברי השבח של לאַפּין, והנה אַלטא מזדרזת ושואלת:

— המלפפונים שנתתי לכם מצאו חן בעיני ר' משה-זלמן?

ר' משה-זלמן עמד אז ב«שמונה-עשרה» של מעריב. ונס היה זה, שהוא עמד ב«שמונה-עשרה». לבושתי ולהוותי נזכרתי, כי השקיק עם המלפפונים, שר' משה-זלמן התנדב לשימו בכיסו, נשכח מלבנו לגמרי בזמן סעודתנו בבית-המרזח של אורליק, וכשגיליתי זאת לאלטא לטשה עלי את עיניה כאילו אחזה השבץ. לא נבהלתי ביותר מלטישת-עיניה, שכבר הייתי רגיל בה, אבל היא לא הסתפקה בלטישת-עיניים גרידא והתחילה פוכרת את ידיה כמתכוננת ל«מענה-לשון» גדול. אבל בראותה, שר' משה-זלמן עומד ב«שמונה-עשרה» רק הנידה את ראשה, אמרה בלחש: «מלמד לעולם הוא מלמד!» וברחה אל המטבח. אבל אני מהרתי ללכת אחריה. סיפרתי לה, כי ר' משה-זלמן אמר שהיא נערה טובה מאד והתחננתי לפנייה שלא תאמר חס ושלום בפניו ש«מלמד הוא לעולם מלמד». אם תאמר לו זאת, לא יהיה לה חלק לעולם הבא.

— המשוגעת אני, שאומר לו זאת בפניו? ובכלל, הן אתה אשם ולא הוא. כלום אין לר' משה-זלמן דאגות אחרות מלבד המלפפונים? הן אני מרחמת על ר' משה-זלמן, הוא איש טוב ומסכן. כל כך הוא עצוב תמיד.

— עצוב תמיד? מניין לך זאת?

— מניין לי זאת? כלום לא ראית מעולם את עיניו?

**

ר' משה-זלמן יצא לדרכו עוד לפני עלות השחר. אותה שעה ישנתי שינה עמוקה וראיתי חלומות מופלאים. בחלומי והנה אני מטייל עמו ביערות הגדולים, יערות-העד של כפר מגוריו, אנו קוטפים גרגירים אדומים ושחורים, אני מברך «בורא פרי האדמה» ואוכלם לתיאבון, שכן טעמם כטעם היינות שטעמתי אצל לאַפּין, אבל הנה מסבכי העצים יוצא צבי בעל קרניים ענפות ומסתכל בי במבט חודר. את הצבי הזה הבני מכיר יפה מספר רוסי ישן-נושן, ספר תולדות הטבע,

שהביא אבי עמו מעיירתו, כשעבר אחרי נישואיו לגור בעיר מושב אמי. רוסית לא ידעתי, אבל בתמונות בעלי-החיים שבספר הייתי בקי לכל פרטיהן ודקדוקיהן. היכרתי איפוא מיד את הצבי, אבל בספר היו עיניו מטושטשות לגמרי, ועתה ראיתן בבהירות: גדולות ועצובות. עיניים אלה מוכרות לי יפה ואיני יכול להזכר היכן נתקלתי בהן. אך הנה קופצת אלטא לעומתי וצועקת:

— גולם! הן אלה הן העיניים של ר' משה-זלמן. כלום לא אמרתי לך, שיש לו עיניים עצובות?

תמת, תשט"ז.

טְרִיאָוֶלְטִים

מאת אליהו מייטום

ועם בָּה שׁוֹקק עוֹד הַמְּבוּעַ,
לְהַחְרִישׁוּ — אֶת פִּי אֱלִיו יְגִישׁ. —
הֵן זוּהֵי הָאֵימָה מִפְּנֵי הַלֵּאֲיִדוּעַ,
שִׁיתְקַפֵּה לְפִתְעַ, לְעֶפֶר יִכְפִּישׁ.

ג

בְּפֶאת שְׂדֵה אַחְרוֹן הָעֲמָרִים
מָטֵל, בּוֹדֵד, צוֹפֵה לְיַד אוֹסְפֶת,
אֲבָל הֵיךְ — חֲלֹשָׁה אוֹתָהּ לוֹפְפֶת. —

בְּפֶאת שְׂדֵה אַחְרוֹן הָעֲמָרִים
יְנִיחֵה לְשִׁמְשׁ מֵאַחֲרֵי הָרִים, —

וְהַקּוֹצֵר נִפְשׁוּ יְגוֹן עוֹטְפֶת ;

בְּפֶאת שְׂדֵה אַחְרוֹן הָעֲמָרִים
מָטֵר, בּוֹדֵד, צוֹפֵה לְיַד אוֹסְפֶת.

א

רוֹפֵף הַגָּשֶׁר, נֶעֱבֵר בְּחֶלֶד,
אֲנַחְנוּ, פִּיטְנִים, מְפִירְגוֹרֵל, —
אִם הַנְּהָר רוֹגֵעַ, אִם יָךְ נִלֵּי,
רוֹפֵף הַגָּשֶׁר, נֶעֱבֵר בְּחֶלֶד.
וְאִם דְּמוֹתֵנוּ תַתְּעַלֵּם בְּעֶלֶט —
עִם שֵׁטֶף הַנְּהָר תְּמִיד תַּתְּנִיל, —
רוֹפֵף הַגָּשֶׁר, נֶעֱבֵר בְּחֶלֶד,
אֲנַחְנוּ, פִּיטְנִים, מְפִירְגוֹרֵל.

ב

הֵן זוּהֵי הָאֵימָה מִפְּנֵי הַלֵּאֲיִדוּעַ,
שִׁיתְקַפֵּה לְפִתְעַ, לְעֶפֶר יִכְפִּישׁ,
אֲלִיךָ הֵן יִקְרַב בְּלֵאט, וְלֹא תִרְגִּישׁ, —
הֵן זוּהֵי הָאֵימָה מִפְּנֵי הַלֵּאֲיִדוּעַ,

מבובשי הדרך

(על ד"ר מרדכי זאב רייזין — ליובל שנת השבעים וחמש לחייו)

מאת שלמה המשק

א. ההשפעה של עיירת-המולדת ובית האב

למעלה מששים ושלוש שנה חלפו מהיום בו דרכה על אדמת ניו-יורק רגלו של מרדכי זאב רייזין, שהיה אז נער בן שתים-עשרה שנה. באביב, שנת 1893, הגיע מרדכי זאב למעון אביו, שנמצא באחד מבתי הטינימנט במורד העיר שבניו-יורק.

שנות התשעים למאה הקודמת היו שנות ההגירה רבת-ההמונים לארצות-הברית. בפרקי זכרונותיו בשם: "לפני ארבעים שנה בניו-יורק"¹, שנכתבו בשנת 1935, השכיל מ. ז. רייזין בעצמו לתאר כמו את מצב המהגרים היהודים בתקופה הזאת: "ערבוביה של בתי טינימנט שבמורד העיר, של חנויות ובתי-חרושת לתעשיית דברים שונים. לא היו עוד תחומים בין בתים למעונות ובתים למלאכה", — ברחובות הצרים, שכתלי הבתים הגבוהים הסתירו בהם את עין השמש, התרצצו המהגרים אבודים במערבולת החיים החדשים. נסערים ונרעשים היו מחבלי ההסתגלות לאורחות החיים המזורים. נדכאים מקושי השעבוד, שנשתעבדו ל"פורמנים" ול"באָסים" — בעלי בתי-החרושת — בתי היזע הידועים. לא היה מי שידיריך את המהגרים האלה, שיכוון את דרכם ויקל מעליהם את קושי גורלם: גם העתונים הסוציאליים (שדאגו לכאורה לאבודים אלה — ש. ז.) לא עשו דיים לברר את המצב. הם ראו במצב השורר שעת כושר לבנין התנועה הסוציאליסטית והשתמשו בו".

איך זה, איפוא, היה הדבר, שהנער הרך בשנים, מרדכי זאב רייזין, שנפל לתוך אותה מערבולת החיים, לא אבד דרך בימי התעיה והתהיה של שנות ההתיירקות הקשות? איך זה קרה שלא נסחף עם זרם הצעירים, שנתערטלו

1 "לפני ארבעים שנה בניו-יורק" — פרקי זכרונות — במדור: "מעט אוטוביוגרפיה ועוד כתבים", בספר "דפים מפנקסו של ראביי", עמודים 165-190.

בבואם לארץ החדשה מכל הקניינים הרוחניים, שרכשו מעבר לים? מה עמד לו? ומי כונן מצעדיו בדרך שבה בחר — דרך תלמיד חכם, דרך ראביי ומורה דרך לבני עמו ודרך סופר עברי באמריקה?

כשנפנה לתולדות חייו של ד"ר מרדכי זאב רייזין, שהוא עצמו העלה אותם בספר האוטוביוגרפי "מספר חי" (2) ובפרקים אחדים בספרו, "דפים מפנקסו של ראביי" נמצא בהם את התשובה על שאלות אלה.

אמנם רך בשנים היה מרדכי זאב בבואו לאמריקה, אך מטען רוחני רב-ברכה הביא עמו. מטעם זה הנחילו לו עיירת-מולדתו ניסוויז' — שבה בילה את שתי-עשרה השנים הראשונות לחייו — ובית אביו ואמו, שהיה אחד מבתי-האבות החשובים בעיירה.

האווירה של העיירה ניסוויז' (בפלך מינסק, ברוסיה הלבנה), שהיתה ספוגה מדורי דורות אהבה רבה לתורה וללומדיה ומסירות נפש לכל קדשי האומה, ושיחד עם זה לא הורגשה בה במאת השנים האחרונות לפני חורבנה אותה רוח של קנאות שהורגשה בעיירות אחרות, הטביעה חותמה על מרדכי זאב בשנות הילדות והנערות, שבהן מתרשמת הנפש הרכה של המתחנך ביותר (3).

הסביבה של בית האב והאם של מרדכי זאב אף היא היתה תדורה, "רוח חרדי, אהבה ומסירות ליהדות" (בהשפעת האם, טייבה, שהיתה, "אשה פשוטה ותמימה, יראת שמים ומדקדקת במצוות — יצאה ממשפחת "יהודים טובים", רבנים, דיינים וצדיקים"), וגם רוח השכלה וסבלנות, ועם זה "יחס של יראת הכבוד לתנ"ך ולתלמוד" (בהשפעת האב המשכיל, שידע לשונות אחדות, ר' אהרן שלמה). האב "היה בעל דעות חפשיות ביחס לאמונה, ובכל זאת התנהג כיהודי נאמן המסור למידות ומנהגי אבותיו".

באחד הפרקים, שבו העלה מ. ז. רייזין את דמותו הסגולה של אביו, הוא מכנה אותו גם בשם "מורה", שממנו למד יותר מאשר ממורים אחרים. הוא מתאר את ההשפעה הכבירה שהשפיע האב המשכיל עליו ועל אחיו הבכור, יעקב זלמן. הוא-הוא אשר נטע בלבות בניו את האהבה הרבה לשפה העברית. השפעה רבה השפיע על מרדכי זאב גם מורו השלישי (4), שבחדרו למד בשתי השנים האחרונות להיותו בניסוויז', בזמן שהאב נמצא כבר באמריקה. שנים אלו היו גם שנות המעבר מילדות לנערות, כשהשכל מתבגר יותר.

יורשה לי להוסיף פה משלי: מפי אבי מורי ז"ל שמעתי רבות על תלמידו המובהק מרדכי זאב רייזין, על כשרונותיו הברוכים ובעיקר על התמדתו בקריאה

(2) פרקי "מספר חי" נתפרסמו בהמשכים בחוברות "בצרון" מתמוז, תשי"ד עד סיון, תשט"ו.

(3) את האווירה הזאת של עיירת-המולדת, רבת-ההשפעה, הוכירו לברכה בפרקי זכרונותיהם גם בני עירנו הרגולים, ד"ר משה-אלעזר אייזנשטט, ד"ר ניסן טורוב, האחים בל ופאלק הלפרין ופרופ' מוריס כהן — זכר כולם לברכה.

(4) ר' גרשון זאב דמשק, הוא אבי מורי ז"ל — ש. ד.

בספרים עבריים. באחת מרשימותי הקטנות, במחזור „סח לי אבא“ סיפרתי על מקרה אחד המוכיח מה רבה היתה התמדתו ומה גדול היה כוח השתקעותו של הנער מרדכי זאב בקריאה“.

**

המטען הרוחני, שהביא עמו מרדכי זאב רייון, בבואו לאמריקה, מעיירת המולדת, מבית הוריו ומבית רבו שימש לו יסוד מוסד להתפתחותו ולהתקדמותו. והאווירה של עיירת-המולדת, שאפפה את מרדכי זאב גם בבית אביו ואמו שבניו-יורק, שמרה עליו, שלא יתערטל מהקניינים הרוחניים שרכש בימי ילדותו, ושיבקש גם פה דרך להוסיף עליהם בריבוןן שהתמכר בארץ החדשה לסגל לו את השפה האנגלית ולימודי חול בבתי-הספר שביקר.

מרדכי זאב לא ביקש כלל, כמו מהגרים צעירים אחרים, להשתחרר מהשפעת העיירה, כי הכיר כמה מן החיוב — הנאה והמועיל — היה בת, הנה כן מטעים זאת מ. ז. רייון בפרק „ניסויוז“ עיר מולדתי“ ב„מספר חייו“:

„יש שמתדל אדם להיפטר ממשא הפשטות והתמימות שהפרובינציה מעמיסה עליו כדי להשתוות עם בני הערים הגדולות עם ערמומיות דרכיהם, שבאמת היא זיוף ולזות שפתים, כאמצעי מועיל במלחמת החיים אשר לפניהם. ואני למדתי את ההיפך, שהאמצעי הטוב ביותר במלחמה זו הוא גילוי הלב, השכל הישר המוביל אל המטרה, ואת זאת למדתי מניסויוז ומאנשיה“.

זוכה היה מרדכי זאב גם בזה שמימי ילדותו היה לו לדוגמא נאה האב הבכור, יעקב-זלמן, ברוך-הכשרונות והמתמיד בלימודים שהצטיין בידיעותיו בתנך ובגמרא (למד שנים אחדות בישיבת מיר) ובאהבתו הרבה ללשון העברית. יעקב-זלמן, שהיה גדול ממרדכי זאב בכשלוש שנים הקדים לבוא לאמריקה, וכשבא מרדכי-זאב לניו-יורק היה לו אחיו הבכור לעינים ולמורה-דרך. הוא-הוא שהשפיע עליו כעבור שנים אחדות שייכנס כמוהו ל„היברו יוניון קולג“ בסינסינטי ושיכהן כראבבי ריפורמי לאחר שיסיים את חוק לימודיו.

ב. על אדמת אמריקה

במעון אביהם המשכיל, ר' אהרן שלמה רייון, שבמורד העיר בניו-יורק, נתבצר להם, לאחים רייון, מקום עברי-לאומי.

עברה אך כשנה-שנתיים לבואו של מרדכי-זאב לניו-יורק, ובית האב והאחים רייון נעשה מרכז לקבוצה קטנה נבחרה של צעירים, מבני המהגרים, אוהבי עברית, שוחרי תורה ודעת, השואפים להתקדמות ולהתפתחות עצמית. בפרקי הזכרונות „לפני ארבעים שנה בניו-יורק“, שהזכרתי למעלה, אנו מוצאים גם את ראשיתו של מרדכי זאב רייון כעובד עברי נאמן. הוא היה המעורר להתאגדותם של העברים בניו-יורק וביתר ערי אמריקה, והמעשה העיקרי

בייסוד האגודה „חובבי שפת עבר“, שמקום ייסודה ואספותיה היה בבנין ה„היברו אינסטיטוט“ (הוא „אדיוקיישנל אליינס“ שבימינו) הנמצא בקרן רחוב איסט ברודוויי וז'פרסון.

מרדכי זאב רייזין הוא שהוציא כרוז לכל המעוניינים לבוא לאסיפה הראשונה. הוא הדייק פתקה בעברית ובאנגלית על לוח המודיעין באולם „היברו אינסטיטוט“, והוא גם שהדפיס הודעה ב„העברי“.

רייזין מספר על ייסוד האגודה בשנת 1896, על ראשיתה המצערה ועל התפתחותה, על קהל הבאים לאסיפות שהלך וגדל:

„בין הבאים להשתתף בפרוגראמות של החורף ההוא היו גרשון רוזנצוויג, מנחם מנדל דוליצקי, א. ב. דובזעוויץ, צ. ה. מאסליאנסקי, א. ח. רוזנברג, ישראל דוידזון ומרדכי מ. קפלן. במשך זמן קצר יצאו מוניטין לאגודתנו כאחת החברות לתרבות הפעילות ביותר. ועבודתנו מצאה לה הד אפילו בחוגים של ה„יאָהודים“.

כדאי שתזכר האגודה „חובבי שפת עבר“, בשנת היובל של ד״ר מרדכי זאב רייזין, ויזכרו בהזדמנות זו שמות כל הפקידים בוועד הפועל של אותה החברה, כפי שמספר חתן היובל בזכרונותיו:

„ישראל דוידזון נבחר לנשיאנו. יתר הפקידים היו: יעקב זלמן רייזין, סגן, יוסף גבריאילוב, גזבר. אני נבחרתי למוזכיר“.

המאמר שהדפיס אז מ. ז. רייזין ב„העברי“, הכיל גם קול קורא וגם פרוגרמה, המראים מה רחבה היתה התכנית ומה נעלה המטרה, שהעמידו להם מייסדי אגודת „חובבי שפת עבר“ בשנת 1896:

„החברה הזאת זה מקרוב באה. ידי צעירי ישראל באמריקה יסווה וכוננוה. הצעירים האלה המה תלמידי בית מדרש המדעים ובית מדרש הרבנים בעיר הזאת. גם משכילים, אנשי מעשה וסופרים עברים ידועים נתנו ידם אל החברה. מטרת החברה הזאת היא לפתוח כר נרחב להספרות העברית באמריקה. החברה הזאת תפתח דלתותיה לפני כל אלה החפצים להתחבר לה וגם תשלח קול קורא אל כל הערים באמריקה מקום שם ימצאו משכילים עברים ליסד שמה סניפים אל החברה הזאת, אשר מקומה הקבוע יהיה בניו-יורק. כל הסניפים יהיו יעבדו במקצוע זה לפתח ולשכלל את הספרות העברית באמריקה, כל אחד בעירו ובמקומו, והכסף הנקבץ מן החברים יהיה ליסד בתי עקד ספרים עברים ולתמוך בעתונות העברים הנמצאים באמריקה וגם לעזור להסופרים והמשוררים העברים בארץ הזאת לבל יפול רוחם ולמען יוסיפו לעבוד על שדה הספרות העברית“.

אף כי מ. ז. רייזין מציין בעצמו, כי „ציטטה זו בסגנוני הילדותי של אותם הימים מעידה על התמימות שבה“... „ולא ידענו אז שרק הוזים וחולמים הננו“; ואף אם הוא מדגיש את העובדה ש„קול הקורא לא מצא לו הד כל שהוא לא בניו-יורק ולא בפנים המדינה“, ואם כי הוא מוסיף: „החברה שלנו עצמה נתנונה בהשפעתו של הנשיא ישראל דוידזון לאגודה של לומדים וחוקרים, ושמה נשתנה ל„זרובבל“ — בכל זאת יזכרו לברכה, והבו גודל לאותו קומץ קטן של צעירים עברים „תמימים“, של „ההוזים והחולמים“ משנת 1896.

ידועים אנו, שקדמו לאגודה זאת על אדמת אמריקה האגודה „שוחרי

שפת עבר", — שנוסדה בניו-יורק בשנת תר"ם ובין מייסדיה היה הסופר המפורסם בעל ה"אוצרות" י. ד. אייזנשטיין ז"ל, ואגודות אחרות בשם זה, שהתקיימו בשיקגו ובנאָרַק". אולם כשאנו קוראים קול קורא זה של אגודת "חובבי שפת עבר" מפליא אותנו המעוף, שבו חוננה אותה קבוצה של צעירים, שחלמה על התאגדותם של כל העברים הנאמנים בארצות-הברית.

כל רעיון אמת, כל אידיאה נכונה וכל חלום פורה, שנולדו לפני זמנם, אינם אובדים ואינם עולים בתוהו. הם מעלים הדים ובני הדים. ניצוצות מתמלטים מהם ונקלטים בלבותיהם של ממשכים ומגשימים.

ואמנם נראה לנו, שאותה אגודה של "חובבי שפת עבר", ואותה תכנית רחבה שהעמידה לה למטרה, שימשו דוגמא ומופת לאגודות העבריות, כגון "מפיצי שפת עבר" ו"אחי-עבר", שנוסדו לאחר שנים, ואף ל"הסתדרות העברית" שחגגה זה לא-יכבר את שנת הארבעים לקיומה.

כי על כן צודקים דברי ד"ר מרדכי זאב רייזין, שבהם הוא מסיים את פרקי הזכרונות המעניינים "לפני ארבעים שנה בניו-יורק":
 "בבחינה זו היינו אנחנו הנערים שלפני ארבעים שנה ה"פיונרים" —
 החלוצים שעברו לפני המחנה הגדול של העברים של ימינו אלה".

ג. כתביו

בעודנו נער, כבן חמש-עשרה שנה החל מרדכי זאב רייזין לפרסם את כתבותיו ומאמריו העברים ב"המגיד" וב"המליץ", ואחר-כך ב"הצפירה", שיצאה בעריכתו של נחום סוקולוב.

מאז ועד עתה (זה כששים שנה) תופס מ. ז. רייזין בידו את עט הסופרים — שלא עשאו קרדום לחפור בו — מתוך רגש של אחריות רבה, רגש זה ויחס של כבוד לספרות העברית נטעו בו עורכיו הראשונים נחום סוקולוב, וביחוד אחד-העם, שבחבורות "השלוח", שיצאו בעריכתו, נתפרסמו כמה ממאמריו על חיי ישראל באמריקה.

במשך השנים הרבות, שנקפו מאז החל מ. ז. רייזין לכתוב בשתי השפות, העברית והאנגלית, הוציא ששה ספרים בעברית, ארבעה — באנגלית, וספר אחד גם באידית.

מראשית היותו לסופר נתגלתה בו נטייה מיוחדת לדברי ימי היהודים ולתולדות אנשי שם בישראל בדורות האחרונים. לנושאים אלה הקדיש ביחוד את אונו הספרותי.

כתביו של מ. ז. רייזין נכללים בעיקר בארבעה סוגים: א. דברי ימי ישראל בתקופות האחרונות; ב. אנשי שם בישראל מן הדורות האחרונים; ג. ישראל באמריקה; וד. אוטוביוגרפיה.

(6) ראה מסתו של דניאל פרסקי "לתולדות התנועה העברית" בספרו "עברי אנוכי".

סוג א: דברי ימי ישראל בתקופות האחרונות: לסוג זה שייך ספרו העברי הראשון, שכתב אותו רייזין ביותו רק כבן עשרים שנה: תולדות היהודים באמריקה⁷).

מפליאה אותנו עבודת המחקר הרבה ובדיקת התעודות, שהשקיע המחבר הצעיר בכתיבת ספר זה. הספר נכתב בסגנון פשוט ובהיר, בלי מליצות, אם כי ניכרים בו עוד סימני בוסר.

„תולדות היהודים בזמן ההדש“⁸. ספר זה נספח כחלק ששי להיסטוריה של פרופ' צבי גרץ, שיצאה בתרגום אנגלי (מהדורה מקוצרת). הוא נתקבל ברצון רב ונתפרסם מאוד. מהספר יצאו באנגלית שלוש מהדורות. הוא תורגם גם לספרדית ויצא לאור במקסיקו.

הרצאת הדברים בספר זה, בסגנונו האנגלי היפה והפיוטי של מ. ז. רייזין, היא חמה ומושכת את הלב. מצוינות בתפיסה המעמיקה ראות הן ההערכות מהאישים שעמדו בראש התנועות, כגון הסופרים מתקופות ההשכלה והתחיה. גם בעיני אחדיהעם מצא ספר זה חן והילל אותו באחת מאיגרותיו, ששלח אל המחבר⁹.

„קאראסאו — ערישתה של היהדות|האמריקאית“¹⁰. אף כי מרדכי זאב רייזין הקדיש כבר פרק מיוחד לישוב היהודים בקאראסאו — האי שבתוך הים הקאריביאני — בספרו „תולדות היהודים באמריקה“, הרחיב בחוברת זו את דבריו על תולדותיו של הישוב הזה, חשוב ביחוד הוא התיאור מחיי אחינו על האי הזה בימינו אלה, — כפי שנתגלו למ. ז. רייזין במשך הירחים הרבים שישב ביניהם בשנת 1952.

סוג ב: אנשי שם בישראל מן הדורות האחרונים. מרדכי עמנואל נח¹¹. בספר זה (שהוא ספרו העברי השני) ניתנו במילואם תולדותיו של המדינאי היהודי הגדול על אדמת אמריקה (נולד בפילדלפיה בשנת 1785 — מת בניוירוק בשנת 1851) והערכה מקיפה על אישיותו רבת-הגוונים של נח, ועל כשרונו הספרותי, שנתגלו בספריו, איגרותיו, ובפרקי ה„מסעות“ שלו. מתואר בו התפקיד החשוב שמילא נח בחיי ישראל באמריקה בחצי הראשון של המאה התשע-עשרה.

(7) „תולדות היהודים באמריקה“ — הוצאת „תושיה“, ווארשה, 1902.

(8) „A History of the Jews in Modern Times“. Hebrew Publishing Co., New-York, 1919.

(9) האיגרת נכתבה ביום 26 ביוני, 1919 — מובאה בפרק על אחדיהעם בספר „מספר חיי“ — חוברת „בצרון“ שנה י"ז (כרך ל"ג, חוברת ד' שבט-אדר, תשט"ז).

(10) „קאראסאו — ערישתה של היהדות האמריקאית“ — תדפיס מהירחון „בצרון“, שנה י"ד, חוברת ג', כסלו-טבת, תשי"ג.

(11) „מרדכי עמנואל נח“ — הוצאת „אחיאסף“, ווארשה, תרס"ו תולדה זו נתפרסמה קודם בירחון „השלוח“, כרך י"ג, חוברת ג—ו, אף כי במובן ידוע הוא משתייך גם על סוג הראשון, שכן ניתנו בו פרקים מתולדות היהודים באמריקה.

מהציויר המלא של מ. ז. רייזין מחייו של נח אנו לומדים על האדם הדגול, שהצטיין בנדיבות־רוח, ביד פתוחה וברגש אחריות לאחיו, שפעם בלבד, וגם על ההפכים ששכנו בנפשו, שהיו מטים אותו לעברים שונים, והדמיון וההתפעלות היו מושלים בה שלטון בלי מצרים.

בשל הפכים אלה נכשל מפעל „אררט” גז חלומו הגדול של נח על יסוד פינת יישוב יהודי אוטונומי על האי „גרנד אילנד” במדינת ניו־יורק, חלום זהב זה נפרט לאסימונים של רדיפה אחר הפירסום והכבוד, ושל טכסים קלוקלים, שבהם נסתיים „הנסיון המבוהל והמגוחך ששמו „אררט”, שנשאר ממנו לזכר רק האבן המונחה בבית המוזיאום של החברה לדברי ימי „בוּפּלו”.

ברם, כשאנו גומרים לקרוא את תולדות חייו של מרדכי עמנואל נח, כפי שהעלה אותם מ. ז. רייזין ועוברים על כל החומר המגוחך, מירושתי הספרותית, הניתן בספר, ובייחוד לאחר שאנו קוראים בשים לב את המחברת „שיחה על שיבת היהודים”, אנו נוכחים כמה צדקו דבריו של מ. ז. רייזין, שנתפרסמו בשנת 1905, כי זה האיש נח „ניבא עוד לפני יותר ממאה שנה על „שיבת ציון” ושבמובן זה היה אולי היהודי הראשון והיחידי בעולם לתת ביטוי לרעיון התחייה הלאומית”.

המחברת „שיחה על שיבת היהודים”, שיצאה לאור בשנת 1845, כוללת את הנאום שנשא נח שנה לפני זה, בשנת 1844, באחד מבתי הציבור בני־יורק בשם „טברנקל”, שבו פנה אל בני אמריקה, הנוצרים, שהם יעזרו ליהודים הסובלים והנענים לשוב אל ארצם על ידי קבלת רשיון מתורקיה להתישבותם בארץ ישראל. „חוברת זו היא כעין איגרת שלוחה אל כל העמים והממלכות, שבה מתאמץ נח להראותם את חובתם כנגד היהודים הנענים”.

לסוג השני שייכים שני ספריו החשובים של מ. ז. רייזין באנגלית ובאידיש: „י ה ו ד י ם ג ד ו ל י ם א ש ר ה כ ר ת י ”¹², ומסות מיוחדות בעברית, שאחדות מהן נאספו אל ספרו „ישראל באמריקה”, אחדות — אל הספר „דפים מפנקסו של ראבי” ואיזו מהן — אל ספרו „מספר חי”.

במסותיו שכונסו בשני הספרים, ובמסותיו העבריות המיוחדות, מתאר מ. ז. רייזין את דמותם הרוחנית של האישים מגדולי עמנו שאותם הכיר. בכל מסה ניתנת הערכה מהאישיות הסגולה, מסתמך התפקיד המיוחד שמילא כל אחד מהאישים המתוארים והמקום שתפס בספרות העברית, בתנועה הציונית, או בחיי הציבור היהודי.

המספר והציויר שבמרדכי זאב רייזין מסתייעים הרבה במסות אלה על־ידי ההיסטוריון שבו. כל אחד מהאישים מתואר ומואר במסגרת התקופה, שבה פעל.

¹² „Great Jews I Have Known”, Philosophical Library, New-York (1952 ובאידיש: „גרויסע יידן וואָס איך האָב געקענט” — „ציקא” פּאַבלישינג קאָמפּ. ניו־יאָרק, 1952.

חן מיוחד נוסכת על תיאורים אלה הגישה האישית של מ. ז. רייזין. הוא מספר על פגישותיו עם גבור המסה בהודמנויות שונות. על-ידי כך אנו רואים את האיש בצאתו לפני הקהל כמנהיג וכדבר; באווירה המיוחדת של חדר עבודתו; בטרקלין האורחים שלו ועל-יד שולחן האוכל. חמימות אינטימית נוספת על-ידי זה לתיאורי הדמויות השונות.

טיפוסיות לדרך תיאורו זו של מ. ז. רייזין הן המסות על אחד-העם, מקס נורדאו, נחום סוקולוב ושמעון ברנפלד.

קרוב לסוג השני וקובע ברכה לעצמו הוא ספרו העברי של ד"ר מ. ז. רייזין: "ד ז ש ו ה נ מ י ל ט ו ן" (13).

בספר רבי-הערך הזה העלה מ. ז. רייזין את דמותו הסגולה של "גדול משוררי האפיקה האנגלית". ניתנו בו במילואם תולדותיו של המשורר-החזזה הפוריטיני, המנהיג הציבורי הגדול והריפורמטור דושוהן מילטון. בשל סגולות רוחו של מילטון, "בשל מלחמתו בכל האומץ וחרף-הנפש בעד היושר החברתי והצדק המוחלט, עד אשר תצא האמת מנצחת במלחמה", ובשל כוח דברו החוצב להבות, בוחר מ. ז. רייזין לקרוא לו בשם העברי העתיק: "הנביא".

רובו של הספר מוקדש לשירתו של מילטון ולהערכה מקיפה משל שתי השיריות הגאוניות: "אבדת העדן" ו"שמשון הגבור".

מעניינת מאוד היא ההשוואה שמשוהה מ. ז. רייזין את "אבדת העדן" של מילטון ל"גן העדן האבוד" של דנטה ושבה הוא מראה על האצילות בשירתו של מילטון.

בספר הובאו קטעים לדוגמא מ"אבדת העדן" ("ויגרש את האדם"), שתורגמה לעברית על-ידי י. ע. ס. (סלקינדסון) מווינה, וקטעים מ"שמשון הגבור", שתורגמו במיוחד בשביל ספר זה של מ. ז. רייזין "דושוהן מילטון" על-ידי המשורר ד"ר שמעון גינצבורג ז"ל.

סוג ג: ישראל באמריקה. לסוג זה שייך א: הספר של מ. ז. רייזין הנקרא בשם זה (14) וב: ספרו הגדול: "דפים מפנקסו של ראבי" (15).

בשני הספרים האלה כונסו פרקים מתולדות היהודים באמריקה ותיאורים מאנשי-שם יהודים בארצות הברית ובארצות אחרות. המחבר דן בהם גם על הזרמים הדתיים ביהדות אמריקה — על האורתודוכסים, המשמרים והריפורמים ועל היחסים בין המנהיגים הרוחניים של הזרמים האלה; על הראביי הריפורמי — תפקידו והשפעתו בחיי קהילתו; על היחסים בין הראביי — המנהיג של קהילתו

(13) "דושוהן מילטון" — הוצאת "רימון", ברלין, 1924.

(14) "ישראל באמריקה" (מאמרים ופיליטונים) הוצאת אחיעבר, ירושלים-תל-אביב,

תרפ"ח.

(15) "דפים מפנקסו של ראבי" (רשימות, בקורות, זכרונות) ונוספו עליהם: מעט

אוטוביוגרפיה ועוד כתבים. — הוצאת האחים שולוינגר, ברוקלין, ניו-יורק, 1941.

היהודית ובין הכומר הקתולי הפרוטסטנטי, — המנהיגים של קהילותיהם הם; על הבעיות המיוחדות בחיי ישראל שבארצות-הברית.

הספר "ישראל באמריקה" מכיל מאמרים חשובים כגון: על הריפורם ועל האורתודוקסיה; הציונות והריפורם; ו"מה נתנה לנו אמריקה?" במאמר "על הריפורם ועל האורתודוקסיה" שנדפס בראשונה ב"התורן" החדשי לשנת 1913, בשם: "מפני מה אני ריפורמי" — אנו מוצאים את ה"אני מאמין" של ד"ר מרדכי זאב רייזין, המאמין התיק בצורך של תיקונים בדת. במאמר זה הוא מתקיף בדברים חריפים את האורתודוקסיה המחזיקה "בישן המאובן". הוא מטעים ביחוד את "רוח ההתקדמות של הריפורם" וזה "שהיא מתחשבת עם החיים ותביעותיהם". מ. ז. רייזין יוצא מתוך ההנחה ש"היהדות היתה תמיד אמונת מחאה, פרוטסטנטית, כנגד כל אותן האמונות והדעות הכוזבות שהכבידו כנטל כבד על גשמת האנושיות"¹⁶.

כמו במאמרו על רבי יצחק ווייז כן גם במאמרו זה מסתייג מ. ז. רייזין מן המתקנים היהודים האשכנזים, שרעיון התיקונים בדת נולד אצלם מתוך חפץ להיות ראויים ל"שוויי זכויות", וזה הביאם לידי התכחשות בלאומיות ישראל ולידי התנגדותם הנמרצה לתחיה הלאומית ולציונות.

המדור הראשון משל הספר "דפים מפנקסו של ראבי" הוא מעין אוטו-ביוגרפיה של אחד מהראבייס הריפורמיים, שבה הוא מספר פרקים, פרקים על דרכו ברבנות הריפורמית באמריקה ועל הבעיות שהעמד בפניהן כמנהיג רוחני של קהילתו. הוא דן בדפים אלה גם על הליקויים שביהדות האמריקאית ואינו מחפה על הליקויים בתנועה הריפורמית עצמה. בהקדמה לדפים אלה הוא אינו חושש לגלות מתוך אירוניה נוקבת את מומיהם של כמה מהראבייס הריפורמים, המשמשים בקודש, שאינם יודעים את השפה העברית ואינם מבינים אף את פירוש המלים של תפילות הסיידור.

ברכה מיוחדת קובע לעצמו בספר "דפים מפנקסו של ראבי" המדור: "מעט אוטוביוגרפיה ועוד כתבים". כפי שהזכרתי למעלה ניתנים בו פרקי זכרונות מעניינים, המפיצים אור על חיי ישראל באמריקה לפני ששים שנה ועל ראשיתה של התנועה העברית בארץ זו.

אליהם מצטרפים דברי הזכרונות על סינסנטי, האכסניה של "היברו יוניון קולג'", באותן השנים שם. ז. רייזין למד באולפן זה. אנו עומדים מדברי הזכרונות על הצדדים החיוביים והשליליים של המוסד הזה באותה התקופה. עם זה ניתנים בהם תיאורים והערכות מהפרופסורים ששימשו מורים בקולג', בספר כונסו גם תיאורי מסע בארץ ישראל ובאספמיה.

16) רבות יש להשיב על הנחותיו של ד"ר מ. ז. רייזין ועל התקפותו את האורתודוקסיה, ואמנם משנתפרסם ב"התורן" המאמר: "מפני מה אני ריפורמי?" השיב עליו בטוב טעם המשכיל האורתודוקסי ד"ר שימשלביץ במאמרו: "מפני מה אינני ריפורמי".

בכמה ממסותיו ובפרקי זכרונותיו בספריו „ישראל באמריקה“ ו„דפים מפנקסו של ראבי“ מתגלה לפנינו ד"ר מרדכי זאב רייזין לא רק כאחד הסופרים החשובים, שהנהו מספר תולדות היהודים בארץ התחדשה, כי אם גם כאחד המגלה לפנינו את הפלא הגדול ששמו: היישוב היהודי בארצות-הברית.

סוג ד: אוטוביוגרפיה. לסוג זה שייך בעיקר ספר תולדותיו של ד"ר מ. ז. רייזין: **מ ס ר ח י י**⁽¹⁷⁾, והפרקים האוטוביוגרפיים: „לפני ארבעים שנה בני-יורק“ ו„לפני ארבעים שנה בסינסינטי“, שהזכרתי אותם למעלה.

בעריכתו של ד"ר מ. ז. רייזין יצא גם הספר „אגרות סופרים עברים“⁽¹⁸⁾. הספר הוא אוסף של איגרות שנשמרו בארכיונו העשיר של העברי הדגול, ר' ישראל מן ז"ל ובארכיונו של ד"ר מ. ז. רייזין.

ישנן בין האיגרות, שנאספו בספר זה מכתבים מעניינים וחשובים משל גדולי סופרי ישראל בתקופות ההשכלה והתחיה, כגון מכתביהם של אדזיק הירש ווייס, א. ב. גאטלאבער, יהל"ל, י. ל. גורדון, פרץ סמולנסקי, מנדלי מוכר ספרים, מרדכי ברנדשטטר, נחום סוקולוב, ד"ר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי ועוד. מקום חשוב מיוחד תופסים באוסף זה איגרותיו הרבות של ראובן בריינין, שנשלחו לר' ישראל מן. מהן אנו עומדים על מצבו של בריינין בתקופה האחרונה בחייו, על רגשות נפשו ועל עבודתו הספרותית.

ד. שרטומים מאישיותו

ד"ר מ. ז. רייזין נמנה על אותם העברים, שאינם חוששים להיות שוחים נגד הזרם. המעשה הנאה הראשון שעשה, יש בו להעיד על קו זה שבתכונת רוחו. כשבאה שעתו לסיים את חוק לימודיו ב„היברו יוניון קולג'“, בשנת 1903, והיה עליו להמציא לחבר המורים חיבור על איזה נושא מדעי, לא היסס להביא לפניהם את ספרו העברי: „תולדות היהודים באמריקה“. הוא מטעים בעצמו בסוף פרק הזכרונות: „לפני ארבעים שנה בסינסינטי“: „זה היה הנסיון הראשון — וכמדומני שגם האחרון — להביא דיסרטציה כתובה עברית לפני פרופיסורים בסמינריום לרבנים ריפורמיים, והיה בזה הרבה מן הנועז“. גם כראביי ריפורמי נטה לא אחת מהמסילה שסללו רבותיו וחבריו. הוא נשמע למצפונו העברי-לאומי והתנהג על פיהו.

כמו ד"ר שמואל (סטיפן) וויז ועוד אחרים, היה ד"ר מרדכי זאב רייזין מן הרבנים הריפורמיים הראשונים שהתקיפו מבית את מבצר האנטי-ציוניות של הריפורם והבקיעוהו. הוא הכניס את ציון להיכל, מעל במת ה„טמפל“ עשה נפשות לרעיון הלאומי ולציונות.

(17) הספר יצא בקרוב בהוצאת „בצרון“.

(18) „אגרות סופרים עברים“ — הוצאת ישראל מן, ניר-יורק, 1947. חבל שהעורך הנכבד לא ראה צורך (כפי דבריו בהקדמה לספר) להוסיף לאיגרות שנאספו בספר את ההערות הדרושות, שהיו מאירות את עיני הקורא.

תזכר בזה גם המידה הטובה שמי. ז. רייזין מצטיין בה, והיא: שמירת אמונים וזכירת חסד נעורים לסופרים הדגולים שממעיינותיהם שתה ומתורתם למד. מכאן — יחס ההערצה שלו לאחד-העם ולשמעון ברנפלד. אכן, רבה היתה מסירותו של מ. ז. רייזין לתלמיד החכם ולסופר הדגול ד"ר שמעון ברנפלד. הוא חרד לשלומו ולמצבו של ברנפלד בזמן שנתעוור. הוא לא נח ולא שקט עד שעלה בידו להמציא לו עזרה, להקל את מצבו הקשה.

**

כבן עירו של מ. ז. רייזין יורשה לי לציין פה את יחס החיבה וההוקרה הרבה שהראה גם לבן עירנו הנעלה, הרב ד"ר משה אלעזר אייזנשטט ז"ל, שהיה בזמנו הרב מטעם בפטרבורג ואחר-כך רב לעדת יהודי רוסיה בפריז. נוגעת עד הלב היתה מסירות נפשו של ד"ר רייזין לד"ר אייזנשטט בשנות הירידה והסבל אשר באוהו, כשהוטל עליו לקחת את מטה-הגדודים בידו, להיות גולה אחר גולה, רבות טרח ועמל מ. ז. רייזין להציל את הרב אייזנשטט מעמק השואה, כשנמלט מפריז לספרד, ולהביאו לאמריקה. מפי ידידי הטוב, המשורר אליעזר שינדלר, שבחוויתו על-יד לייקבורד התאכסן ד"ר מ. א. אייזנשטט כאורח נכבד וחביב ירחים רבים, שמעתי על מסירות הנפש ועל יחס הקירבה הרבה, שהראה ד"ר רייזין לבן עירנו החשוב הרב אייזנשטט. מלבד מה שעמד לימינו והמציא לו עזרה, היה רגיל לבקרן תכופות והיה משוחח אתו ארוכות. הוא התאמץ להמתיק לו את צער הירידה והסבל שאכל לבו, להקל ממשא בדידותו ולהנעים את חייו עד כמה שאפשר. ד"ר מ. ז. רייזין הגהו כעת אחד מזקני הסופרים העברים באמריקה, מכובשי הדרך הראשונים לתחייתה של השפה העברית ותרבותה¹⁹ וליצירתה של התנועה הלאומית-ציונית בארצות-הברית. כמאז הוא שומר על אמיתו, תופס באמונה את עט הסופרים בידו ונושא בכבוד את דגל הספרות העברית. אשרי זקנתו שלא ביישה את ילדותו!

19) כשכתבתי אל ידידי, הסופר הוותיק דניאל פרסקי, על יובלו של ד"ר מ. ז. רייזין, ענה לי בין השאר כזאת: „חפצתי להעיר אנך, כי מלבד רוב מעלותיו של ד"ר מ. ז. רייזין, עליך להודיש, כי באמת הוא-הוא אבי הספרות העברית החדשה באמריקה (וכך הוא נחשב תמיד בעינינו), מאחר שהיה הסופר הראשון פה במדינה, שכתב בסגנון החדש“.

רשימות על היהדות

מאת אבא אחימאיר

„הגיאולוגיה" של היהדות

היהדות לא היתה מקשה אחד, עד דורות אחרונים, כפי שסבר אחד העם. גם בדורות עברו הזכירה היהדות את קרום הארץ, המרכב משיכבות שיכבות. ואת „הגיאולוגיה" של היהדות אפשר ללמוד לפי ההופעה החיצונית הבאה. יהדות בראשית (בגיאולוגיה: הארכאית), יהדות האבות היתה יהדות כיפת השמים, יהדות הלילה, יהדות החלום. היתה זאת יהדות של התקופה הבידואית. עדיין לא עלה השחר.

בא משה ויסד את יהדות המשכן. היתה זאת תקופת השבטים. תקופת המעבר מהמדבר לארץ, מבידואיות לפלחיות. והמשכן נדד מקדש ברנע לשילה, נוב, קרית יערים. יהדות המשכן והארון נעלמה, כשהתלכדו השבטים לעם. נוסדה המלוכה. ירושלים, המרכז המדיני, נהפכה למרכז רוחני ושלמה יסד את יהדות בית המקדש. לא כל בני ישראל קיבלו את מקדש שלמה. ניסה ירבעם בן נבט להמשיך את מסורת המשכן, הכרובים, והקים את העגלים בבית-אל ודן-ליש.

נחרב בית המקדש הראשון ויחזקאל החל לחלום על הבית השני, שהקימו בדמינו וכהן שני, עזרא, הפכו למציאות. אבל נמצאו ממשכים לא רק לשלמה, אלא גם לירבעם והוקם המקדש בגרזים. עזרא יסד את היהדות במובן הצר. בית המקדש הראשון ידע שני כתרים: כתר מלכות וכתר כהונה. בית המקדש השני ידע רק כתר כהונה.

בא חזניו ויסד את מקדשו באלכסנדריה וכך נוסדה ההתיוונות שלא חוסלה על-ידי החשמונאים והמתקיימת עד עצם היום הזה.

בזמן שהמקדש היה קיים, התייחסו אליו בשלילה נושאי היהדות העיקביים: הנביאים, החסידים האחרונים לא רצו לחזור לירושלים. מרכז ההתיוונות ולמקדש שחולל, אבל יהודה המכבי ערך חנוכת המקדש. חכמי התלמוד השתדלו להשכיח מאורע זה. ופולמוס חסידים וחשמונאים גרם לפילוג פרושים וצדוקים. לאחר שיהדות המקדש נהפכה לצדוקית, בא שמעון בן שטח, ראש וראשון

לפרושים, ויסד את לשכת הגזית, כמתחרה למקדש ולמזבח. החכמים הביטו בעין רעה על הורדוס, מחדש המקדש. טיטוס הרס את המקדש הצדוקי-הכהני ואת לשכת הגזית הפרושי-חכמית. בא רבן יוחנן בן זכאי ויסד על תלי המקדש את בית המדרש והר המוריה נדחק מפני כרם דיבנה. יהדות התפילה ירשה את יהדות הקרבנות. הנשיא — את הכהן גדול. יבנה — את ירושלים. ירושלים של מעלה — את ירושלים של מטה. יהדות ריב"ז התקיימה מיבנה עד וולוז'ין ואם תמצא לאמר עד „מאה שערים“. היהודים לא צריכים היו להוסיף ולטרוח לעלית שלש רגלים. שכיבה גלתה מהם.

ואם טיטוס רדף את יהדות המקדש, בא אדריאנוס ורדף את יהדות בית המדרש. בא שמעון בר יוחאי ויסד על חורבן יבנה, את יהדות מירון. בית המדרש ברח מ„הכרם“ למערה. זאת היא יהדות הקבלה, המיסתורין, השאיפה לגאולה, יהדות המשיח.

אבל לאחר שהיהודים הוגלו לא רק מירושלים, אלא גם מארץ-ישראל, בא רב אבא אריכא והוסיף ליהדות בית המדרש את יהדות הישיבה. ליהדות התפילה נוספה יהדות הלימוד לשמו. נוסדה יהדות העיירה.

באו דוד פרידלנדר ואברהם גייגר וחידשו את מפעל חוניו וידידיה ויסדו את הסמפול, כלומר העבירו את מקדש חוניו מאלכסנדריה לברלין ומברלין לניו-יורק, ו„תרגום השבעים“ תורגם לגרמנית ולאנגלית. נוסדה יהדות הכרך. בא הבעש"ט ויסד את יהדות השטיבל.

בא אליעזר בן-יהודה עם המורים והגננות ויסדו את בית העם בירושלים, שממנו התפתח המועדון המפלגתי ו„הבימה“. ועדיין לא הגענו לסוף פסוק, והנך שואל את עצמך: מה בעצם מקשר שיכבה יהודית אחת עם חברתה? אבל התשובה על שאלה זו מהווה נושא אחר, ולכותב רשימה חטופה זו אין תשובה על שאלה נכבדה זו.

ללא ר' יוחנן בן זכאי

משבר „המסורת“ אינו משבר מקרי. זהו משבר, הקשור עם חיסול גלות מזרח אירופה. האומה, שעברה בדורות האחרונים מאירופה לאמריקה, מהעירה לכרך, לא העבירה אתה את יהדות „יבנה“, אלא החיתה את יהדות „אלכסנדריה“... אין אנו יודעים, אם יהדות „אלכסנדריה“ תאריך ימים כיהדות „יבנה“. וגם „הבית השלישי“ אינו נבנה ברוח של „יבנה“...

ליהדות המסורתית לא קם עזרא, שבנה על תלי המקדש הראשון את המקדש השני. לא קם ליהדות המסורתית של דורות אחרונים ר' יוחנן בן זכאי, ש„נטע כרם דיבנה“ בעוד המקדש עולה באש השמימה. והן בין יהדות המקדש לבין יהדות יבנה ההבדל הוא עצום. כפי הנראה, שאי-אפשר להעתיק את וולוז'ין וליבאוויץ לניו-יורק ואפילו לתל-אביב, כשם שאי-אפשר היה להעביר את המקדש

ממוריה לכרם דיבנה. צריך היה לבנות משהו שונה, יותר מתאים לתנאים החדשים. אבל את אשר העז ריב"ז לא יעזו הרבנים של דור אחרון.

סיכסוך שבוער

שלוש דתות גמרו בדור אחרון זה לכלותנו ולהשמידנו עד חרמה: דת הגזע, דת המעמד ודת המדבר או גובינר-היטלר, מרכסי-הקומוניזם ומחמד. דת הגזע עשתה שמות בגוף היהודי שבאירופה. דת המעמד עשתה שמות בנשמה היהודית. דת המדבר רוצה לעשות בארץ את אשר עשתה דת הגזע באירופה... ושוב אנו בסיכסוך לחיים ולמוות עם האיסלם, כפי שהיה הדבר בימי מחמד ואחר-כך בימי האלמהידיים ובתקופת השמד הפרסי.

הסיכסוך שהיה בין היהדות לבין הנצרות, במידה שהיה סיכסוך, מסתיים והולך ואולי כבר הסתיים, אם כי יש עדיין משתדלים להלהיב את השלהבת הדועכת. מאז הרבולוציה הצרפתית, הפסידה הנוצריות הרבה עמדות. במאה הי"ח, דור "השכל", התחיל תהליך של נסיגת הנוצרות באירופה, ובדור אחרון קיבל תהליך זה צורה חריפה עם נסיון היטלר לעקור את הנוצרות מן השורש באשכנז, ונסיון הבולשביזם לעשות זאת ברוסיה.

היהודים חיו כמעט אך ורק בקרב עמים נוצריים. ואם הם חיו בקרב עמים מוסלמים, הרי בתקופות שהאיסלם הפסיד את קנאותו: הכליפות הבגדדית, בראשית השלטון המוסלמי באנדלוזיה ובעותומאניה. אבל נחזור לנוצרות. בדור שלנו, בו היה נסיון של עקירת הנוצרות מאירופה (ובמובן ידוע הצליח הדבר), חדלה אירופה להוות את מקום רוב מנין ורוב בנין של האומה שלנו. מארצות מרכז אירופה ומזרחה, בהן נעקרה הנוצרות, עבר רוב מנין של האומה לארצות בהן הנוצרות חזקה: לצפון אמריקה הפרוטסטנטית ולאמריקה הלטינית הקתולית. והטיפול בסיכסוך עם הנוצרות, כמיהו כחטט בפצעים שפחות או יותר הגלידו. חטטן זה טחו עיניו ואטמו אזניו מלראות את המציאות.

מאזוכיזם לאומי

עמנו חדור השקפה של "עם הנבחר". בנידון זה אין עמנו יוצא דופן: כמעט כל עם ועם רואה את עצמו בחזקת עם הנבחר. אבל עמנו הוא עם הקצוות: "עם הנבחר" מזה ו"גוי נבל" מזה. בקרב אף עם אינו מפותחת בקורת עצמית, כפי שהיא מפותחה אצל עמנו. בקרת עצמית חריפה קיימת אצל עמים אחרים. נסתפק, באם נזכיר את צ'אדאיב הרוסי, ניטצשה האשכנזי, איבסן הנורבגי, סטרינדברג השוודי, בירון, שלי וויילד האנגלים. אבל ההלקאה העצמית אצל עמים אחרים לא קיבלה צורה כה חריפה וכה קולקטיבית, כפי שקיבלה אצלנו מאז התוכחה של משה והנביאים.

הבקורת העצמית תופסת מקום נכבד גם בספרות העברית החדשה. נסתפק באם נזכיר את יל"ג, מנדלי, אחד-העם, מ"ב, ברנר.

אצל היהודים התגלגלה הבקורת העצמית עד כדי מאזוכיזם לאומי, עד כדי אנטישמיות. ראשיתה של האנטישמיות הפנימית באבנגליון, שתלה את עצמו בתוכחה הנבואית. והגדילו האנטישמים הפנימיים בתקופה החדשה. מארכס ראה ביהדות את הקפיטליזם וביהודים — את נושאי. והן לגבי של מארכס, — הקפיטליזם — שלילת השלילות. אוטו ויינינגר ראה ביהדות את היסוד הנשי, כלומר החלק השלילי שבמין האנושי. ובאחרונה סימון וויל, שראתה שלילה ואך שלילה ביהדות חיוב ורק חיוב בגויזות. לדידה, — יציאת מצרים אחד המאורעות ההיסטוריים השליליים ביותר.

מדינת ישראל, בתור בית נכאז

לא רק ארץ-ישראל של מעלה (הכותל, המכפלה וכו') ולהבדיל המקומות הקדושים הנוצריים) היא בית נכאז ענקי. דומה ובארץ-ישראל החדשה ורק בה נמצא מקום מקלט למושגים ולהופעות שאבד עליהם כלח. העירה של מזרח אירופה נחרבה והיא קמה לתחיה ב"מאה שערים" וביתר שכונות החרדים בירושלים ובבני ברק. "המלה" (הגיטו) מתחסל בצפון-אפריקה ומוקם בישובים של "ישראל השניה". לאור תענועי הקומוניזם. הפסיד זה את ערכו בתור אידיאה. פרט לארץ-ישראל. ברוסיה וביתר ארצות נהפך הקומוניזם לדת לתשמישי החולין המדיני. ב"עמק" נשאר הקומוניזם, בתור אידיאה. צאו וראו גורלו של האידיש לוא זכינו וחיו אחינו דוברי אידיש בפולין, היו נהפכים במשך עשרות שנים לדוברי פולנית, כשם שברוסיה הם נהפכו לדוברי רוסית ובאמריקה לדוברי אנגלית. אבל במדינת ישראל פורחת האידיש ב"מאה שערים" וכאן קמה והולכת תנועה של "חובבי שפת אידיש". העתונות האידית באמריקה מצטמקת והולכת ובמדינת ישראל היא פורחת והולכת. השחקנים האידישאים עולים למדינת ישראל.

ישראל פרידלנדר בתור חוקר הרמב"ם

(במלאות 80 שנים להולדתו — אלול, תרל"ו—תשמ"ז)

מאת ישראל יעקב דינסטאג

בפרופיסור ישראל פרידלנדר שנגדע בידי מרצחים שבאוקריינה בעודנו במיטב ימיו, עת נסע מטעם ועד-העזרה האמריקאי להחיש עזרה לנפגעי הפרעות, נתמזגו במזיגה מוצלחת יסודות חוקר מובהק שיד לו במכמני העבר, וחייל נאמן במחנה התחיה הלאומית. למרות עבודותיו הנכבדות בשדה חכמת ישראל שהיה שקוע בה ראשו ורובו, לא נמנע על "מחבבי השמות" שמסוג האסכולה הגרמנית שבתוכה השתלם. חכם זה שמת מות-קדושים ביום הזכרון להרצל (כ' תמוז) ובאותו גיל (בן ארבעים וארבע), לא השתמט מחובותיו הלאומיות גם בשעות הטרופות ביותר של אחרי המלחמה העולמית הראשונה. עם מותו הטראגי ב-1920 נפסק פתיל-חייו של אישיות מזהירה, עדינה ורבת גוונים. "ביום פטירתו של הרצל" כתב עליו הד"ר ש. א. פוזנסקי — "עלתה גם נשמתו הטהורה אל האלקים ויכוננו עליו הדברים שאמר בעצמו בנאומו על הנביא ירמיהו, אשר גם הוא נהרג על פי האגדה על ידי בני-בליעל: תרופה גדולה היתה לירמיהו למות בעד עמו אחרי אשר נתן לו את כל מה שהיה ביכלתו לתת לו — הוא חי בעדו, גם פרידלנדר חי בעד עמו ומת בעד עמו...".

ישראל פרידלנדר נולד בשנת תרל"ו להורים אמידים בקובל. עודנו ילד העתיקו אבותיו את משכנם לפרגה שבורשה. פה קיבל את תלמודו הראשון מפי מורים מובהקים בלמודים עבריים ובלמודים כלליים. כשמלאו לו שש עשרה שנה שלחו אביו, בעצתו של ידיד המשפחה, נחום סוקולוב, לברלין להשתלם בלימודיו. כתלמיד בבית המדרש לרבנים מיסודו של הילדסהיימר השתקע בתורת ישראל וחכמתה, ובאותו הזמן למד במחלקה השמית של האוניברסיטה הברלינית. הוא השתלם בידיעת הלשון הערבית וספרותה אצל היהודים והשפעות הגומלין שבין היהדות והאיסלם. פרידלנדר, שהמשיך בחקירת הנושא שטיפלו בו לפני גיגה, שטיינשניידר, גולדציהר, שרינר, הירשפלד ואחרים, החליט עוד בראשית עבודתו המדעית להתמחה בשפתו הערבית וסגנונו של "גדול המחברים" — הרמב"ם.

(1) התקופה, כרך ח', עמ' 488.

פגנונו הערבי של הרמב"ם

ספרו הראשון שחיבר במקצוע זה, שבעדו נכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה, דן בשימושו של הרמב"ם בשפה הערבית⁽²⁾. עבודה זו, שהופיע ממנה רק חלקה הראשון — המדור הלקסיקאלי, כוללת את החומר הערבי השקוע בפירושו למשנה, „ספר המצוות“ ו„מורה נבוכים“. כוונת המחבר היתה לעמוד על אפיון של כל הצורות הדקדוקיות ושימושן המהות את התמונות והמבטאים הטיפוסיים שבסגנונו של הרמב"ם ואין להם אח בכתבי הסופרים המוסלמים. יש לציין, שגם בעבודה „יבשה“ שכוז מצא פרידלנדר הזדמנות להגן על כבודו של הרמב"ם: מגמה — אולי שמתחת להכרה — עוררה אותו לדחות את השקפתם של המורחנים שלדעתם לא השתמש הרמב"ם בשפה הערבית הקלסית, אלא בורגון ערבי.

פרידלנדר שחקר את התפתחות הלשון הערבית לתקופותיה הוכיח שהרמב"ם היה בעל סגנון נפלא וירד עד מעמקי מצפוניה; ושהצורות הזרות והתכונות המיוחדות שנמצאות בכתביו הערביים, הן מסוגנות ברוח השפה הערבית כפי שהיתה שלטת בספרים המדעיים שנכתבו על ידי ערבים עצמם. פרידלנדר הדגיש פרדוקס מעניין המצוי בשפה הערבית: רוב הסופרים הערביים משועבדים ונכנעים היו להשפעתו של הקוראן מטעמים דתיים, עובדה שערכה באופן מלאכותי בעד התפתחותה הטבעית של השפה הערבית. להיפך: היא גרמה לכך, שיוצר תהום מפרידה בין שפת הספר ובין שפת הדיבור. הפירוד היה ניכר ביותר כשדנו בנושאים דתיים, אבל פחות כשדנו בענינים כלליים — רחוקים מן הדת, כמו בספרו של אוצביא על תולדות הרופאים.

היהודים שהתייחסו לשפה הערבית לא כאובייקט של קדושה, הרגישו את עצמם חפשיים מאיזו מרות שהיא; וכיון שכך עלה בידם לתרום את חלקם המלא לפיתוחה הטבעי והחי.

עבודה זו שנעשתה תחת השגחתו של המזרחן המפורסם בומנו, נידלקה, עוררה את תשומת לבם של כמה מהחוקרים הגדולים, שניבאו לו עתידות גדולות בעולם המדע.

ברוח זו ובהרחבת דברים פופולארית-מדעית כתב את מסתו „שפתו הערבית של הרמב"ם“ בגרמנית בקובץ המאמרים שלצא למאות 700 שנה למותו⁽³⁾. כתוצאה מפרסומו בתור מומחה במקצוע זה וכן הודות להשפעתו על המורחנים בקשר עם מחקריו בלשונו הערבית של הרמב"ם, הוזמן מטעם המערכת של Semitic Study Series לערוך את הספר „לקוטים מכתביו הערביים של הרמב"ם“.

חיבור זה הוא מעין חריסטומטיה של כתביו הערביים של הרמב"ם ונועד

Der Sprachgebrauch des Maimonides. Ein lexikalischer und (2) grammatischer Beitrag zur Kenntnis des Mittelarabischen, I. Lexikalischer Teil, Frankfurt a.M. 1902
 „Die arabische Sprache des Maimonides“, *Moses ben Maimon*; (3) *sein Leben, seine Werke und sein Einfluss*, Band I (Leipzig, 1908), p. 429-438

ללומדי השפות השמיות. העובדה שחיבור זה, המכיל ליקוטים מפירוש המשנה, "ספר המצוות ו"מורה נבוכים" באותיות עבריות, נתקבל בתור ספר-לימוד להרחבת הידיעה בלשון הערבית מעידה עד כמה נתקבלה השקפתו של פרידלנדר בעולם המדע.

הרמב"ם כפרשן המקרא

הרמב"ם, כידוע, לא כתב פירוש על התורה; לאמיתו של דבר, הוא מדבר בלעג נסתר על "הדרשנים והמפרשים העניים, החושבים, כי פירוש המלות היא החכמה וכי הרבות דברים היא תוספת השכל בעיניהם".

בכל זאת מצא לו בעל הביוגרפיה האגדית, ר' גדליה יחיא, נימוק משלו לייחס לרמב"ם שאיפה לכתוב פירוש על התורה "לולי שקדמני הצרפתי" (רש"י). אך אם אבן יחיא שהפגיש את רש"י עם הרמב"ם (למרות שהראשון נפטר כשלושים שנה לפני הולדתו של האחרון), יתכן שכתב מתוך הרהורי לב, הרי עמלו חוקרי ישראל לנצל את כל החומר השקוע בכתביו של הרמב"ם בכדי לתת לנו ציור מקיף ורחב של המורה בתור פרשן המקרא.

ר' דוד אוטנווסר היה הראשון שפתח את פרק פרשנות המקרא של הרמב"ם בתור מוסף לחומש "דרך סלולה" שנדפס עם ה"באור" שבו חילק את החומר הפרשני שב"מורה נבוכים" לפי סדר פרשיות התורה⁽⁴⁾. לאחר זמן המשיך ר' בנימין זאב באכר במחקר חשוב על שיטתו של הרמב"ם בתור פרשן המקרא⁽⁵⁾. ונראה מכל המחקרים שהופיעו עד עכשיו בענין זה שהניחו לאחרים מקום להתגדר בו⁽⁶⁾.

פרידלנדר ששקד על לשונו של הרמב"ם וסגנונו, נתעורר גם הוא לתרום את חלקו לפרשנות המקרא של רבנו⁽⁷⁾. בהרצאתו על נושא זה הוא שירטט את ארבע התכליות שהרמב"ם שם לפניו במשנתו הפילוסופית: א) להסביר כוונתה האמתית של "מעשה בראשית" בתור סדר הפיזיקה. ב) לפרש את חזיון יחזקאל בתור סדר המטפיזיקה. ג) להסביר את ביטויי ההגשמה שנמצאים בכתבי הקודש במובנם הרוחני. ד) לבאר את משלי הנביאים במובנם האליגורי.

(4) מורה נבוכים, חלק ב', פרק כ"ט.

(5) "שלשלת הקבלה" בפרק על רש"י; קטע זה נדפס גם כן בכתב: "ספרות ההסטוריא הישראלית", ספר ב', עמ' 141.

(6) "מורה דרך" נצרך ל"חומש דרך סלולה", פיורדא, תקפ"ד. העירוי על זה יידי הרופא ד"ר דב היימן.

(7) W. Bacher: *Die Bibelewegese Moses Maimuni's*, Budapest, 1896

תרומם עברי: "הרמב"ם פרשן המקרא", תל-אביב, תרצ"ב.

(8) כל אחד לפי טעמו: אוטנווסר ה"משכיל" אסף את החומר השכלני שב"מורה נבוכים"; ר' אהרן רייטר בספרו "משה ואהרן" (פיעטרקוב תרפ"ט), שלב את ה"משנה תורה" ביחד עם ה"מורה נבוכים", ור' מנחם מאנוון ב"מפני הרמב"ם" הוסיף גם מ"ספר המצוות" ופירוש המשנה.

"Maimonides As An Exegete", *Jewish Literary Annual*, 1907, (9)

pp 34-53; rep. in *Past and Present*, Cincinnati, 1919, p. 193-216

פרידלנדר שמושפע היה מחקירותיו של ר' בנימין זאב באכר, מפריד פה בין שיטתו האליגורית של פילון האלכסנדרוני ובין הרמב"ם: „היטב ידע [הרמב"ם] את הענין, שהוא בא לבארו, לכל פרטיו ודקדוקיו, ותמיד היה לו מורה-דרך ושליט בו... אצל האלכסנדרוניים היה המדרש האליגורי משחק-הדימיון; אצל הרמב"ם — עבודת מדע" (10).

סגנון הרמב"ם

„אם נכונה המימרא: „הסגנון הוא האדם", כתב פרידלנדר, אז עלינו לקוות שלאישיות כה בולטת ומיוחדת במינה כהרמב"ם, יהיה גם סגנון מיוחד ועצמי, ובאמת תקוה זו לא הטעתה אותנו כלל וכלל" (11).

התבוננתו של פרידלנדר בפעולתו הספרותית של הרמב"ם מנקודת-ראות זו הוכיחה לו „שהרמב"ם היה לא רק אחד החוקרים המעמיקים ביותר אלא גם אחד הסופרים המבריקים שביהדות, שידע להביא, כאמן, לידי התאמה מפליאה את עומק הרעיון עם יפי הצורה" (12).

למרות הדבר שהרמב"ם מייחס חשיבות מרובה לתיאור החיצוני, היינו להבעה הלשונית של הרעיון, מוצאים אנו שזה לא היה אצלו העיקר, אלא שימש אמצעי להסביר את רעיונותיו. גישה זו מתאימה לתפיסת-עולמו של הרמב"ם „שהיא תכליתית בהחלט, רצונו לומר — אידיאליסטית — תועלתית". ולכן אין להתפלא שיחסו של הרמב"ם לשירה היה שלילי „מפני שהיא אסתטית לפי מהותה ולא מוסרית, לאמר תכליתית". יחס זה לשירה, הרצה פרידלנדר, השפיע לרע על מהלך-מחשבתו של הרמב"ם מפני שהיה מוכרח להפוך ולפרש את שירת המקרא לפילוסופיה של המקרא" (13).

אמנם, לא היופי היה העיקר אצל הרמב"ם אלא הבהירות שנתבטאה באופן בולט בסגנונו הקצר והנמרץ. הרמב"ם בעצמו העיד על תכונה זו בדרך הרצאתו: „כל חבורינו אמנם הם קב ונקי, אין כוונתנו להגדיל גוף הספרים ולא לבלות הזמן במה שלא יביא אל התועלת... ולו היה אפשר לי לשום התלמוד כולו בפרק אחד לא הייתי משים אותו בשנים" (14).

„אבל כתיבה בהירה וקיצור נמרץ" אומר פרידלנדר, „אינם עדיין סגנון, על כל פנים לא סגנון אפיני". „לזה נחוץ עוד כמה סממנים, שהם דוקא — כיסודות הכימיים למיים — מוסיפים לסגנון הסופר טעם ועצמינות, וגם סממנים אלה אינם חסרים לסגנון הרמב"ם". אכן תכונות סגנוניות אלו שימשו אצלו לאמצעים מעוררים להכשיר את קליטתם של רעיונותיו. לאמצעים מעוררים אלה יש לחשוב בשורה ראשונה את השימוש בציורים ומשלים, שהרמב"ם משתמש בהם בחיבה יתרה ובאמנות רבה. לעתים קרובות משתמש הרמב"ם

Past and Present, p. 205 (10)

(11) שם עמ' 217. תרגום עברי ע"י א. זידמן הופיע ב„לשוננו", כרך ו', חוב ד'

(סיון תרצ"ה), עמ' 291—300; השתמשנו עמו לצורך תרגום הציטטים.

(12) „קובץ תשובות הרמב"ם", ליפציג, תר"ט, דף ו', טור ב' (סוף).

בחידוד בתור אמצעי מעורר לרענן את הקורא ומגביר את הקשב וכוח הקליטה שבו. "פסוק במקומו" אומר פרידלנדר, "שהוא שגור בפי הבריות, מעורר שורה של מוצגים באופן אבטומטי"...

פרידלנדר הכיר, שסגנון זה שהיה נועד מעיקרו להיות רק אמצעי מעורר למסירת רעיונות באופן הולם, הצטיין שלא מרצונו ובלא שהרגיש בדבר, בפיוטיות והשפע של הידור ויופי המושכים את הלב של הקורא המודרני, אפילו באותם הענינים, שמצד תוכן הרעיונות אבדו להם היום כל ערך אקטואלי.

מקיץ נרדמים

ענין מיוחד גילה פרידלנדר בכתביו הערביים של הרמב"ם, ובתעודות ערביות הנוגעות לחייו, שטרם הופיעו בהוצאה בקרתית. בין אלה אנו מוצאים תשובות שהשיב לשואליו בענינים פרטיים⁴³ או בעניני הצבור⁴⁴, וגם תקנה נגד השפעתם של הקראים בעניני טהרת המשפחה⁴⁵. והופיע ממנו גם כן מכתב-ברכה שנשלח אל הרמב"ם להתמנותו בתור נגיד של יהודי מצרים, המפיץ אור על אישיותו⁴⁶. רובו של החומר לקוח מכתבי-היד שב"גניזה".

מענינים לנו גלגוליו הלשוניים של פרידלנדר בהוצאות של התעודות האלו: לפעמים היה מתרגם את התעודות לגרמנית ופעם לעברית, אבל לבסוף עבר לגמרי לעברית. מדגישים אנו עובדה זו, כי בהוצאה הבקרתית של תשובות הרמב"ם בעריכת הקדוש ר' אברהם חיים פריימן הי"ד, נכנסו תרגומיו העבריים של פרידלנדר כחלק מן האוסף⁴⁷. פריימן, שהיה מדקדק זהיר בנוסחאות השונות של התשובות, לא נמנע מלכנות "תרגומו של הרב מרדכי תמה כפ' משובש ואין תועלת בהשוואת נוסחתו עם תרגומו של הח' פרידלנדר הי"ד המזוקק שעתים". תרגומו המצויינים הללו של תשובות הרמב"ם מעוררים בנו צער על שלא הרבה לכתוב עברית כי היה בעל סגנון עברי נפלא.

שאיפתו של פרידלנדר היתה להוציא לאור בהוצאה בקרתית את "אגרת

"Ein Autograph des Maimonides", *Monatschrift für Geschichte* (13 und Wissenschaft des Judentums, vol. LII (1908), p. 621-625 בלוי תרגום גרמני. תשובה זו בתרגום עברי נדפסה בתשובות הרמב"ם, הוצאת רא"ח פרימן הי"ד, ירושלים "מקיצי נרדמים", תרצ"ד, סי' שפ"ה.

"A new responsum of Maimonides concerning the repetition of (14 the Shmoneh Esreh". *Jewish Quarterly Review*, N.S., vol. V (1914), p. 1-15. בלוי תרגום עברי ונכנסה להוצאה פרימן הג"ל, סי' ל"ו.

"Das arabische Original der anti-karaischen Verordnung des (15 Maimonides", *Monatschrift*, vol. LIII (1909), p. 469-485 בלוי תרגום עברי ונכנסה בהוצאת פרימן הג"ל, סי' צ"ו.

"Ein Gratulationsbrief an Maimonides", *Judaica, Festschrift* (16 zu Hermann Cohen's siebzigstem Geburtstage, Berlin, 1912, p. 257-264. בלוי תרגום גרמני. ע"י בספרו של J. Mann: "Texts and Studies", vol. 1, p. 416 אם באמת היה הרמב"ם נגיד יהודי מצרים.

(17 תשובות הרמב"ם, סי' ל"ו וצ"ו.

תימן" במקורה, בלזית התרגומים העבריים ותרגום אנגלי משלו¹⁹). תכנית זו שיום ושקשר עמה הכין חומר רך אך לא זכה להשלים את מלאכתו²⁰).

לבקרת שוימתו של אחד העם ממשנת הרמב"ם

מאמרו הידוע של אחד העם שבו הגדיר את תכונת הרמב"ם כ"שילטון השכל" עורר כמה משיגים עליו עוד מראשית הופעתו, למשל, ד"ר א. קמינקא²¹, או ד"ר יהודה אבן שמואל²²) עד מאמרו החריף של ד"ר ב. קורצווייל בזמן האחרון²³). כולם הוכיחו אותו על הגזמותיו בנידון זה בהערכתו את המורה. פרידלנדר שהיה ממעריצי אחד העם ומתרגם כתביו, החשיב את מאמרו "שילטון השכל" — שהיה לנושא לחליפת-מכתבים ביניהם²⁴) — וראה אותו כאחת מן היצירות היותר חשובות שיצאה מעטו. אבל בניגוד למבקרי האחרים של אחד העם, שדנו על הענין מתוך השקפה צרה, ניתח הוא את בעית השכלנות מנקודת השקפה מדעית והיסטורית.

לפי אחד העם, המפעל היותר חשוב של הרמב"ם, הוא שהכניס את שלטון השכל במסגרת היהדות; שבתקופה שהשכל היה משוכנע לדת, היה לו האומץ לשעבד את הדת לשכל ולשחרר את זה האחרון מאבטוריטיטה חיצונית. פרידלנדר אינו גורס פירוש כזה המייחס לרמב"ם מושגים של זמננו, "אמנם, הרמב"ם האמין בשלטון השכל, אבל לא מפני שהדת אינה למעלה מהשכל אלא מפני שהדת מודתה עם השכל". "הרמב"ם, הדגיש פרידלנדר, מעולם לא הטיל ספק בתורה מסיני ותכופות הטעים והדגיש את אמונתו השלימה בעיקרון זה".

העובדה שאישיות שכלנית כהרמב"ם האמינה בלי צל של ספק בעיקרה שהוא היום מטרה לחצים של האסכולה התיאולוגית הספקנית, אפייני הוא לאקלים הרוחני שבתוכו יצר והגה. בכל אופן אמונה בעיקר זה מהווה לא שלטון השכל, אלא שלטון האלקות. אמנם הרמב"ם היה יותר קיצוני בשכלנותו מקודמיו, אך אין הרשות בידינו לתלות בו דעות שמחוץ לאפקה הרוחני של תקופתו.

Jewish Quarterly Review, N. S., vol. I (1910), p. 187, n. 7a (18

19) "אחרי פטירתו עברה עריכת האגרת מיד ליד ולא איסתייעא מילתא" עד שבא א"ש הלקין שהוציאה לאור במקורה הערבי ושלשת התרגומים העבריים בצירוף מבוא בהוספת תרגום אנגלי מאת הפרופ. בועז כהן, ג. י. האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, תשי"ב. (ע"י בפתחתו של הלקין).

20) "השלח", כרך ל' חוב' ג' (אדר תרע"ד) עמ' 282; נכנס לתוך ספרו "כתבי בקרת היסטורית", ניריורק, הסתדרות העברית באמריקה, תש"ד, עמ' 233; שם עמ' 114—116. 21) במבואו ל"מורה נבוכים", חלק א', כרך א', עמ' XLII: "תימה על אחד העם, שבכל היותו מסור לדרך הרוח' לא הרגיש בכך, ששיטתו של הרמב"ם היא בעצם שלטון הרוח', שלטון כל הכחות הכלולים בשם, רוח' ולא שלטון השכל בלבד. אין זה אלא משום שאה"ע רצה להבין את הרמב"ם מתוך לשיטתו המיטפיטית. ואולם ברור, שכל נסיון לבודד חלקים משיטתו האחידה של הרמב"ם עלול להכשיל".

22) לוח הארץ תשט"ו עמ' 144—170.

23) "אגרות אחד העם", כרך ג', עמ' 205—206.

מה הוא הרמב"ם לדורנו?

הדורות שהשוו את הרמב"ם למשה רבנו («ממשה עד משה לא קם כמשה») כותב פרידלנדר, לא התכוונו בזה להדגיש את גדולתו בלבד אלא להטעים את מקומו המיוחד בחיי האומה; כמו משה רבנו קיבל גם הרמב"ם על עצמו שאלת היהדות בשלימותה, וניסה לפתור אותה בכללותה. בשביל היהדות בומנו של הרמב"ם, שהיתה נטולת צורה רשמית, ומחולקת לכיתות בלי חותם של השקפה משותפת — למענה התגלה הנשר הגדול וגיבש אותה לחטיבה אחת בעלת צביון רוחני אחד.

הרמב"ם, לפי פרידלנדר, מתגלה גם בתור פדגוג, שדאג לצרכיה הרוחניים של האומה. בשביל ההמון כתב שני ספריו היסודיים ביהדות: פירוש המשנה ויד החזקה; את מורה הנבוכים כתב בשביל יחידים הוגי-דעות. וחסאו נגדו אלו שהאשימו אותו שמטרתו בחיבור «משנה התורה» היתה לבטל את לימוד התלמוד. דבר כזה לא עלה על דעתו, קובע פרידלנדר, אלא שהכרתו הפיידוגיית הוכיחה לו שבשביל ההמון, שקשה לו לשוט בים התלמוד, «משנה התורה» ישמש לו מורה-דרך ביהדות.

פרידלנדר גומר אחת מהמסות המצויינות שנכתבו על הרמב"ם בשאלה: «מה הוא הרמב"ם לדורנו?» — לאחר שההנחות הקדומות של אריסטו, שעליהן בנה את היכלו בטלות ומבוטלות מעולם המחשבה. מובטחי משיב פרידלנדר, שהתבוננות עמוקה בכתבי הרמב"ם, תגלה שפע של מחשבה והגות, שעלויות בשינוי צורה ונוסח לשמש ערכים נשגבים אפילו לנבוכי זמננו. אבל מה שיותר חשוב בשבילנו מהסתכלות בפרטים, הוא הלקח העיקרי שמתחייב ממפעל חייו של הרמב"ם בפתרון הבעיות שעמדו לפניו — התפשרות בין היהדות והתרבות הנכרית — ושמתחדשות בכל דור ודור, וביחוד בומננו כשהגדרים הממשיים בין היהדות והסביבה הנוצרית הולכים ונהרסים. דוגמתו של הרמב"ם מלמדת אותנו שיהדות אינה נרתעת מתרבויות אחרות. האידיאות של המאה העשרים אינן מתנגדות יותר ליהדות זמננו מהמושגים האריסטואיים ליהדות של המאה הי"ב שתקבלו ושנספגו בתוכה.

מופתו של הרמב"ם מורה לנו האופן שעל ידו תוכל הסתגלות זו להתגשם. מוזגה אמיתית ובת-קיימא בין התרבות המודרנית ליהדות יכולה להיווצר רק עלידי מי שהוא שליט בכל חדרי התורה, גם פילון ניסה את כוחו כאלף ומאתים שנה לפני הרמב"ם לפתור בעיה זו באותם האמצעים — הפרשנות האליגורית; בכל זאת נכשל בגלל ידיעותיו המועטות ביהדות, השפעתו מורגשה בכל הנוגע לעיקרי הנצרות, בו בומן שהרמב"ם נתקדש באומה בתורה מורה לדורות וכתבן של ישראל.

ראוי לבסוף להוסיף משאלה שמוקירי זכרו של החוקר והלוחם המנוח ישתדלו להוציא לאור בתרגום עברי את כתביו היקרים, שהם יהוו תרומה חשובה למדע היהדות.

על מגילות מדבר יהודה וקביעת זמן

(אל חכמי ישראל שבתפוצה)

מאת בדיציון כ"ץ

במשך 6 השנים האחרונות כבר נכתבה ספרות שלמה על המגילות הגנוזות. כתבו יהודים וגם מלומדים לא יהודים. נמצא גם הפרופיסור ש. צייטלין שטען, כי המגילות הן מתקופה מאוחרת, מימי הביניים, מפני „שהקריטריון היחיד בפתרון שאלת העתיקות הוא תוכן המגילות, ומפני שאין לשים לב לכל הניחושים, כי הכהן הרשע הוא או הורקנוס הראשון או השני, או ינאי, או אריסטובול, אם כן הכל סתום וחתום, ואין לקבוע זמן. ועוד „אם אמנם אמת בפי המלומדים, שהמגילות שייכות לתקופת הבית השני, הרי עלינו לשנות את כל מה שכתבנו ולכתוב את ההיסטוריה של תקופת הבית השני מחדש“. אמנם בזה צדק. באמת צריך ללמוד את ההיסטוריה מחדש, אבל בכל זאת אין זו טענה שעל פיה אפשר להכחיש דבר גלוי וברור. הפרופסור צייטלין מודה כי יש להתחשב בבחינה בראדיום של הבד שבו היו המגילות עטופות, ועל יסוד בדיקת הקארבון 14 קבעו, כי הבד יכול להיות מן התקופה שבין 167 לפני הספירה ו-233 לספירה הרגילה. חוץ מזה מתגלים לאין קץ הרבה מאד קטעים מהמגילות, ואי אפשר לחשוב שכולם מזויפים. אם כן אין שום יסוד להכחיש שהמגילות הן מתקופה קדומה, מסוף ימי הבית השני, אולי אפשר קצת קודם או קצת מאוחר, והכל כמובן אפשר להחליט לפי התוכן ולפי הגסיבות.

בכל אופן לא התחשבו בדעתו של צייטלין כל המלומדים בעולם בין של יהודים ושל לא־יהודים, אבל הם הביעו השערות שאין להן שום יסוד ושהן באו רק לבלבל את המוח. רבים הם שטענו כי המגילות הן של האסיים, מה שאפשר להוכיח כי השערות אלה הן בטלות ומבוטלות. לפי יוסף בן מתתיהו ב„קדמוניות היהודים“ היו האסיים רק 4 אלפים גפש. הוא ודאי שלא טעה בהרבה מפני שהוא היה בעצמו עד שנת 16 לחייו בין האסיים. חוץ מזה ברור לפי המגילות, שהדעות המובעות בהן הן בהחלט נגד האסיים, הן כתוב ב„מגילת הסרכים“: „להתיצב במלחמה להכניע גוים: רק בסרך הצבא יכתוב משפתחו“. במגילה „מלחמת בני אור בבני חושך“ מדובר בה על ההכנות למלחמה. על צבא רכב ועל שרי מאות ושרי אלפים, כלומר על צבא גדול. ולפי בן־מתתיהו ב„מלחמת היהודים“ (ב. ה.): „מתקבלים בתבורת האסיים כשמוסרים שבועה שינצרו אמונים לכל אדם ומה גם לשליטים, כי מבלי רצון האלוהים לא תכון הממשלה לבני אדם“. זהו בניגוד לכל מה שנמצא במגילות הגנוזות כמו „פשר חבוקק“ ועוד שלפיהן יש רק מלחמה בשליטים. וראיה נוספת: במגילת „סרך היחד“ שמחסיים אותה כביכול לאסיים יש שם וידוי כזה: „כול העוברים בבית מודים אחריהם לאמור נעוינו פשענו חטאנו הרשענו אנו ואבותינו מלפנינו בלכתנו קרי בחוקי אמת, וצדיק משפטו בנו ובאבותינו“. והנה וידוי זה מלה במלה יש גם בספר „ברית דמשק“ מגניזת קהיר, אם כן וודי קבוצה אחת, והספר „ברית דמשק“ ודאי שהוא נגד האסיים. שם יש סעיף מיוחד, כי שני ימים בהודש צריך כל חבר להקדיש בשביל מעשי צדקה וכדומה. והאסיים הרי חיו חיים משותפים. בכלל כל ההלכות בספר „ברית דמשק“ הן כפי תורת הקראים, והקרקסאגי שחי

בימי הרב סעדיה גאון, כותב כי הספר הזה הוא „ספר צדוק” ושהקראים מתנהגים לפיו. אם כן ענין האסיים צריך להסיר מהפרק. יש אלה שחושבים שהיתה כת מיוחדת שהכנינה תכנית למלחמה עם הכתאים (הרומאים) ומביעים תליתלים של השערות בשעה שזה באמת משונה, שיוסף בן מתתיהו לא ידע כלל שיש כת שמכנינה את עצמה למלחמה עם הרומאים, והרי לפי „מלחמת בני אור בבני חושך” יוצא שהמלחמה בממדים גדולים! לפיכך, כל מה שנכתב עד עכשיו אין להביא בחשבון, אלא שיש באמת לשנות כל מה שלמדנו ולכתוב את ההיסטוריה מתקופת הבית השני מחדש. ואז כל המגילות תהיינה מתאימות לספרות התלמודית, כלומר המשנה והתוספתא, ולספריו של יוסף בן מתתיהו, ולספר „ברית דמשק”, ולספרות הקראים הקדומה.

ב

לפני שנה בערך שלחתי תזכיר לאוניברסיטה אחרי שנתגלה „פשר תהילים”. בקשתי לסדר פגישה עם המלומדים שבאוניברסיטה בדבר קביעת זמנן של המגילות הגנוזות. כתבתי, שבידי יש חמישים ראיות מכריעות מהספרות הקדומה שלנו, כלומר המשנה והתוספתא ומשל בן מתתיהו, ומשל „ברית דמשק” — שהוא עכשיו כספר חתום ושהחוקרים לא הבינוהו — בדבר קדמוניותן של מגילות מדבר יהודה. דרשתי שבפגישה זו יהיו איוה מלומדים בספרות התלמודית מפני שהתלמוד הוא המקור הנאמן ביותר ליהודי המגילות. ואמנם עובדה היא, כי באוניברסיטה יש היסטוריונים ויש גם תלמודיים, אבל כמעט שאין היסטוריון אחד הבקי גם בן בספרות התלמודית.

לא הצלחתי בדרישותי שיהיה ויכוח וברור סופי בדבר כל כך חשוב לתולדות ישראל בתקופה הכי חשובה. והנה עכשיו נתפרסם ע"י שני המוסדות המדעיים המתעסקים גם בחקר ההיסטוריה של היהדות, הרי הם ה„היברו יוניון קולג” (סינסינטי) וה„גאיש אינסטיטוט אוף רליגין” כרוז על סימפוזיון בענין מגילות מדבר יהודה. ובהכרזה זו הם אומרים, כי „שום מציאה ארכיאולוגית או כתבתית שנמצאה במאה שעברה לא עוררה התענינות במקרא העברי ובנצרות הקדומה מעין זו של מגילות מדבר יהודה. יש במגילות הללו משום הסבר לכמה בעיות ישנות, אבל הסתום מרובה עדיין מן המפורש. החוקרים לא באו עדיין לעמק השווה בענין תקופתו”. אולם הם קבעו את הסימפוזיון הזה למלאת עשר שנים למציאתו, כלומר בימים 2–6 ספטמבר 1957. זמן די רחוק. בינתיים מתפרסמים מאמרים ונשמעות הרצאות המבלבלות את המוח. ואין קץ לדברי השטויות שנשמעים. הנה גם ב„גיאורק טיימס” מיום 56. 2. 12. נתפרסם מאמר המביא את דעתו של הפרופסור אליגרו מהאוניברסיטה של מנצ'סטר, כי במגילות יש כבר הוראה על הנצרות, כאילו אנשי הכת בקומרן ערכו מעין מסיבות משיחיות בהן המשיחיהבהן היה פורש את ידיו על היין והלחם ומברך עליהם ומחלק בין המסובים. ועוד יותר, גם בירושלים שומעים הרצאה באסיפת חקר המקרא, כי אנשי המגילות מאמינים בשני משיחים, משיח אחד מן הכהנים ואחד מבית דוד. בלי ספק יהיו עוד הרצאות ממין זה. וכל זה מפני שאין יודעים ואין מבינים מה שכתוב ואין יודעים היטב את ההיסטוריה הישראלית. ואם אדם שקרא את „מגילת הסרכים” שעל פיהם הם מוצאים את הנצרות או מציאות שני משיחים היה קורא היטב מה שכתוב קודם במגילה זו „להתיצב במלחמה להכניע גוים: רק בסרך הצבא יכתוב משפתחו” ועוד „לעצת היחד או לתעודת מלחמה” יבין שאין זו נצרות. הנוצרים היו רחוקים מכל רעיון של מלחמה, כפי שאנו יודעים מתוך האונגליוס. מפני זה אני מוצא, שיש כבר די חומר לקבוע בדיוק את הזמן ואת הרעיונות של אלה שגנוזו את המגילות ואת פעולתם בסוף ימי הבית השני, משנת 6 לספירת הנוצרים עד 68. יש כבר כמעט כל המגילות שניגנוזו במערת קומרון א' ואילו מגילות שאר המערות הן קצת מתקופה מאוחרת, תקופת ברכוכבא או אולי קצת יותר מאוחר, והמגילות הן אינן נוגעות

בתקופת הבית השני, אלא בתקופה קצת מאוחרת, של אחרי החורבן שענייה במקורות היסטוריים. יוסף בן מתתיהו ההיסטוריון היחידי כבר לא ידע מתקופה זו שהיא היתה כבר אחרי מותו. לכן אין לקבוע בדיוק את זמנן של המגילות כי אם רק על פי ספרי בן־מתתיהו בהתאם לספרות המשנה והתוספתא. ספר „ברית דמשק” וספרי הקראים הקדומים.

אני נכון להוכיח בראיות מרובות על פי המקורות הנזכרים את הזמן המדויק שבו נכתבו המגילות ופירושן ושלא יהיה שום מקום לאיזה ספק שהוא. דבר זה אינו מצריך סימפוזיון גדול. ישנם בארה"ב, בניו־יורק וסינסינטי אנשים שמבינים היטב בהיסטוריה ובספרות התלמודית ואני חושב שבמשך 4 ימים, זמן שקבעו לסימפוזיון, אפשר בישיבת חכמים לבוא לידי החלטה ברורה. ודאי שישתתף בסימפוזיון הזה גם הפרופסור צייטלין המכחיש קדמות המגילות. מובטחי שאחרי הדיון הזה לא יטעון שהמגילות הן מזמן מאוחר. מובן, כשיתברר בלי שום ספק, תוכן המגילות והזמן בו נכתבו, אז כבר יש אפשרות לתבר ספר היסטוריה חדש על תקופת הבית השני, כמו שטען פרופסור צייטלין.

ג. ב. אחרי שנכתב המאמר הקטן הזה נתגלו בחפירות שנעשו במצדה שתי כתובות באותיות עבריות, שהכתב מזדהה עם כתב המגילות הגנוזות, וזו היא ראיה נוספת ומכרעת על חמשים הראיות שלי.

אִנְטְרוֹפִּיָּה

מאת דוד קרמר

מִתְיָכִים הִרְקִיעִים מְטְרוֹחֵי־שָׁמַיִם,
עַל שְׁדוֹת וְרִכְסֵי־הָרִים שׁוֹמְמִים;
וּמְאָדִים הַיָּמִים מִימֵיהֶם לְגִבְהֵים
הַצְּמֵאִים.

הַמוֹנִים גָּחִים מִבְּטָן בְּתִירְוֹרֶשֶׁת
חוֹפְזִים לְסִתְרֵי־מְעוֹנוֹת חֲמִים,
וְעַם שְׁחַר פּוֹרְצִים מְחוֹרֵי־פְתָחִים
נָמִים.

וְהַיָּמִים מְתַאֲשָׁדִים רְסִי־רְסִי־סִים
מִלֵּב מְאוּוִים וַיְצָרִים סוֹעְרִים;
וְלִילָה מְנוּיָעִם בְּחִלּוֹמוֹת וַיִּנְע
קְרִירִים...

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

עַל הַשִּׁירָה הָעִבְרִית בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל

מאת מ. פיינשטיין

בזכרונותיו על המספר הגדול ש. ש. בן-ציון, בפרק „שמשה של ארץ ישראל“ כתב יעקב פיכמן לאמר:

„והנה קבלתי את מכתבו הראשון (של בן-ציון) מארץ ישראל, בו הזמינני להשתתף ב„העומר“, אבל בתנאי שהנושא יהיה קשור בארץ-ישראל. זה לא היה מובן לי. לפי טבעי, גם לא יכולתי לכתוב על ארץ-ישראל, כל עוד לא דרכו רגלי על אדמתה, כל עוד לא חייתי את חייה. הרגשתי תיכף, שבהחלטה זו יש משהו פאטאלי, ביחוד לו, למספר, שהוא קולט את העולם לאט ומבשיל את פירותיו לאט. איך הגיע להשגה מוטעית זו — לקצר בטרם חרש, לשיר על ארץ-ישראל בטרם נבלעה בנפשו, בדמו?

„והנה הגיעני יום אחד „העומר“, בו נתפרסמה הפואימה של רחל, ועמדתי מיד על כל התסביך הטראגי של חברי. הבינותי, שקרה אסון — שבצמח בריא זה פגעה שמשה של ארץ-ישראל.

„הוא נכשל כרבים מבני-הדור, שהאמינו כי חזויה בלבד, אם היא עזה ונאמנה, מגדלת גידולים של שירה — בלי אותו פרוצס של שהיית, של צמיחה, של הפיכת ההוויה למחצב אורגאני. ודאי שחזוית ארץ-ישראל היתה עצומה. היא מילאה את כל נפשו, את כל חייו. אבל בשיכרון אביבי זה סכנה לאמן, — ביחוד לזה שכוחו ברקמה אפית. הוא פרפר כולו בחזויתו הגדולה, באשרו הגדול — אשרה של ארץ-ישראל; אך קורטוב הליירזם שנתברך בו, זה שהרגיך את הפרוזה שלו, נהפך לו לרועץ כשבלע את כל היריעה“.

אמת זו שגילה פיכמן בזכרונותיו אלה עדיין אמת היא לגבי כמה מן המשוררים שעלו ארצה אחר כך, ואפילו בשירתם של כמה מן המשוררים החדושים. עד כמה שמרבים לדבר על שירה ישראלית, ילידת-הקרקע, בת המאורעות השונים, האיזמים והנפלאים כאחד, עדיין לא נתנדפה משירתם של רבים מהם הנימה הגלותית, זכרונות העבר בגולה, דמויות הילדות, ילדותם

שלהם עצמם, או של הוריהם. עדיין משמשים שני העולמות הללו בערבוביה בשירתם. תפעמים ידו של העולם הישן, שאיננו עוד במציאות, על העליונה. כל ההתיימרות המעושה, שדבר אין לנו עם הגולה, התיימרות שוא היא. אי אפשר לנתק את הקשרים הנפשיים עם העולם הישן, עם ההוי הישן. אותו קרע שבלב, שברדצבסקי ניסה כל כך לאחות, מבחינה שיטתית כמובן, עדיין בעינו עומד. ואולי טוב כך. סימן, שעדיין קיימת ההרגשה הבריאה של הזדהות עם כלל ישראל הגדול בכל ארצות תבל. כל זמן שתישאר יהדות בגולה, לא ירפא הקרע־שבלב הזה. ואפילו הבנים, ילידי הארץ, יירשו מאבותיהם, יירשו, בין שירצו ובין שלא ירצו, את המסורת הנפשית הזאת. רבים מאד המשוררים בישראל ואני מסתפק לפי שעה רק בהצצה לתוך שירתם של אחרים מהם, והם: בת־מרים, מרדכי טמקין, שמשון מלצר, אברהם ברוידס, יצחק שלו, אנה פינקרפלד.

בת־מרים

אחת המשוררות החשובות, בלי כל ספק, היא בת מרים. משוררת זו שעלתה לארץ ישראל בשנת 1929, והיא או בת 28, היתה ערה בלב ובפעול לכל המאורעות שאירעו בארץ מאז. אף־על־פי־כן עדיין נפשה מתלבטת בין שתי הרשויות, רוסיה וארץ־ישראל. מצד אחד שירי געגועים על ארץ מולדתה — רוסיה. על זאת יעידו שיריה: „פטרבורג“, „קוב“, „דניפר“ ועוד, ומצד שני — שירים ישראליים, כביכול, על „אדם“, „חווה“, „הגר“, „מרים“ ועוד. שירתה בספר שיריה „דמויות מאופק“, היא שירת כליון־נפש אל העבר הרחוק, התנכיי־ישראלי, ואל העבר הקרוב — רוסיה (שיריה „אבא“, „סבי“, „אמי“, „הסבתא“ ועוד). הכמיהה בוכה מתוך שורותיה הכבושות, פשוטות, מחוסרות הסממנים הפייטינים המקובלים שבהם מצטיינים משוררים אחרים. היא איננה רודפת אחרי האמצאות הציריות־דמיוניות. דומה שלבה הסגור, מתיו רק ניצוצות בודדים, קלושים. משהו כלוא בה ואין היא מוצאה פתח לכל היגון העצור תוך נפשה. בכמה משיריה היא מנסה לציין את טיב שירתה עצמה. למשל:

על כן ילך שירי כמותי	ושירי לא רעיה, שירי לא פילגש;
בסחרחורת ובחירות,	בן־חורין הוא, גא ועני.
לחיות חיי שגיאות ועוני	קושר הוא כנף לסלע מנגד
ותפארת של בדידות.	והנה, הנהו ממריא.

(מפרק השירים „טבעת“)

ומעניין: שירי ארץ־ישראל אין בהם הזעזוע הנפשי העמוק שאתה מוצא בשירתם של משוררים אחרים. איוו טלית של עצב עטופה על נפשה, ובתוך טלית זו היא מסתתרת, מציצה לפעמים מתוך שוליה על הארץ ותופסת משהו. ומשהו זה אין בו מההסתערות, מהקדושה העמוקה. הנה בשירה „ירושלים“:

את עולה, הוגה ומגששת
בבתי-מדרשות עתיקים.
אימת זכרונות, הלחשת
תוך דמדומי ימים רחוקים.
חרה את פונה, מעוטפת
צליל פעמון מנזרים מצטלבים,
דמות סהר מן הצד שולפת
כחרב ממסתר-האורבים.

ובסוף השיר:

שמך, כי אלחש, ירושלים,
כרוצה בגבולות לסגור
כל היקר הסמוי מן העין,
שעיצב מלכותך רבתי-אור...

בכול היא מחפשת את הנעלם, את מה שהיה ואיננו:

שוב לקראתי מזדהרת
על פרשת הדרכים במרחק,
שוב תעלומתך העוברת
כוכר חלוט לא נמחק.

ובשיר אחר:

אשוטט, אתבונן ברחובות,
אחדור כל-אפגוש בעיני,
ומענין, וטיפוסי אולי למשוררת
הן השורות בשירה "הגרה":
אליך, לא אשוב, מולדת.
כספינקס בפתח חמה,
אולי בין דרכים ואורות
פוסע אתה בחשאי.
אשאר הנה כאן מול הדר
מדבר, גורל ותעלומה.

דומה, כי היא, המשוררת, אינה חוזרת לשום מקום, ואפילו לא אל המולדת. מרחוק רואה נפשה אותה אך היא עצמה נתונה בתוך "הדר מדבר, גורל ותעלומה", "מדבר", "גורל", ו"תעלומה", אולי אלה הם שבהם מיטלטלת נפשה של המשוררת. האפר, הבלתי-ברור, אימת הגורל, — אלה הן הנימות המרטטות בתוך שיריה, ואלה שמשרות על שירתה את העצבות הפשוטה, הענותנית, והקורעת עם זאת את לב הקורא.

אמנם, היא מתבלת פעמים את שיריה בציורי טבע שונים, אך גם אלה, העצב מרחף עליהם. הנה, בפרק שיריה "עגורים מהסף": אלומת-השבליים הזוהבה שהיא רואה היא דווקא "מחורחרת", ולא אלומת-זהב בריאה כאשר יראה אותה האיכר בריא-הנפש. וכשהיא מתארת את האופק היא רואה אותו:

אופק צולל ומעפעף בריסיד, / אופק כשיר וסופה.

שוב אופק צולל, אופק המסמל לא שיר בלבד כי אם סופה, טלטול, נדודים, וכשהיא עומדת בשדה ומסתכלת בעצים ובספיחי-השדות אין היא יכולה לעצור ברוחה הגוגה והיא זורקת שורות-יגון אלה:

ויחף יומך מקרטע / עם עשן שרידי המדורות.

יומה יחף, מקרטע, צולע, ובמדורות שהיו בארץ סמל השמחה והריקוד היא רואה רק את "עשן שרידי המדורות".

ואל האיכרות העוברות בדרכים מן השדה אחרי יום עבודה, חזיון זה

שהיה ממלא נפש משורר עברי, ואת נפשו של כל איש בכלל, שמחה, ששון בנין ויצירה, היא אומרת:

„שאו לנפשי הדמועה ונרמסת, / אכרות, עוברות דרכים ואתיר“.

הנה זו היא שירתה של בת־מרים. שירה מתלבטת, נקלעת, מבקשת איוו אחיזה. אפילו ארץ־ישראל לא נתנה לה את האחיזה הזאת. ואולי אין פלא בדבר: לגבי כמה משוררים, הארץ והשמיים הם לא אלה שמבחוץ, כי אם השמיים והארץ שבתוך הנפש, אלה המהווים את יסודות הנפש שלהם. על קרקע זו שבנפשם דורכת שירתם, ולשמיים אלה שבנפשם הם נושאים את עיני־דמיונם.

מרדכי טמקין

מרדכי טמקין עלה ארצה עוד בשנת 1911. אין טמקין בין המשוררים הפוריים ביותר, אך יש בה, בשירתו הצנועה, מן הקדושה, מן התפילה הוכה ומצער הדור, כמו גם מצער היחיד. לעיני המשורר הצעיר אז מתגלה ארץ־ישראל בכל זהבה ותכלתה. הנה כן ישיר באחד משיריו הראשונים בארץ:

שטופת זהב ותכלת	ומה לי תכלתי שהבאתי
— היא הארץ.	ממרחקים ?
ואני אתע בה ערירי:	ממזרח ועד מערבה
מה לי זהבי ואופירי ?	כל הארץ תכלת רוח.

התפעלות מהארץ מצד אחד, נסיון לשכוח את העבר הגלותי מצד שני, ומצד שלישי — ערירות. משמע, שהנפש לא נתערתה עדיין בארץ. ואף על פי כן יש שהדים עליזים יותר עולים מתוך שירת הארץ שלו. בשירו אחרי הגשם הוא כותב:

עליזים הצעדים במולדת	טוב כצפור סחופה ורוקדת
אחרי היות הגשם הריחני.	לסוב על חצרות ריק ועני.

גם כאן עדיין הוא משווה את עצמו לציפור סחופה ורוקדת. ועם זאת משורר טמקין על ה"חוצבים", אף על פי שגם כאן מתגנבים הדים עגומים:

מה תנקרו החוצבים / בפגר האדמה הלזה ?

והוא כותב את שיר הסתתים, שעליהם נמנה בימיו הראשונים בארץ, ובשיר זה יש כבר מן החיוביות, מאיזו כוחות פנימיים בריאים המתחילים לבצבץ מתוך מעמקי הנפש המעורפלת:

אני הוא שעושה מגולם (האבנים) תכלית וקנין,
ומביאו בברית החיים באחדות ובנין;

ואני הוא שמקים את העולם מקדמתו השוממה.

מאבנים אפורות וגלומות הנערמות לפני בערמה. (עמ' כ"ו)

אולם העצב והבדידות מכריעים בשירתו, ואימת המוות מבהילה אותו.

בשירו הנוגה והוך בפשטותו „לבני“, שיר לבן שצריך היה להיות, לכל הדעות, שמח, אבהי ומלא ברכה, כותב המשורר:

האומנס כבהרות הזהב	פרחי בדידות לבנים
על ספס נעזבים	אשא דום ממרחק
יחלפו חיי?	אל ערש בני החולם באפלה.
וניצת־נפשי תפול,	ובדומיה למראשותיו אעמה,
הלבנה,	עם הכרובים הסוככים והנעלמים
ותאבד בדממה?	ואעטור ראשו דום
הה, מה אחרד, בני,	בפרחי־בדידותי הלבנים
ברדת הערב	ובלהבות עצבי ושכרוני...
ולהבתי שוקעה	עדי יקום מאפלת ערשו
בקני הדורות הרחוקים.	וכמוני בודד, חולם ושטוף־נכאים
הה, מה אחרד, בני!	יעבור דרכו בדומיה.

איזו השתפכות צנועה, בלי כחל וסרק, בשיר הנוקב הזה! אין חרזים אף משקל קצוב אין. הנפש המדוכדכת מטפטפת נטפי יגון, נטפים גדולים וקטנים, וכולם מצטרפים ליגון הגדול.

וכך גם השתפתו של המשורר בענות הדור. את שירו „אלגיות“ הוא מסיים בבית הבא:

כמו בנטות ביער האור	כן אבך לענות־הדור
וצפור עוד שר על בד,	בטרם יומי רד.

הוא הדין בשירו „אל הנרות“. הוא שואל לחידת חיהם הקצרים של הנרות ומסיים שוב באותה נימה אישית־עגומה:

או כמוני אתם, נרותי הלבנים,	בין רוך ובכי אלמים ומשתאים
וכמו חיי הקצרים והעזובים? —	תנידו דום ראשיכם הזהובים.
אם לא חננתני, אלוהים,	וכשהוא בא לציין את טיב שירתו, בשירו־פיוטו „תפילה“ הוא אומר:
כח שפתיים רב,	אשר קצבת לי.
אך את כאבי מציתי עד תום	ובכפות ידי הדלות
במלים ברות אל,	לא דבק מאום
	מאשר לא לי.

וכמה מועזעת תפילתו הלבבית לאלוהים. כמה מן הרבקות הדתית, כמה מתחונני אדם לפני יוצרו, תחוננים שאנו רגילים למצוא בפיוטיהם של כמה מגדולי משוררינו בימי הביניים:

אל תרחק ממני, אלוהי,	אל תבוך לי,
כי שעת מכאובים באה,	כי לא אדם אתה
זאתה הלבשתני כמעיל	ולא תבין הכאב
בשר־אדם חי;	אשר לברואי־אדמה פה.
ואם אצעק מחושה,	רק אל תרחק ממני, אלוהי.

תפילה וקיטרוג כאחד, משהו נתגנב כאן מר' לוי יצחק מברדיטשוב:
 „לא אדם אתה, ולא תבין הכאב אשר לברואי־אדמה פה“.

ויש שהמשורר מתחיל להשתתף בצערו של בורא העולם עצמו. כלום הוא אינו בודד? בשירו „אם אמות, יה“ הוא זורק את האמת המקורית והצוחת הזאת:

אכן רבים שרים	אך מי בשיח־אמת
את כבוד תהילתך	יספר את בידותך
בשפתיים רמות, מפושקות,	בארץ הרחוקה והמתנכרת?

אלהים בודד! כמה יש בזה מצער הלבב הכאוב. ופעמים אנו ניתקלים בשירתו של טמקין בזעזוע הנפשי שבכמה ממזמורי תהלים. הוא שר:

אולם בכללות בשירי מעלי, / חדל כאבי עד תום — / חדלת גם אתה, אדוני!

כלום אין שורות אלה מעלות לפנינו מיד את „מה בצע בדמי, ברדתי אל שחת, היודך עפר, היגיד אמתך“. וכלום אין שורותיו עוד יותר חריפות, מבחינה אישית, אפילו משורותיו של בעל „תהלים“? אין כאן מן התחינה ומן ההתרפסות של שורות „תהלים“, כי אם חשיפת האמת האכזרית עד תומה. אין כאן שאלת „היודך עפר“. מה שיש כאן הוא הקיטרוג המשוער: „חדלת גם אתה, אדוני“.

אמנם, טמקין שר לפעמים גם שירים קשורים יותר אל הקרקע, כגון „עושה הסלסלות“, „בבית הרקמה“, „שיר הרקמות“. אבל גם בשירים אלה אין המשורר ניצל מן הפחד המציף. כך הוא רואה „בחלקת המשי הניגה, מעל הברכיים הזעות, יבזיקו חזיונים לשואות מתרגשות ובאות“.

זו שירתו של טמקין עצמחה ברובה על אדמת ארץ־ישראל. רוח הפייטנים מרחפת עליה, דתיות עמוקה, התפשרות עם הגורל האכזרי ונכונות לשוב אל המקור הנצחי, אף הרגשת הענות והחטא שבעולם הזה. הנה הדווי הצנוע מרסיס רסיסי־שיר שותתי דם, לא המשקל והחרוז הם עיקר. הנפש אינה יודעת את כל ההתחכמויות הפיוטיות הללו. צער הלב אינו יודע משקל, חרוז וקצב. הוא נובע ממסתרים בלי הפוגה.

שמשון מלצר

פרץ, שטיינברג וענגון הכניסו לתוך סיפוריהם, כל אחד על פי דרכו שלו, את ההווי החסידי־הצדיקי. המשורר, שמשון מלצר, יליד גאליציה הכניס לשירה את הבאלאדה החסידית. מתוך הבאלאדות שלו, ואלה אינן מעטות, צף לפניך עולם הצדיקים והחסידים. הבאלאדה, כידוע, אינה סובלת את ריבוי הציור. היא עומדת בעיקר על הסיפור העממי. זהו יתרונו של מלצר. עממיות הן הבאלאדות שלו. כל כך עממיות, שבכולן זרועים קטעים שלמים, ודווקא בלשון המדוברת, יידיש. מדברים הגיבורים בלשון הטבעית להם. מלצר ספג לתוך נפשו את צלילי הילדות, את מסכת האגדות והדמויות

של ימים ראשונים. ואת כל אלה יצק לתוך הבאלאדות שלו, אף לתוך כמה משיריו. אין בהן, איפוא, הרוח הישראלית-הקרקעית שאנו מוצאים אצל משוררים אחרים. הוא בא, כאילו, להנחיל לדור הצעיר משהו מן הירושה העשירה של הגולה.

הוא מספר בחרוזים, ובחרוזים פשוטים ומשובחים ביותר. שירתו כל כך שקופה. אין בה מן הניצוץ האוחז את הנפש. סיפורו הולך שפי, מגמא ארץ במהירות-הקצב שבה. לא הגות עמוקה ולא ליריקה מזעזעת. אולם יש בה מן החן היהודי-העממי. הבאלאדות שלו: „רבי לייב נוסע לוינא“, „ריקודו של רבי זושא“, „רבי זושא באוסטרהא“ ועוד ועוד. הן פנינים בבאלאדה החסידית שלנו. לא לבד שהמשורר מספר באריכות, פעמים יתר על המידה, את האגדות החסידיות שקנו להן מוניטין בספרות האגדה החסידית, אך הוא יודע גם לתפרש את הקצב הנכון, ופעמים גם הומוד חסידי קל מרחף על פני חרוזיו. כך, למשל, בשיר „רבי לייב נוסע לוינא“. שני הסוסים הרתומים לעגלה שלו שמותיהם „מתושלח“ ו„רב תרח“. וקצב דהירת הסוסים פועם בתוך הבתים. למשל:

הסוסים הרחיבו צעד. והעגלה נוסעת
ומטרטרה ברעד, עד יצאו מחוץ לעיר.
ופתאום היא מתנופפת ונישאת ומרחפת,
הסוסים — רגלם טופפת ומגמאה את האויר.

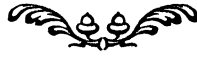
כמה מוסיפה החרוזיות העשירה ופשוטה כאחד לקצב. באיזו קלות חורז שמשון מלצר את חרוזיו. הם שופעים באין מעצור, וכמה פשוטים הם החרוזים. אין בהם אותה מלאכותיות שאתה ניתקל בה פעמים לא מעט אפילו אצל המשובחים שבמשוררינו.

אך גם שמשון מלצר, השקוע לבו ורובו באגדות העבר, אינו אוטם אוניו משמוע את קולה של ארץ-ישראל הנבנית. בשירו „המגרפה“, „אותו כלי-זמר שהיה בבית המקדש, ועשרה נקבים היו בו, כל אחד מוציא מיני זמר: „נמצאת כולה מוציאה אלפי מיני זמר“, הוא עובר מהעבר הרחוק אל ההווה. הוא שר:

ואולם כשאנו קמים מעפר
ונושאים את כפינו רכות-מתיבלות,
ועושים עבודה בשדה ובכרם,
בבית, ברפת, בלול, בגדר;
ושרים המשורר, הטראקטור, הקומביין,
ללוים השרים ונוגנים בכלי-שיר.

בנין הארץ עולה אצל מלצר למדרגה של קדושה, כעבודת הכהנים בשעתם. וכל העוסק בבנינה של הארץ משול לכותן בבית המקדש. ארץ-ישראל היא איפוא בית-מקדש אחד גדול, ובוני הארץ הם הכהנים החדשים. אפילו כאן מתגנב הד מתוך החסידות. היהודי הפשוט, הפועל, האיכר עולים למדרגה של קדושה.

בְּאַסְפֵּקְלֵרִיָּה זְעִירָה

תשקיף הספרות העתית במדינת ישראל

כך וכך שנים לא יקום פתאום איזה 'ניקיסה' שני, אחד-יחיד או קולקטיבי, אשר — שוב לצרכיו הוא ובנוסח היחד-גדיא' — יחשוף קבל עולם ומלואו את 'פשעיו' של ניקיסה זה, כלומר סרגייביץ? ...

*

הופיע הגליון הראשון של שבועון מצוייר חדש — 'רימון' (כ"ד אב). מחידושו: שער צבעוני ושני עמודים פנימיים בכל הצבעים; הטכסט משמש רק בן-לחייה לתצלום. אפילו השיחה עם המשורר א. צ. גרינברג עיקרה בחלק הצילומי (שלשה עמודים וחצי). המלה הכתובה תופסת מחצית העמוד בלבד. חידור שים בתוכן לא מצאתי. סבורני ששבועון צבעוני זה אין לו פרצוף כלל ...

בשיחתו של ב"כ השבועון אמר אציג בין השאר: "הולול הקיים אצלנו לגבי המ-סורת הלאומית מביא לתלישות, ובלי הישע-נות על יסודותיה העמוקים של מסורת זו אין תקווה ליצור דבר בעל-ערך. הסממן הלאומי חייב להיות חלק בלתי נפרד מכל יצירה ספרותית או אמנותית. אני מחבב, למשל, את הציור, אך לא תמצאו תמונות על כתלי ביתי, והסיבה: ציירי עוסקים אך בחיקוי הציור הצרפתי. כל מוסף ספרותי בעתונגים מלא תרגומים, התיאטרון ניזון ממחזות זרים, ובכל הבנינים המוקמים בארץ אין למצוא גם בנין אחד שיהיה מקורי,

באחד מגליונות 'דבר' נתפרסמה רשימה של ג. שופמן בשם 'מכתב קטן אל ניקיסה חרושצ'וב'. ב'מאזנים' (חוב' אב) תוהה י. הר'אבן על אותה 'רשימה מיותרת'. את דינו — הצפון בכותרת זו — הוא מוכיח בכמה שאלות והערות. למשל: שופמן מת-פעל מן החיוך של ניקיסה סרגייביץ (חרוש' צ'וב), וקובע: "אי אפשר שלא יהיה בו ניצוץ מבני עמו הגדולים", כגון לייב ניקר-לייביץ (טולסטוי), וולאדימיר גאלאקטונוביץ (קורולנקו) או אלכסיי מאקסימוביץ (גורקי)". הר'אבן מפרוץ תיאוריה משונה זו על החיוך ושואל: "וכי אין יש ומתגלה סו"ס לעיני כל כי חיוך של אדיבות, כביכול ... שימש עשרות בשנים הסוואה וחיפוי — לא על 'שבע תועבות' שבלב, אלא על שבעים ושבע?" המערער מוסיף ושואל: "אם כבר גזירה מן השמים היא שכל אישיות אקטור-אלית מן התכרת שיימצא לה בין בני עמה הגדולים ... אחד ש'ניצוץ' בה ממנו ... אולי מוטב לחפש את הלה לפחות בין אנשי הדיסציפלינה המשותפת, אם בעבר הקדום, בעבר הקרוב יותר ואפילו בהווה? ... הגה כי כן, במקרה שלפנינו, — מדוע לא יהא זה, למשל, אותו איזואן האיום? ברוסיה היום אין מתביישים בו! ואולי בוגדאן תמלניצקי? גם בו אין מתביישים שם. ומדוע סו"ס לא יוסיף ויסאריינוביץ (סטאלין) עצמו?"

ושאלה אחרונה: "מהיכן הבטחון שכעבור

נוכל לדאוב על זה, אך האם בידינו להתזיר את הגלגל?"

על הערה-שאלה זו משיב דמיאל («הפועל הצעיר», ל' אב): «את הגלגל אין להתזיר, ובהווי של אבותינו היו גם הרבה הרבה דברים שלא רצוי כלל שנושב אליהם. אך אני איני סבור שיהגשמה הגדולה שחיתה בהווי של דורות ישראל ניטלה ונסתלקה מאתנו. החילוניות אמנם גברה, אולם היא השיקוץ המשומם של גשמת האדם בכלל, ומכל שכן של ישראל. ולא משום שעם ישראל הוא יוצא מכלל האנושיות, אלא משום שהוא עם האנושיות המובהק. החילוניות כחס לעולם, לחיים ולעצמנו, היא 'דיבוק' מהק' ליפות הטמאות, שנכנס בנו... מביאנו לידי התנכרות עצמית, והגשמה הגדולה הישראלית, שאינה יכולה לדור אתו בכפיפה אחת, נאבקה ונפתלת עמו ומבקשת לה שוב את ביטוייה הנאמנים בדפוסי החיים שלנו».

*

הרבה מתחבטים אצלנו בבקעת הכיחון במה הספרותית בבית הספר התיכון. בחור ברת יוני של «בחנינוך ובתרבות», בהוצאת המשרד לחינוך, מתפרסמים דברי הפרופ' א. ה. פרנקל המתמיהים ביסודם. אין אדם מגיע — הוא סבור — להבנת ספרות והיס'טוריה אלא בהתקרבו לגיל שלושים. בלימוד הספרות הוא מסתפק במועט: ביאליק, טשרניחובסקי ועגנון. על לימוד ספרות ימי הביניים הוא מזוהר, שלא לדבר על ספרותו החדשה הגדלה אפילו בהשוואה לספרות ימי הביניים. את העיקר הוא רואה ב«חנינוך השכלי». לדעתו ניתן להשיג מטרה זו על ידי לימוד לטינית ויוונית וערבית, וכמקצוע מיוחד — התלמוד.

על דברים אלה מגיב י. ארני («הד החיר' נוך», ב' אלול): «עתה כבר ברור לנו כיצד נשיג את חנינוך השכלי. מה שלא עשתה הספרות ומה שלא השיגה ההיסטוריה ישיג לימוד התלמוד והשפות הקלאסיות. כידוע, קל יותר להבין תלמוד מאשר היסטוריה. והלטינית יכולה לחולל פלאים... ובכך, תלמיד בן חמש עשרה, אינו מסוגל להבין

עשוי שיש גלילי, למשל... עלינו למצוא ביסווי לבעיות שלנו היהודיות, גם באמנות, החייבת להלום את המיקצב שלנו, שבה נוכל לחוש את האווירה שלנו הנובעת מן המסורת הלאומית העצמית שלנו, ממקורותיה ומן ההווי שלה».

*

אין ערוך לחשיבותה של ההתנחלות בחבל לכיש. אך גם קשייה מרובים לאין ספור. פה הכסף לא יענה את הכל. הבעיה העיקרית: כיצד להפוך את המתנחלים, הבאים ברובם מארצות מפרגות, לאזרחים טובים? גוי המושבים והקיבוצים הכניסו ראשם מרצון כע"ל כבוד זה, בהתנדבם לפעולות הדרכה בישובי העולים למשך שנה-שנתיים. אהבה נהורא, בת הקבוצה גניגה, מסכמת את פרשת פעולתה בישוב עוצם בין עולים מגיטו אחד שבצפון אפריקה («דבר הפועלת», חוב' אב). הכותבת לא הסתפקה בדרכה במטבח, בטיפול בתינוקות, בגינה וכו'. היא שיתפה עצמה בלבטיהן של הנשים, הנתונות במשבר של התעוררות, בהשתדלה להקל מעליהן את המעבר מעולם של בערות ועב' דות לעולם של תרבות וחופש.

בסיכומה שואלת המדריכה: «הייקלטו באומה הזאת, או, חלילה, יצאו לנדוד על פני מרכיזי הארץ, בחיפוש אחרי חיים הנראים קלים יותר ואחרי פרנסות קלות?» וזו תפיר לתה: «מי יתן וכל האהבה והרצון הטוב שהושקעו בהם לא ירדו לטמיון, ויצאו אחד רינו עוד אנשים אשר רוח בלבם וייחלצו לעזרת העם. כי עליה זו היא העט. נתמוך בשתילים רכים אלה באהבה, עד שישתרשו ויתחזקו, ויוכלו לעמוד בפני כל רוח ונח' שול».

*

לפני כמה חדשים העלה יצחק דמיאל ב«הפועל הצעיר» את שאלת שבתותינו ומועדינו, שעדיין לא מצאה את פתרונה בחיים החדשים. מאמרו הנ"ל עורר תשובות ותגובות. העיר אחד: «להווי היהודי היתה בכל הדורות נשמתו הפנימית הגדולה. אך היא ניטלה ממנו מזמן שהחילוניות גברה.

המסטר. אבל עכשיו, דווקא עכשיו, למקראם של מאמרי הזכרון בעתונים, / אשר תכונם ונימתם כה טבעיים הם לכאורה, כדרך אנשים חיים בימות-שימים, / דווקא עכשיו אתה נרתע כמוהו... כי המכונה מבהלת עשרה-מונים, / שעה שמתחילה היא, בעודנה מכונה, להתנהג כאילו היא אדם הולך-על-שתיים.

*

יעקב חורגין (ב"הבוקר", ג' אלול) מלמד חובה על ספרותנו הצעירה. במקום להשתמש בלשון חורנו היא משתמשת בלשון המדרש — "לשון מעבר לתקופות, שצמחה ועלתה מתוך קרקע תרבותי ורוחני שונה לחלוטין". וטענה חזקה בפיו: "אצל כל עמי התרבות ניכרת כיום נטיה עזה לקרב את לשון הספר אל לשון החיים, ולטובת שתיהן — ודווקא אנו נבוא לעת כזאת, לנוכח הצורך בקיבוץ גלויות להרחיק?" אותה "נטיה עזה" אינה חדשה כלל. היא נתקיימה גם בדורות שקד מינו ועדיין היא שנויה בזיכוח. עד היום הוזה אין אמנאמת הולך אחר נטיות אלו, כי אם אחרי הנטיה שבלבנו. אולם יש חשיבות גם לעובדה זו: אין כל דמיון בין "לשון החיים" של "כל עמי התרבות" ולשון החיים שלנו, שהיא עדיין דלה ושדופה ועיי-לגת. ומעניין, חורגין מבקש "להסיר משאחה אריסטוקרטיה לשונית ולתת במקומה את לשון הדור". חבל שהסיתה את דעתו מכך, שביטוי כגון "להסיר משאחה" אינו מצוי כלל ב"לשון הדור". אך כשל-לשון זה אינו מקרי כלל.

היסטוריה. ללמוד שפות חיות אינו צריך, כי יזן קרובות להרגשת התלמיד ולדרך הגיונו. — נניח שאנו מקדישים לתלמוד עד שש שעות לשבוע בעוד שהספרות זוכה היום רק במחצית השיעורים ונניח שנקדיש גם לערבית מספר כזה של שיעורים במשך חמש שש שנים. הנשיג אז את המטרה העיקרית שקובע לנו פרופ' פרגנקל?

*

הצדק הסובייטי מפליא לעשות: לאט לאט מותזר כבודם של סופרי יידיש, אלה שלפני שנים מספר הוצאו להורג כבוגדים, מרגלים וכזי. השלטונות מאילים אפילו להודיע למשפחותיהם של הרוגי המלכות: מצטערים, היתה פה טעות בית-דין. כן מבטיחה אגודת הסופרים הסובייטית להוציא את כתביהם של הדגולים שבהם. ב"ליטראטוראניה גאוטה" מתפרסם מזמן לזמן מאמר וזכרון על פלוני שנפטר. הכל מצוי בו: תולדות חייו, תחנות התפתחותו ביצירה, דרכיו בסגנון. "כן, חוץ לפרט קטן עגום — / שיום אחד אבד האיש לפתע / ואף לא קול אחד בשום / ירחון סופרים ובשום גאוטה / שאל על מה נשפך דמו / ומי שפכו ביד מוסכמת? .. / ואם הוא חי — אי מקומו? / ואם הוא מת — אי נבלתו מושלכת? / ואם מצדיק הוא דין שופט? / או אם קובל כרוח רפאים הוא? / ובאם יצא מדעתו — באיזה בית משוגעים הוא?" כך מבטא נתן אלטרמן את אימי הסייט בארץ המהפכה. המסורר לא התפלא בשעתו על השתיקה. הוא העריך נכונה את התנאים המובלים של מכונת

על דבר מחלת ר' יצחק אלחנן

במבואי להספדו של רב צעיר על ר' יצחק אלחנן, ב"בצרון" חוברת זו, הבאתי (בהערה 1) את נוסח הטלגרמה על מחלת ר' יצחק אלחנן שמת בה, שנדפסה ב"המליץ" בחתימת הפרופיסור דארקאלאנסקי והד"ר יצחק דימבו. והנה מצאתי ב"המליץ" (לשנת 1896, גליון 52) הערה "מעוז לתקון", שבה נאמר שהטלגרמה לא תורגמה בדיוק, ובמקום "מתעלה" הוא "לעתים קרובות, הדם יוצא ביהד עם השתן" צריך להיות: "לעתים קרובות מקרי התרעלות הדם על ידי השתן". עורך "המליץ" העיר בצדק: "דברי ימי מחלת אדם גדול כמרן יצחק אלחנן זצ"ל נכבדים לא רק לשעתם כי אם גם לעתיד לבוא, לכן נחשוב לנחוצו לתקן שגיאה שנפלה בנוסח הטלגרמה על אדות מחלת הגריא"ס ז"ל. נימוק זה מביא גם אותי לתקן את הטעות לפי הנוסח המתוקן.

א. ר. מ.

רְשִׁימוֹת וּסְקִירוֹת

מאורע-השנה החשוב ביותר

א.

יצאתי החוצה ונכנסתי בשיחה עם עוברים ושבים. עצרתי גברים ונשים, זקנים וצעירים, והפנית אליהם שאלה: אנה אמרו לי, מה הם, לפי דעתכם, המאורעות החשובים ביותר שאירעו בשנה החולפת בישראל?

כל הכבוד לאורחי תל-אביב, שבכל ימות השנה מיידים בהם אבנים. לעז הוציאו עליהם שאינם מנומסים, שקצרי-רוח הם, שבהיותם נשאלים כענין אינם משיבים כהי לכה, שרוטנים ורוגזים הם על לא כלום. להפך, אף אחד לא דחפני באמת-הבנין אשר בידו. לא מצאתי בין עשרות עוברי-האורח שעיכבתי אף אחד מבית-שמאי. כולם מבית-הלל. האירו לי פנים, נענו, הרהרו רגע קט וענו בטעם ובשכל טוב. לא היה איש שיאמר: דוחקת עלי השעיה. אל תטרידני! שאלתי ונעניתי. תשובות רבות השיבו. רבים מנשאלו העלו ללא הרהורים ארוכים מאורעות, שלפי דעת כולם הם בעלי ערך בלתי חולף. אותם אמנה בזה. מאלף הדבר ומשעשע כאחד מה שמור במוחותיהם של הבריות. טרחתני לא לכלול ב"מישאל" שלי אנשי רוח. כל שנראה לי כמשכיל, ברחתי ממנו כמטחויקשת. האינטליגנטים אינם קנה-מידה להלך-הרוח של הציבור. את נציגיהם האמיתיים של ההמונים חיפשתי. ומהם למי דתי דבר.

ב.

הופתעתי הפתעה נעימה להיווכח מה רב הוא מספר אורחי המדינה, המגלים ענין בהישגים המדעיים של מדינת ישראל ובגילוי אוצרות-הטבע של הארץ. התשובה הראשונה היתה: הנפט. מפי רבים שמעתי אנב אורחא, ברמזים שקופים ובקריצת-עינים, שהמלומדים הישראליים גילו נשתא את סוד פיתוח האטום ומהיום והלאה אין לנו לפתוח מפני מוזמר תיהם של הערביים. אם יעזו האויבים להת-קיף, נוציא את הפצצות האטומיות שאנו מייצרים ואחת שתיים „נגמור“ אתם. רובם של אנשי-שיחי לא ידעו בעצם איפה נעשית המלאכה החשובה הזאת: במכון חייצמן, באוניברסיטה בירושלים או בתכנון בחיפה. העיקר שהיא נעשית. וכאשר הבעתי את ספקותי לנכונות האינפורמציה שלהם, והור-ספתי בחיך שאין לנו האמצעים הכספיים העצומים הדרושים ליצור פצצות-אטום ולא השטחים הענקים לניסויים ענו לי, שאני משתטה או מעמיד פנים שאינני יודע. כלום לא הגיע לאזני שמע המדינאי הצרפתי, שסיפר בחוץ לארץ על הישגיה של ישראל בשטח זה? אמנם — אמרו לי — המלומדים בישראל עצמם משתקים את הידיעה הזאת, אלא שיעשו כך רק בשל עינא בישא. והאמת היא „שהכל בסדר“.

אדרבא. אולי תגלו גם לי את הסוד על

יציל למען אומתנו מיליונים של יהודים. בהודמנות זו גמר את ההלל על ההחלטה המחוכמת של ראשי־המדינה להשאיר את „התקה” כהימנון הממלכתי של ישראל ולא לקבל הימנון אחר, כי מנגינתה של „התקה” ידועה לכל בני העם היהודי בתפוצותיו, וצילילו מעוררים את הנימים החבויות בלב כל יהודי בעולם.

ד.

שמא תחשבו כי הורדתו של מר משה שרת מכס שר־החוץ והעלאתה של הגברת גולדה מאיר במקומה, נחשבת כפעולה שיגר־תית שאינה משאירה הד? רבים אמרו כי זהו המאורע בהא הידועה של השנה הנגמרת, וטעמיהם ונימוקיהם עמם. אופיים של הבריות מזור הוא. התגובה הראשונית היתה אנושית־הומאנית, ולא מדינית. איש לא אמר תחילה: הקו המדיני של שרת היה טוב או רע, שצ־ריך היה להשאירו על כנו, או להחליפו במישהו אחר. גם הגברים הגיחי כשימים: רחמנות על אדם שסילקוהו ממשרתו. תגובה תמימה, ילדותית, בטלגית וכאילו מעידה על חוסר־בגרות מדינית. איככה אפשר לסלק אדם ממשרתו לאחר שנים רבות של שירות? הרי מעשה הפקר הוא! רק אחר כך, כש־הערת הערת־תימהון, „תיקנו את עצמם” ואמרו: משה שרת לא יישאר מחוסר־עבודה. אבל איככה הירשה לעצמו בך־גוריון לנהוג בו כמו שנהג? היו שהביעו חשש, כי יש פה התחלה של רודנות במדינה, שעל פיו של אדם אחד ישק כל דבר. כן הודגש גם הודגש כי למעשה לא התרחשו כל שינויים במדיניות־החוץ של ישראל וכי הגברת גולדה מאיר ממשיכה את הקו השרתיסטי, ללא סטות ימינה או שמאלה. אך היו גם שהסיקו מסקנות הפוכות: כמה זמן יכול אדם אחד להיות צמוד לכסאו? כלום משרד החוץ, או משרד אחר, הוא מנופולין של אדם אחד? רק במישטרים רודניים אין האגשים בצמרת מתחלפים אלא עם נפילת המשטר. מה שאין כן בדמוקראטיה. איפה ראייתם בעולם החפשי שר־חוץ שני, שיתויק במשרתו עשרים ושלש

פצצת האטום שלנו. זהו קול ההמון. וגם אם תכחישו, בין כה וכה לא יאמינו לכם. מוטב, איפא, שתגלו את הקלפים, רבותי אושי־המדע שבמכון חייצמן!

ג.

גם זקנים וזקנות מנו את תחרות כדור הרגל בין ישראל לברית־המועצות לאחד המאורעות הנכבדים ביותר של השנה. כולם הזכירו לראשונה בעינים נוצצות את נגינת „התקה” על מגרש האספורט במוסקבה. מנ־קודת־מבט זו יש בעיני ההמונים ערך רב יותר לביקור הכדורגלנים הישראליים במוס־קבה, מאשר להתחרות השניה על מגרש האיטודין ברמת־גן. גם אם במוסקבה ירדה הקבוצה הישראלית בלי זריזפנים וידה (או רגליה) על התחוננה, ולעומת זה בישראל הצלחנו להראות לגויים את נחתי־רגלינו — אומרים הבריות שחשוב הוא לא המשחק, אלא העובדה שבחורים מישראל הופיעו באר־צם של הסוביטים ויצרו על ידי כך מגע בלתי־נראה, אבל מורגש יפה, עם מיליוני היהודים שבברית המועצות, שאינם רשאים לפצות את פיותיהם ולפתוח את סגור לבר־תיהם.

— כלום זוהי התחלה של שינויים במדי־ניותו של הקרמלין לגבי ישראל?
— לא מיניה ולא מקצתיה, היתה אחידה הדעה. מוסקבה והניגררים שלה ימשיכו לשחק את הקלף הערבי וההופעה הספורטיבית המשותפת לא תשפיע במאומה על מדיניות־החוץ הסוביטית. אבל מעשה רב עשו בחור־רינו בנסיעתם. כי הם הציתו ניצוץ של תקוה בלבות יהודי רוסיה, המנותקים מאחיהם בני עמם זה קרוב לארבעים שנה. ניצוץ זה יבהב ולא ידעך, עד אשר תבוא שעת הי־שועה ושערי מסך הברזל יפתחו לרווחה. היו שהרחיקו לכת ואמרו, כי הביקור של הכדורגלנים הישראליים במוסקבה, שבו־כרתו ניגנה תזמורת סוביטית צבאית את ההימנון הלאומי של ישראל — הוא לאין ערוך חשוב יותר לעתידנו הלאומי מכל פעולה שדינית של משרדי הממשלה. באשר הוא

הגדול ביותר של השנה. הצורך בתיקונים בדת ובהתאמתה יותר אל המציאות יקבל בקרב הימים צורה ממשית ביותר. התביעה לתיקונים תבוא לא על ידי גורמים מן החוץ, ובודאי לא על ידי מתקנים אמריקאים, כי אם דווקא מבפנים. נסיוגות אלה יתקלו לכתחילה בהתנגדות עצומה של נציגי היהדות החרדית, ואין לחזות מראש באיזו מידה תשפיע דריסת-הרגל של הריפורמים במדינת ישראל. אך ההשפעה תהיה עצומה, לא במישרין כי אם בעקיפין. הריפורמים יפעלו פה רק כמדרבנים, גם ללא כל כוונה לכתחילה. זו תהא ריפורמה שתצמח מקרקע הארץ, מתאימה לאקלימה הרוחני של מדינת ישראל והולמת את נטיות בני-הדור הצעיר שלה. וברכות הימים אפשר שהיא גם תאציל מרוחה על קיבוצי ישראל בחוץ-לארץ.

לכל הדעות יהיו למערכה שנפתחה בירד-שלים ואשר נסתיימה בנצחוננו של ראש בית-המדרש התיאולוגי בסניסניאטי, הדים ובנות-הדים בעתיד הקרוב.

ו.

אופיוניות הן גם איאלו תשובות בודדות שקיבלתי מעוברים ושבים שונים. אחד הדגיש את תהליך ה"ירידה" מישראל השתא כמאורע החשוב ביותר. שני הזכיר את סגירת שערי מארוקו.

אודה ואתודה כי תופתעי ששום מאורע אשר התרחש בעולם היהודי מחוץ לגבולות ישראל לא נטבע במוחותיהם של הבריות, כאילו רצו עליידי כך להזכיר שרק בארץ מולדתם חיים היהודים חיים פעילים, יוצרים, ראשוניים, ואילו בכל שאר המקומות הם הנם גורם סביל ולמפעליהם שם אין ערך של קיימא.

התפלאתי גם ללמוד מן התשובות שניתנו לי, כי בעוד כולם מעריכים את הפעילות המדעית הנעשית במדינה (גם תגליתו של המהנדס זרחין להמתקת מי הים המלוחים הוזכרה על ידי רבים) לא היה אף אחד שיעלה על נס מפעל ספרותי, תרבותי או

שנים רצופות? חילופי גברי במשרד החוץ — אמר — יהוה תקדים חדש לעתיד, בכך נעוצה משמעותם הגדולה בשביל מדינת ישראל. דבר שלא היה כמותו.

על גולדה מאיר דיברו הנשים בהתלהבות. היא הריימה את ערך בנות-החיה בעיני עצמן במידה בלתי-משוערת. נזכרתי במימרתו היפה של נפוליאון: כל חיל נושא בתרמילו את שרביט-המרשל. כל אשה שבישראל רואה עתה את עצמה מועמדת פוטנציאלית למשרה הגבוהה ביותר. והא ראתה: גולדה. לא יכולתי להתאפק ושאלתי נשים אחדות, אם הן חברות מפא"י. לא — אמרו. דעתן על גולדה מאיר אינה קשורה בעמדה מפלגתית, אלא במינן. והן סבורות שהיא מסוגלת לחולל נפלאות. היא תרכיב לבות קשוחים של פוליטיקאי-תבל באמרותיה היפות ותצודד את נפשותיהם של שליטי-עולם בפיקחותה ותבונתה. בקיצור: הנשים רואות בעלייתה של גולדה מאיר לכס שרה-חוץ סיכויים בלתי-רגילים לשיפורו של מעמדנו המדיני. ולכן הן רואות בה מאורע כביר, שיתן את אותותיו בעתיד.

לעומת זאת הגברים כולם היו "אגטיב פמיניסטים": מה מבינה אשה? — הגברת אליאונור רוזבלט אשה חכמה היא — התי-לוצצו ובעלה עשה תמיד את ההפך מאשר יעצה לו, לפיכך יצאה אמריקה מנצחת במלחמת-העולם השניה. חזקה ואדירה ועשירה יותר מאשר קודם. לפי דעת הגברים, מינויה של הגברת גולדה מאיר הוא פיקציה, כיון שבן-גוריון מנהל את העניינים, ולא היא הקובעת.

ה.

בשנה הבאה וגם לא בשנים הבאות לא ישבו אזרחים ישראלים בגילוי-ראש בבתי-הכנסת ולא יתפללו מסידורים בלשונות זרות. נשים לא תכובנה ב"מפטיר" ולא בעליה אחרת, וכן לא תהיינה נשים עוברות לפני התיבה. אבל המלחמה בשל בית-הכנסת הרי-פורמי מיסודו של הר"ר גלסון גליק שנפתחה בירושלים בסוף שנת תשט"ז, תהיה הרתי-תוצאות לעתיד, ורבים רואים אותה כמאורע

העם סבורים ששורר שידפון בעולם־הרוח
הישראלי (מלבד המדע)?

***

מענין מאד לדעת, מה הם בעיני הציבור
היהודי האמריקאי המאוועות החשובים ביותר
בחיי ישראל והאומה במשך השנה שחלפה
זה עתה.

א. רמבה

ידיעות

עמדים לסגנר־נשיאים: ריטשארד מ. ניקסון
ואסטס קיפובר. בהחלטות בקיבלה הוועידה
הובעה האגה לשיטה הפייסנית של ה"סטייט
דיפארטמינט". כדי להבטיח את שלומה של
מדינת ישראל נדרשת אמריקה לספק לה
נשק־מגן חינם וכריתת ברית־ביטחון הדדית.
הוועידה הטילה על חברי ההסתדרות הציונית
לקחת חלק פעיל בהרחבת החינוך העברי
באמריקה.

יובלות

הספרות העברית חוגגת עתה את יובלם
של ראשי יוצריה, מגדולי משוררי התחיה.
מלאו שבעים וחמש שנים ליעקב כהן זליעקב
פיכמאן ושבעים שנה לדוד שמעוני (שמער
נוביץ). הכרך השנים עשר של כתבי יעקב
כהן (המכילים שירים, סיפורים ומחזות),
הופיע זה עתה. יעקב פיכמאן קיבל הקיץ
פרס רמת־גן, תש"ז שהוענק לו כפרס־
הוקרה בשביל תרומתו הגדולה לשיירה ול־
בקורת העברית. שמעוני, מראשי המדברים
בחיים הספרותיים והתרבותיים בארץ ויושב
ראש אגודת הסופרים, מפרסם לעתים קרובות
משיריו, סאטירות, רשימות ("בחשאי") ופרקי
זכרונות.

חינוכי השתא. ואם כי מצאתי נוחם בעבודה,
שהחמרות לא תפסה מקום במחשבותיהם
של האורחים, הצטרתי על שלא ניכר כלל
רושםם של חיי התרבות, הספרות והאמנות.
איש לא קרא בשם של ספר אחד, ממנו
התרשם במשך השנה. איש לא הזכיר הצגה
בתיאטרון ישראלי כמאווע שנשאר חרות
במות. היש להסיק מסקנה מכך, כי המוגי

ד"ר עמנואל ניומאן — נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה

הוועידה השנתית הנ"ט של ההסתדרות
הציונית באמריקה, שנתקיימה בוואשינגטון
מ"ד עד 7 באוקטובר ושהשתתפו בה 1600
צירים, בחרה בד"ר עמנואל ניומאן לנשיאה.
מר אברהם גודמאן מניו־יורק נבחר ליושב־
ראש ועד הפועל הארצי ורבי מאכס נוסבוים
מהליבור, קאליפורניה — יושב־ראש־חבר.
לסגני־כבוד נבחרו מוריס ווינברג, מ"ול
ה"טצג־מאָרגן־זשורנאַל", והשופט סימון סוי
בילוף מבאלטימור, ולסגני התנהלה: זשאק
טורטשינר, ד"ר האריס לוין ורבי ליאון י.
פויאר. רבי אבא הלל סילבר נבחר לנשיא־
כבוד.

בדו"ח שלו מסר ד"ר שבה מארכס, מנהל
ההסתדרות הציונית, כי ההסתדרות הציונית
מונה כיום 107 אלף חברים. 16 אלף נצטרפו
לחברים השנה. קרן־המילואים הציונית הכי
ניסה השנה שלשה מיליון ר155 אלף דולאר.
בישיבות הוועידה מתחו רבי אבא הלל סילבר
וד"ר עמנואל ניומאן את מדיניות ארצות־
הברית במזרח התיכון והסכנה הנובעת ממנה
לשלום ישראל והעולם. בין הגואמים שהו־
פיעו בוועידה היו: אבא אבן, שגריר ישראל,
מוריס סמיואל, רבי אוריונג מילר, והמוי

דבורה בארון ז"ל

בשנת ה'תש"ז 69 מתה בתל-אביב המספרת העברית הידועה, דבורה בארון. ילידת העירה ארזא, במחוז סלוצק, בת הרב, השתלמה בנערותה בלימודי היהדות ובידיעת הלשון העברית. את סיפוריה הראשונים פרסמה בעתוני הילדים העבריים. בשנת 1911 באה לארץ-ישראל ונישאה ליוסף אהרונוביץ, עורך "הפועל הצעיר". בעד קובץ ספוריה "קטנות" קיבלה בשנת 1933 פרס ביאליק. כל ספוריה נקבצו בספר "פרשיות" שיצא בשנת 1952. ספרה האחרון "מאמש", יצא בשנת תש"ט. המנוחה השתתפה בקביעות ב"בצרון" בספר ריה ורשימותיה.

"דרום" נתחדש

נתחדשה הופעתו של "דרום", רחון של ההסתדרות העברית בארגונינה שנוסד על-ידי מ. לזין. הירחון יוצא עתה בעריכת משה גיל. חברי המערכת הם: יחזקאל ריני קביץ וצבי ברוזנשטיין.

הירחון נוסד בשנת 1938. עורכו הראשון היה ישעיהו גולדשטיין ז"ל, ומ-1944 עד 1955 — מרדכי מייזאניק. במאמר הראשי מצב הירחון למטרה להביא את קוראיו אשר באמריקה הדרומית במגע עם מיטב היצירה העברית. ולעודד בעיקר את הכשרונות הצעירים.

הופיע "סתי כתרם" (הארבעה אין זויינגארטן) ספר חדש מאת משה דלזשנאָוסקי

הסיפורים בספר משקפים את התחי הי- הודי והכללי של ארצות ותקופות שונות. הספר מכיל שני מחזות: "הספינה הבודדת" ו"סוחר-הבשמים מסאפי", מחיי היהודים בצפון-אפריקה. משה דלזשנאָוסקי הוא המחבר של הספרים: "גלגל המזל" (דאָס ראָד פון מזל), הוצאת ציק"א, ניו יורק, קיבל פרס "צבי קסל"; "באר ליד הדרך" (אַ ברונעם ביים וועג), סיפורים; "בנות

הקדר", רומאן בעברית, הוצאת אחיאסף, ירושלים. הספר החדש מכיל יותר מ-330 עמודים ובכריכה נהדרת. המכירה הראשית בהוצאת-הספרים "ציק"א, 25 רחוב 78 מד רחה, ניו יורק.

פרסים

פרס עירית חולון לאברהם ברוידס
בפרס של עירית חולון לספרות יפה לשנת תש"ט זכה המשורר אברהם ברוידס בעד ספר השירים החדש שהוציא "שרשים בסלע". בחבר השופטים נמנו יעקב חורגין, י. הר אבן ועמנואל בן-גוריון.

פרס טורוב ללזין קיפניס

הפרס על שמו של ד"ר ניטן טורוב הניתן מקרן הזכרון לזכר הסופר והמחנך הידוע, מיסודו של אפרים זלמן (אדמונד) מלטון, במקצועות הפסיכולוגיה, האמנות והחינוך, ניתן השנה ללזין קיפניס, מסופרי הילדים המובהקים, שהעשיר את ספרות הנוער ביצירות נבחרות. בועד הגאמנים של הקרן נמנים: ה. בבלי, ר. חאלנירר, י. זילברשלאג, א. מלטון, א. סטון, א. צייטלין, א. קיאב וצ. שרפשטיין.

פרס נשיא מדינת ישראל למשורר י. צ. רימון

למלאות חמישים שנה ליצירתו של המ- שורר יוסף צבי רימון נערכה לכבודו פגישה עם נשיא המדינה, י. בן-צבי. הנשיא פתח בדברי ברכה לי. צ. רימון והגיש לו פרס בסך של מאה ל"י בשמו ובשם רעייתו.

רחל בן-צבינינאית סיפרה על ההתחלות הספרותיות של הצעירים לפני יובל שנים. דיברו באותה מסיבה בנו של המשורר ואב-יהם ברוידס, בשם אגודת הסופרים.

פרס שלונסקי ללאה גולדברג

לאה גולדברג, המשוררת הידועה, קבלה השנה פרס שלונסקי. השופטים היו א. מייטוס, י. מאן וד"ר ש. פרלמאן.

יצא בהוצאת שמואל זימון וזכה להצלחה רבה בשוק הספרים. הסיפור נתפרסם בהרבה שנים ב"הבקר", ומשך את לב הקוראים בעלילתו המרתקת.

„על גהרות“.

במוסד ביאליק יצא הספר „על גהרות“, תשעה מחזורי שירה מספרות יידיש, ערך ותרגם שמשון מלצר, הקדים מברא דב סוף ההוסף ציונים ביוגראפיים משה שטארקמן. בספר מאתיים שבעים ושניים שיר.

ספר של חיים הזו בתרגום אנגלי.

הופיע בהוצאת איבלארשומאן „היושבת בגנים“ לחיים הזו בתרגומו של בן האלפרין, בשינוי השם ל„מארי סעיד“.

כתבי אליעזר שטיינמאן

הועד להוצאת כתבי א. שטיינמן מודיע שיצאו שני הכרכים הראשונים:

(א) גן עדן של אנשי שלומנו, מחזרות סיפורים משולבים זה בתוך זה, העולים לכלל סיפור הקורות של סגל אנשים, שנודמנו לפונדק אחד לתיי צוותה.

(ב) הבחירה בארץ הבחירה, מבחר מסות ופרחי-עיון על חיי התרבות, יחסי הציבור ודרכי המדיניות בישראל. הועד אומר להוציא בהקדם האפשר את עשרת הכרכים הראשונים מהמספר והמסאי עשיר הביטוי והרוח.

המען למכתבים ולהזמנות:

חל-אביב, ת. ד. 127.

בשערי ספר

מאסף לחקר הציונות — שיבת ציון ד'.

בהוצאת „הספריה הציונית“ ליד הנהלת ההסתדרות הציונית הופיע כרך ד' של המאספים לחקר הציונות ותקומת ישראל בעריכת ב. דינור וי. היילפרין. מאספים אלה משמשים אכסניה מרכזית לחקר תולדות הציונות ומדינת ישראל. מתפרסמים בו גם תעודות ומסמכים היסטוריים במקור ובתרגום.

כרך שנים עשר מכתבי יעקב כהן.

בהוצאת „מסדה“ כת"א יצא הכרך השנים עשר מכתבי יעקב כהן, ספר שירים בשם „רום ותהום“. הכרך מכיל את הפרקים: בשביל המתפתל; מונולוגים; בלדות; שירות; עוף התול; ברכת בוקר וחרוזים לעת מצוא. השירים המכונסים הם למן שנת תש"ז עד תשס"ו.

ספר חדש מאת בן-ציון כץ

בהוצאת „דביר“, ספריית אגודת הסופרים, יצא הספר „רבנות, תסידות והשכלה“, מאת בן-ציון כץ. בספר מספר רב של מוגרי גרפיות על גדולי חכמי ישראל מימי החימת ה"שלחן ערוך" עד תקופת התחייה. התולדות מאירות את רקע התקופה, התפתחות תרבות, מוסדות הקהילה והחיים היהודים בכללם שבהם פעלו האישים שעיצבו את דמות רוחנו ותרבותנו במאות השנים האחרונות.

חיי טריביטש לינקולן.

סיפורו הביוגראפי של יוסף נדבה על התרפתקן היהודי הידוע, טריביטש לינקולן,

תשורה לבר-מצוה

שאינן דוגמתו ליופי ולחשיבות

ה ס ד ו ר ה ש ל ס

מתורגם ומפורש מאת

ד"ר פלמיאל בירנבוים

כשמונה מאות עמוד — \$2.57

HEBREW PUBLISHING COMPANY

77 Delancey Street

New York 2, N. Y.

עשה את נסיעתך
לישראל
 נסיעת עונג מהחל עד הסוף!

טובר 21 עד סוף יוני; מורחה, עד סוף מארץ 31. רכוש לך כרטיס שמשלם מראש. קונארד מסדר את כל הענינים — העברה, הדרכה בבית המכס, הגירה, תחנות חניה — ואף דמי-כיס בדדך!

שלוש הפלגות בכל שבוע

מניו-יורק לשרבורג או האזור — הזדמנות נפלאה לבקר את פאריז! קשרי אוויר ואניה תכופים לישראל. התקשר עם סוכן הנסיעה עתה.

GO CUNARD

הנסיעה לשם הוא חלק מהעונג!

כדי שתהיה בטוח שנסיעתך היא נוחה בתכלית, סע דרך קונארד. לרשותך בחירה נרחבת של אניות ותאריכי הפלגה בצי הטראנסאטלנטי הגדול ביותר עם אניות-נוסעים האדירות ביותר בעולם, מלכת אליזבת ומלכת מרי, בראש כל אחת מאניות קונארד מספיקה חברות נאה, נוחיות בשפע, תשומת-לב מיוחדת ניתנת לכשרות וחדרים לתפילה.

תכנית קונארד שמשלמת מראש תביא את קרוביך לארצות-הברית

אם אינך יכול לנסוע בעצמך השנה, הבא את קרוביך לאמריקה! מחירים של עונת קימוץ מערבה החל מאוקי-

מצוה להכניס לכל בית יהודי את הספר
 הגדול החשוב
אלה אזכרה

המכיל תולדות גדולי התורה ומנהיגי היהדות החרדית באירופה שנהרגו על קידוש השם בשואה הנאצית. הביוגרפיות שנכתבו בידי טובי הסופרים מחיים לפנינו את האישים הגדולים שנעקרו מתוך העם היהודי בעצם עבודתם הקדושה. הספר מרתק בתוכנו ונהדר בחיצוניותו, מכיל ל"א צילומים.

המחיר — ארבעה דולאר
 המשלוח — ארבעים סענט
 המכירה הראשית אצל:

PHILIPP FELDHEIM, Inc.
 "The House of the Jewish Book"
 381 Grand St., New York 2, N. Y.

Compliments of

E. W. NEWCOMB

Greetings from ...

**EARL COHEN
 & ASSOCIATES**
 238 So. Beverly Drive

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 40 years.

Buy the New 75c Size
Save as much as 45c
Also available in 35c and 15c sizes.

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX
THE CHOCOLATED LAXATIVE

האחים טברסקי

בית-דפוס

עברית וארית

אנו מתמחים בהדפסת כל מיני

ספרים

רבניים ומודרניים, וגם עבודת-דפוס כללית.
מבחר גדול של אותיות. מכונות מודרניות.

TWERSKY BROTHERS

1555 MACOMBS ROAD

New York 52, N. Y.

CY 9-7525

Greetings from...

**THE ROBERT TREAT
HOTEL COMPANY**

"A Knott Hotel"

Albert W. Stander, Pres.
50 Park Pl. Newark, N. J.

Greetings from...

**PIEDMONT
PROCESSING CO.**

Belmont, N. C.

Greetings from...

**MONARCH
PROVISION CO.**

920 W. Fulton Market
Chicago, Ill.

Greetings from...

**ENGLAND MOTOR
CO.**

Drawer 424

Greetings from...

LEE WHOLESALE CO.

2109-15 Broadway
Kansas City 8, Mo.

Greetings from...

**JAMES F. CONDON
& SONS, Inc.**

King St. at Warren
Charleston, S. C.

Greetings from...

**PEOPLES ICE &
COAL CO.**

73 City Hall Ave.

Greetings from...

**FEDERAL BOILER
CO., Inc.**

Midland Park, N. J.

Greetings from...

**EVANS AMITYVILLE
DAIRY, Inc.**

Amityville, N. Y.

Greetings from...

FOREST LUMBER CO.

Drawer 30

Greetings from...

**ROXY CLEANERS
& DYERS**

1078 Broadway
Albany 4, N. Y.

Fine's Auto Sales, Inc.

16 Court St.
Brooklyn, N. Y.

Kenin & Posner

16 Court St.
Brooklyn, N. Y.

Dr. Philip I. Salzberg

80 Hanson Place
Brooklyn, N. Y.

**Indiana Iron &
Metal Co.**

36 Willow Ct.

Walter W. Schultz

18119 Torrence Ave.

**The Osborne &
Marsellis Corp.**

Upper Montclair, N. J.

Harry Weinraub

Clothing Wholesale & Jobber
1267 West 6th Street
Cleveland, Ohio

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except from Dec.-March and from May to August when published bi-monthly). Prof. Pinkhos Churgin, Prof. Simon Halkin (Israel). Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Prof. Simon Rawidowicz, Contributing Editor; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Entered as second class matter, January 6, 1940; re-entered as second class matter, April 3, 1950 at the Post Office at New York, N. Y., under the act of March 3, 1879. Copyright 1956, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and do not necessarily reflect those of the editors and publisher. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

PHILADELPHIANS

SUPPORT AND ELECT

as your

COUNCILMAN AT LARGE

MAX M. LEON

A man whose business acumen brought him to heights of success and leadership in our community.

A PATRON OF ARTS

A CIVIC LEADER

of exemplary generosity and compassionate response to the needy and downtrodden.

Philadelphia will sail on an even-keel with a man like

MAX M. LEON

at its helm.

Nominated on the Republican Ticket, Max M. Leon merits the support of all Philadelphians irrespective of their party affiliations.

Paid Political Advertisement

**Citizens of the 6th Congressional
District of Pennsylvania
21, 22, 42, 49, 50 Wards of Philadelphia
(Logan - East Oaklane - West Oaklane - Mt. Airy and Germantown)**

SUPPORT and ELECT FOR CONGRESS:

HERBERT J. McGLINCHEY

who is NOT a man of sweet platitudes and lip-service to the cause of Israel, like his Republican opponent, attempting to cover up the Dulles-ness in the Near East.

McGLINCHEY — is for ACTION — for a SECURITY PACT between the mighty U.S.A. and the gallant little Republic of Israel — the Bastion of Democracy in the Near East and the only faithful and dependable ally America has on the fringe of the Arab countries and Lands of Treachery.

McGLINCHEY silenced the bigoted RANKIN from Mississippi during his term of service in 1945-1947 in Congress — FEARLESS and DEDICATED are the words descriptive of Herbert J. McGlinchey.

McGLINCHEY will help to remove the Dictator Nasser of Egypt who plots around the clock the annihilation of Israel. Nasser is the puppet of the Grand Hooligan and Pogrom-Master of the Near East, the Grand Mufti of Jerusalem, Amin Al-Husseini.

Secretary of State Dulles knew that, yet he and U. S. Ambassador to Egypt, Byroade, the lackey of "Aramco" (oil! oil! oil!) selected Nasser as the fair-haired boy of the Near East and beneficiary of American financial subsidies.

McGLINCHEY is for arms to Israel and nothing less than a Security Pact.

McGLINCHEY'S opponent ranks among the top echelons of Eisenhower's advisors and could have wielded influence to stop the Dulles pro-Egypt, pro-Nasser, pro-Mufti intrigues, but he did not. Lip-service is the word for him!

We need a change in our State Department in Washington.

We need **McGLINCHEY** in Congress.

VOTE STRAIGHT DEMOCRATIC ON NOVEMBER 6TH.

This political advertisement paid by a group of admirers of Herbert J. McGlinchey.

**DEMOCRATS AND REPUBLICANS
CITIZENS OF THE THIRD
SENATORIAL DISTRICT OF
PENNSYLVANIA
EAST-CENTRAL PHILADELPHIA
WARDS 5-6-10-11-12-13-14-16-18**

**SUPPORT AND RE-ELECT
THE DEMOCRATIC NEMESIS
OF THE NARCOTIC DRUG PURVEYORS**

PETER J. CAMIEL

**as Senator in the
General Assembly of Pennsylvania**

Among others **Pledged to:**

- Broad-base tax with ability to pay as the sole criterion of the levy.
- A new State constitution for Pennsylvania.
- Nothing but the best of Pennsylvania's school population: (a) Accelerated building program for new schools; (b) more and better-paid teachers; (c) less children per school room.
- Eradicating of slums and new Housing.
- Adequate State aid to distressed areas of Pennsylvania in the form of inducements to new and diversified industries.
- Protective safeguards for the further betterment of standards of living of our workers veterans and government employees.
- There shall remain no forgotten men in Pennsylvania.
- Bias, bigotry and prejudice, if existing in Pennsylvania at all, to be banished from the land.
- All-embracing networks of new highways throughout Pennsylvania.

VOTE STRAIGHT DEMOCRATIC

Election Day: November 6, 1956

כיצד להרגיש את עצמד עשיר — במחיר הנמוך של פורד!

כל בורג ובריח הוא חדש בסוג החדש של פורד. כל זרת היא הנדסה חדשה. יש כאן מעלות במקומות שענין לא תשגיח בהם: גוף-הרכב הוא מבולעד (אינסולייטד) יפה כדי למנוע בעד קור ורעש... הדלתות נסגרות כמו מאליהן באותה דיקנות נוחה של קופת-באנק.

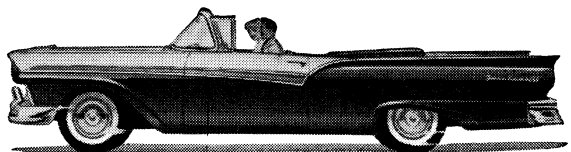
זכור — גם מליונרים יכולים לנסוע רק בפורד אחד בבת-אחת. אף אחד לא יתענג בפורד יותר ממך.

הסוג החדש של פורד הוא תות-שדה בשמנת... כאילו היו לך משמש ומשרתת... הנהו כריח הקפה בבוקר רענן.

והריהו גם אוטומוביל — המשובח ביותר תמורת כסף. לסוג החדש של פורד יובל-הכסף של ווי-8 עם «טהונדר-בורד גאו» * הגדול והחדש; או לשם מיטב חיסכון, הרי לפניך «מייליג' מייקר סיקס» החדש.

There's a new kind of fun in the new kind of Ford for '57

*A special 270-hp Thunderbird 312 Super V-8 engine available at extra cost. Also, extra-high-performance Thunderbird 312 Super V-8 engine delivering up to 285 hp.

**Philadelphians of the
Fifth Senatorial District
of Pennsylvania
embracing the 17, 19, 20, 31 and 37
Wards of Philadelphia
(North Central Philadelphia)**

**DEMOCRATS and REPUBLICANS
alike
SUPPORT AND RE-ELECT
"THE DOCTOR"**

the appellation under which your incumbent Democratic Senator is affectionately known in the Senate of Pennsylvania and is so called by both Democrats and Republicans among his colleagues

ISRAEL STIEFEL

20 years of continuous service in the Senate of Pennsylvania in the espousal of a greater and Better Philadelphia and the Welfare of all Pennsylvanians.

**SERVICE AROUND THE CLOCK
UNSWERVING DEDICATION
SUSTAINED APPLICATION
EXPERIENCE AND ERUDITION**

Correct and punctilious diagnosis of Pennsylvania's manifold problems and resultant sponsorship of legislation to meet the perplexities of the day.

**VOTE STRAIGHT DEMOCRATIC
on November 6, 1956
WITH STEVENSON AND KEFAUVER
TO AMERICA'S LEADERSHIP AMONG
THE NATIONS OF THE WORLD**

This advertisement paid for by Senator Stiefel's friends.